

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 1 • Nisan/April 2025

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör / Editor

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Öğr. Üyesi Şerife AKINCI TOK

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bozkurt ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Emre ÖZSOY

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Arş. Gör. Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

Öğr. Gör. Yunus Emre TAŞKIN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Öğr. Gör. Ufuk TOK

Okuyucu / Final Reader

Dr. Alper ÖZKAN

Sekreter / Secretary

Arş. Gör. Ahmet CÜLÜK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA

Prof. Dr. Birol AKGÜL

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Prof. Dr. Hilmi DEMİR

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL

Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU

Prof. Dr. Ali GÜRSEL

Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA

Prof. Dr. Hayri KESER

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER

Prof. Dr. Arif SARI

Prof. Dr. Okan TAŞAR

Prof. Dr. Erol TURAN

Prof. Dr. Turgay UZUN

Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU

Doç. Dr. Eray BAYRAMOL

Doç. Dr. Atila BEDİR

Doç. Dr. Serkan ERDAL

Doç. Dr. Coşkun ERDOĞAN

Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

Doç. Dr. Gencay KARAKAYA

Doç. Dr. Tuğrul KORKMAZ

Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ

Doç. Dr. Esma ÖZDAŞLI

Doç. Dr. Murat ŞAHİN

Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM

Doç. Dr. Gökberk YÜCEL

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Nisan/April 2025

İÇİNDEKİLER

Yalçın SARIKAYA Editörün Notu / <i>Editor's Note</i>	7
Nihat YILMAZ Siyasal Karar Alma Süreçlerinin Şeffaflığı ve Gizli Bilgileri Kötüye Kullanmama İlkesi <i>Transparency in Political Decision-Making Processes and the Principle of Not Misusing Confidential Information</i> (Araştırma Makalesi)	11
Osman TEKELİOĞLU Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayata Etkileri: 1961 Seçimleri Örneği <i>The Effects of Election Systems on Political Life: The Example of 1961 Elections</i> (Araştırma Makalesi)	33
Gulrukh DADAKHON KHASAN Devlet ve Gelenek: Milli Devletten Sovyet Cumhuriyetine Özbekistan <i>State and Tradition: Uzbekistan from National State to the Soviet Republic</i> (Araştırma Makalesi)	57
Duhan KALKAN Bir Yumuşak Güç Örneği Olarak Körfez Ülkelerinde Hint Diasporası <i>Indian Diaspora in Gulf Countries as an Example of Soft Power</i> (Araştırma Makalesi)	87
Sabri ÖZ Tarladan Sofraya: "Graf Teorisi" ile Tarım Ürünleri Fiyat Değişkenliklerinin Analizi <i>From Farm to Table: Analysis of Agricultural Product Price Variations with Graph Theory</i> (Araştırma Makalesi)	119

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Dergimizin 16. cildinin ilk sayısını okurlarımızın ve akademik çevrelerin yararına sunmaktayız. Dünya siyasi olayları öylesine baş döndürücü bir hızda gelişmekte ki; son dört ay içinde, Trump'ın ABD Başkanlığı'na yeniden seçilerek göreve başlamasından, Suriye'deki devrime, Rusya-Ukrayna müzakerelerinden, Hamas-İsrail ateşkes ve esir takasına, Çin'in Tayvan etrafındaki askeri hareketliliğinden "yeni ticaret savaşları"na kadar pek çok kritik başlangıca ve gelişmeye şahit olunmuştur. ABD-Çin güç rekabetinin sertleşmesi, ABD-Avrupa ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması, ABD-Rusya yakınlaşması ve Avrupa'nın artan Rusya endişesi gibi konular uluslararası ilişkilerin ve Türk dış politikasının da yeni gündem maddeleri arasındadır. Öte yandan ABD'nin siyasi desteğini arkasına alan İsrail, uluslararası hukuku ve insani değerleri hiçe sayarak Gazze'de soykırıma varan uygulamalarını ısrarla devam ettirmektedir. İç savaşın başlangıcından yaklaşık 13 yıl sonra rejimin devrilmesiyle Suriye savaşının son bulmasının jeopolitik yansımaları, Avrupa siyasetinde göçmen karşıtı aşırı sağ partilerin yükselişinin sürmesi ve hepsinin yanında Türk dünyasına dönük jeopolitik ilginin her geçen gün artması yakından takip edilmesi gereken olaylardır. Tüm bunlar yaşanırken, iklim değişikliği, küresel salgın riskleri, küresel ekonomik daralma ve dalgalanmalar, siber savaş riskleri de varlığını sürdürmektedir. Böylesine kırılgan ve çatışmalı bir iklimde siyaset bilimi ve/veya uluslararası ilişkiler konularının akademik araştırmalarda daha fazla konu edinilmiş olması şaşırtıcı olmamalıdır. Bununla birlikte sosyal bilimlerin ana laboratuvarı olmayı sürdüren tarihin yanı sıra verilerle önemli bir gösterge olan ekonomi konu başlığı da dergimizde kendisine yer bulmaktadır.

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ Dergisi'nin bu sayısında ilk makale siyaset bilimi alanındadır. Prof. Dr. Nihat YILMAZ'ın kaleme aldığı "Siyasal Karar Alma Süreçlerinin Şeffaflığı ve Gizli Bilgileri Kötüye Kullanmama İlkesi" başlıklı bu araştırma makalesinde, şeffaflık kavramının demokrasi açısından taşıdığı anlam üzerinde durulduktan sonra gizlilik kavramının hem gerekli hem de riskli yönleri tartışılmıştır. Bununla birlikte yazar; kamu görevlilerinin ve siyasetçilerin, eldeki

bilgileri yalnızca kamu yararına ve hukuki çerçeveye uygun biçimde kullanmaları gerektiğini ve gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesinin önemini vurgulamıştır.

Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU'nun "Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayata Etkileri: 1961 Seçimleri Örneği" başlıklı makalesi seçim sistemlerinin, çoğunluk sistemleri ve nispi temsil sistemleri gibi türleriyle ele alınmasından sonra bu yönüyle Türk siyasal hayatının önemli dönüm noktalarından olan 1961 Seçimlerinin analiz edildiği bir makaledir. Araştırmacı bu makalesinde dönemin değişen seçim sistemini, seçime katılan siyasi partileri, seçim sonuçlarını ve kurulan hükümetleri incelemektedir. Makale, seçim sistemleri ve seçimler gibi siyaset bilimi konuları çalışan araştırmacılar için güzel bir kaynak olacaktır. Ayrıca günümüz Türk siyaseti açısından da önemli tecrübeleri içeren söz konusu dönemin etraflıca incelenmesi, dergimizin yayın politikaları ve konu tercihleriyle de örtüşmektedir.

"Devlet ve Gelenek: Milli Devletten Sovyet Cumhuriyetine Özbekistan" başlıklı makalesinde Gulrukh DADAKHON KHASAN, makalesinde Özbekistan'ın tarihsel süreçteki devlet geleneğini kapsamlı bir şekilde ele aldıktan sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar uzanan dönemde elde edilen idari tecrübeleri incelemiştir. Esasen hem tarih hem siyaset bilimi hem de uluslararası ilişkiler alanı dahilinde incelenebilecek bir çalışma olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Nitekim yazar, Özbekistan'ın idari deneyimlerinin siyasi yapıya ve toplumsal hafızaya yansımalarını ele almış, Özbek kimliğinin ne ölçüde etkilendiğini analiz etmiştir. Dolayısıyla çalışma, Türk dünyasına veya Sovyet döneminin idari sistemlerine yönelen araştırmacılar için ilgi uyandırabilecek bir makaledir.

Dr. Duhan KALKAN'IN hazırladığı "Bir Yumuşak Güç Örneği Olarak Körfez Ülkelerinde Hint Diasporası" başlıklı çalışma, Dünyanın en büyük diaspora yapılanmalarından birine sahip olan Hindistan örneğini ele almıştır. Çalışmada, Hindistan'ın diasporayı bir yumuşak güç unsuru olarak etkili şekilde kullandığı ve bu yönüyle önemli iç ve dış politika stratejileri ürettiğinin altı çizilmektedir. Bu çerçevede Hintlilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında Körfez bölgesinin geldiği, Hindistan'ın buradaki Hintli nüfus aracılığıyla uygulamaya koyduğu diaspora faaliyetleri ve bunun bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına olan

önemli etkileri incelenmiştir. Diasporanın, sektörel seviyede faaliyetlerini inceleyen yazar, Hindistan'ın iç ve dış politika stratejilerine etki eden sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gerçekliklerine dikkat çekmektedir. Tüm yönleriyle ilgi uyandıracığına inandığımız bu çalışma, ilgili araştırmacılara da yol gösterici olacaktır.

Son olarak Doç. Dr. Sabri ÖZ, "Tarladan Sofraya: "Graf Teorisi" ile Tarım Ürünleri Fiyat Değişkenliklerinin Analizi" başlıklı makaleyle tarım ürünleri fiyatlarının, tarladan sofraya ulaşana kadar önemli değişiklikler yaşadığı, bunda üretim maliyetleri, lojistik süreçler, piyasa dinamikleri ve dışsal ekonomik faktörlerin etkili olduğu gibi önemli çıktılarla tarım konulu bir ekonomi çalışması ortaya koymuştur. Yazar bu çalışmasında, graf teorisini kullanarak tarım ürünlerinin tedarik zinciri boyunca fiyat değişimlerini modellemeyi ve analiz etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu çalışma, gıda enflasyonu, tarım politikaları ve tedarik zinciri yönetimi açısından önemli çıktılar sunarak, karar vericilere stratejik önerilerde bulunmaktadır. Yazara göre Graf teorisi tabanlı yaklaşım, tarımsal tedarik zincirlerinde fiyat dinamiklerinin anlaşılması için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Nihayetinde TÜRKİZ okurları için tarımsal tedarik zincirlerinde fiyat dinamiklerinin anlaşılabilmesi bağlamında iklim değişikliği, kuraklık ve su sorunu gibi sorunların sıklıkla konuşulduğu günümüzde bu çalışmanın epeyce faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

2010 yılında yayın hayatına başlayan dergimizin 70. sayısı (16/1) okurlarının huzuruna çıkması, Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) ve Düşünce Dünyasında TÜRKİZ ailesi için gurur vesilesidir. 16. cildimizin ilk sayısının, okurlarımız ve akademik hayatımız açısından faydalı olmasını dilerken, sayının hakemleri, alan editörleri ve teknik ekipte emek veren herkese şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 1 • Nisan/April 2025

ISSN: 1309-601X

SİYASAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNİN ŞEFFAFLIĞI VE GİZLİ BİLGİLERİ KÖTÜYE KULLANMAMA İLKESİ

*Transparency in Political Decision-Making Processes and the Principle
of Not Misusing Confidential Information*

Nihat YILMAZ

Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Trabzon.

nihatss@hotmail.de

ORCID: 0000-0002-8351-2030

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.04.2025

Kabul Tarihi: 25.04.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1668837

Kaynak göstermek için:

Yılmaz, N., (2025). Siyasal Karar Alma Süreçlerinin Şeffaflığı ve Gizli Bilgileri
Kötüye Kullanmama İlkesi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(1): 11-31.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

SIYASAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNİN ŞEFFAFLIĞI VE GİZLİ BİLGİLERİ KÖTÜYE KULLANMAMA İLKESİ

Transparency in Political Decision-Making Processes and the Principle of Not Misusing Confidential Information

Nihat YILMAZ

Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Trabzon.
nihatts@hotmail.de
ORCID: 0000-0002-8351-2030

Özet

Bu makale, demokratik sistemlerin vazgeçilmez unsurlarından biri olan siyasal karar alma süreçlerinin şeffaflığı ve bununla ilişkilendirilen “gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesi” arasındaki dengeyi ele almaktadır. Makalenin temel tezi, demokraside hem toplumun siyasal süreçlere katılımı ve yöneticileri denetleme hakkının korunabilmesi için şeffaflık gerektiği, hem de ulusal güvenlik, diplomasi ve kişisel verilerin korunması gibi alanlarda sınırlı bir gizliliğin zorunlu olabileceğidir. Ancak bu gizliliğin kötüye kullanılması, demokratik değerlerin ve hukuk devletinin zarar görmesine yol açabilir. Makalede öncelikle, şeffaflık kavramının demokrasi açısından taşıdığı anlam üzerinde durulmaktadır. Şeffaflık, halkın yöneticilerin kararlarını nasıl aldığına dair bilgi edinmesini sağlayarak yurttaşların katılımını artırmakta, denetimi kolaylaştırmakta ve yolsuzluğun önlenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Aynı zamanda, sorumluluk sahibi yönetim şeklini teşvik etmekte ve karar vericilerin eylemlerinden dolayı hesap verebileceği bir mekanizmayı mümkün kılmaktadır. Makalede daha

sonra, gizlilik kavramının hem gerekli hem de riskli yönleri tartışılmaktadır. Ulusal güvenlik gibi hassas konuların kamuya tam açık olmamasının anlaşılır bir gereksinim olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında yetki sahiplerinin, “devlet sırrı” ya da “gizli bilgi” gibi kavramları suistimal ederek, kendi iktidarlarını korumak ya da rakiplerini susturmak üzere kullanma tehlikesi de her zaman mevcut olduğu da belirtilmektedir. Bu noktada da, devletin, kamu görevlilerinin ve siyasetçilerin, ellerindeki bilgileri yalnızca kamu yararına ve hukuki çerçeveye uygun biçimde kullanmaları belirten gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeffaflık, Gizli Bilgiler, Demokrasi, Devlet Sırrı.

Abstract

This article examines the balance between the transparency of political decision-making processes—one of the indispensable elements of democratic systems—and the principle of “not misusing confidential information.” Its central thesis is that, within a democracy, both transparency is necessary to enable public participation in political processes and the right to supervise those in power, and a limited degree of secrecy is sometimes essential in areas such as national security, diplomacy, and the protection of personal data. However, the abuse of such secrecy can undermine democratic values and the rule of law. The article first focuses on the concept of transparency in the context of democracy. By enabling the public to access information on how decisions are made, transparency increases citizen participation, facilitates oversight, and plays a crucial role in preventing corruption. It also encourages responsible governance and establishes a framework through which decision-makers can be held accountable for their actions. Next, the article discusses the necessary yet risky aspects of secrecy. It emphasizes that it is understandable for particularly sensitive issues, such as national security, not to be fully disclosed to the public. At the same time, it underscores that there is always a danger of those in authority misusing concepts such as “state secrets” or “confidential information” to protect their own power or suppress their opponents. At this point, the principle of not misusing confidential information—which stipulates that the state, public officials, and politicians must use the information at their disposal solely in the public interest and in accordance with the legal framework—becomes relevant.

Keywords: Transparency, Confidential Information, Democracy, State Secret.

Giriş

Demokrasi, halkın yönetime katıldığı, yöneticilerin ise topluma karşı sorumlu olduğu bir siyasal sistem olarak tanımlanır. Bu sistemin özünü, toplumun bilgi sahibi olması ve bu bilginin ışığında siyasal karar alma süreçlerine katılım sağlaması oluşturur. Bu açıdan bakıldığında, “şeffaflık” ve “gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesi”, demokratik ilke ve değerlerin korunmasında kilit iki kavram olarak öne çıkar. Bir yandan, demokratik sürecin sağlıklı işlemesi için yöneticilerin hesap verebilir olması ve topluma karşı açık olmaları beklenir. Öte yandan, ulusal güvenlik, diplomatik ilişkiler veya kişisel verilerin korunması gibi konularda da belirli ölçüde gizliliğe gereksinim duyulduğu açıktır.

Siyasal karar alma süreçlerinde şeffaflık, kamunun hem yöneticilerin faaliyetlerini takip edebilmesini hem de bu faaliyetlerin etkilerini değerlendirerek çeşitli şekillerde tepki verebilmesini mümkün kılar. Vatandaşlar, yönetime ilişkin bilgilere erişebildiklerinde, alınan kararların ne kadar isabetli ya da yanlış olduğunu anlama şansına sahip olurlar. Bu durum aynı zamanda, yönetici pozisyonundakilerin keyfi uygulamalara başvurmadan, hukuki ve etik çerçevede hareket etme zorunluluğunu da doğurur. Şeffaflığın yokluğu ise yolsuzluk, görevi kötüye kullanma veya toplumsal taleplerin dikkate alınmaması gibi olumsuzlukları beraberinde getirebilir.

Öte yandan, her bilgiyi her koşulda kamuoyuna açıklamanın da başka türden riskler barındırdığı yadsınamaz. Devletlerin, özellikle ulusal güvenlik stratejilerinde ve uluslararası diplomatik ilişkilerinde, kimi bilgileri belirli sürelerde ya da belirli koşullarda gizli tutması olağan kabul edilebilir. Burada kritik olan, bu “gizlilik” alanının kullanımındaki meşruiyetin korunmasıdır. Zira gizlilik, kamu yararını koruma amacıyla sınırlı kalmadığında, devlet gücünü elinde bulunduranların iktidarlarını sürdürmek veya muhalif sesleri bastırmak için kullanabilecekleri bir araca dönüşebilir. İşte bu noktada, “gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesi” devreye girer. Bu

ilke, yetki sahibi kişi ya da kurumların, ellerindeki gizli bilgileri yalnızca hukuka uygun ve kamu yararını gözeten amaçlarla kullanmaları gerektiğini savunur.

Bu makalede, öncelikle siyasal karar alma süreçlerinde şeffaflığın önemi ve işlevi üzerinde durulacak, ardından gizliliğin hangi durumlarda gerekli olabileceği, hangi hallerde ise kötüye kullanıma riskinin ortaya çıkabileceği tartışılacaktır. Bu doğrultuda, şeffaflık ve gizlilik arasındaki dengenin nasıl sağlanabileceğine dair kuramsal ve pratik yaklaşımlara değinilecek, demokratik bir hukuk devleti anlayışının korunması için hangi mekanizmaların işlerlik kazanması gerektiği örnekler ve literatür ışığında ele alınacaktır. Amaç, demokratik değerlerin temelini oluşturan katılım ve hesap verebilirlik ilkelerinin, gizli bilgilerin meşru kullanımı ile nasıl birlikte var olabileceğini ortaya koymak ve bu dengenin sağlanamaması durumunda ne gibi sorunların baş gösterebileceğine dikkat çekmektir.

1. Siyasal Karar Alma Sürecinde Şeffaflık

Kamu görevlileri ve siyasetçiler, halka hesap verebilir olmalı, ancak ulusal güvenliği tehlikeye atmamak için gizli bilgileri uygun çerçevede korumalıdır (Denhardt & Denhardt, 2000). Kamu görevlilerini özel sektör çalışanlarından ayıran en önemli özelliklerinden biri kamu yararını esas almaları ve halka ve yetkili diğer organlara karşı sorumluluk taşımalarıdır (Eryılmaz, 2010: 173). Devletin belli alanlardaki şeffaf olmayan eylemlerinin bazı durumlarda devletin bekası için gerekli olabilmektedir. Özellikle devlet sırrı ve ulusal güvenlik kavramları söz konusu olduğunda, bu kavramlar şeffaflık kavramı ile karşı karşıya gelebilmektedir.

Shills'e (1965: 27) göre özel alan, kamusal alan ve gizlilik alanı arasındaki ilişkinin çatışmalı olmasından dolayı tam bir politik ayrım olanaksızlaşmaktadır. Kamusal alanın özel alan ve devlet sırrı tarafından sınırlandırılmasını, bilginin gizlenmesinin aleniyet ilkesine temelden aykırı olması nedeniyle doğal bir zorlayıcı ilişki olarak niteler. Shills, liberal, bireyci demokrasilerde bu alanlar

arasında bir denge olduğunu ve bu dengenin, diğer üç alanın meşruiyetinin bu üçlü sistemde tanınması koşuluyla korunabileceğini varsaymaktadır. Bu bağlamda şeffaflık, siyasi eylemlerin temelini oluşturmakta ve demokratik kararların meşruiyetini güçlendirmektedir. Vatandaş katılımı açısından bakıldığında şeffaflık aynı zamanda kritik bir başarı faktörüdür. Kamuoyu, yetkili kurumların planlama ve karar alma süreçlerine katılmak için birçok olanaktan yararlanabilir. Bu katılım ya yasal olarak zaten zorunludur ya da siyasi bir kararla sağlanır. Katılımın söz konusu olduğu her yerde bilgi paylaşımı yapılması gerekir. Kapsamlı şeffaflık, başarılı bir vatandaş katılımının temelidir. Amaç, vatandaşların bilgi birikimini öneriler, fikirler ve değerlendirmeler şeklinde harekete geçirmek ve siyasi kararları anlaşılır kılabilmek için sorumlular ile vatandaşlar arasında bir diyalog kurmaktır. Böyle bir yaklaşım, siyaset ve yönetime duyulan temel güveni, süreçlerin kabul edilebilirliğini ve her bir katılım projesinin sonuçlarının meşruiyetini güçlendirir (Sache, 2017: 8). Şeffaflığı destekleyenler için önemli olan karar vericilerin varsaydığı şeffaflık değil, kamuoyunda algılanan şeffaflıktır.

Devlet sırrı kavramının açık bir şekilde tanımlanmaması, ne tür bilgi ve belgelerin devlet sırrı sayılabileceğinin açıkça belirtilmemesi, birçok bilgi ve belgenin gizlenebilmesine olanak sağlayabilmektedir. Devlet bekası sağlamak adına “devlet sırrı” gerekçe gösterilerek, şeffaflık ve hesap verilebilirlikten uzaklaşabilmektedir. Dolayısıyla keyfi uygulamaları engelleyebilmek için “devlet sırrı”nın sınırları ve niteliğinin ayrıntılı bir şekilde belirlenmelidir (Polater, 2016: 100). Kamu görevlileri ve siyasetçiler, gizli bilgileri kişisel mali kazanç, insider trading veya siyasi avantaj elde etmek için kullanmamalıdır (Rawls, 1971). Siyasal sistemin ve yönetimin aktörleri vatandaşa karşı sürekli hesap verebilir olmalıdır. Vatandaşla açık ve dürüst iletişim kurma isteği taktiksel bir hesaptan değil, kişinin kendi temel inancından kaynaklanmalıdır. Şeffaflık içsel bir tutum meselesidir. Şeffaflık için bir bakış açısı değişikliği gereklidir. Yalnızca iç kullanıma yönelik

hazırlanan belgelerin yayınlanmasıyla şeffaflık sağlanmış olmaz. Şeffaflık, ancak vatandaşlar konuları ve planlamaları anlayabilmek için ihtiyaç duydukları bilgilere erişebildiklerinde gerçekten gerçekleşmiş olur. Yönetim ve siyaset alanında sorumluluk sahibi aktörler, her somut projede veya girişimde vatandaşların şeffaflıktan ne beklediğini yeniden sorgulamalıdır. Bu bakış açısı değişikliği, vatandaşların talep etmesini beklemeden, ihtiyaç duyulan bilgilerin proaktif şekilde sunulabilmesi için zorunludur.

Hangi bilgilerin kritik ve belirleyici olduğuna, tüm paydaşların dâhil olduğu ortak bir süreçte karar verilmelidir. Başarılı bir şeffaflığın her şeyi kapsayıp eksiksiz olması mümkün değildir. Başarılı şeffaflık, uygun ve gerekli bilgileri sunan bir yaklaşımı ifade eder (Sache, 2017: 5). Siyasal karar alma süreçlerinin şeffaflığı, demokrasinin vazgeçilmez temellerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Demokrasilerde gizlilik “siyasetin bir patolojisi” olarak kabul edilir. İlke olarak halk egemenliği (Volkssouveränität), her türlü Arcana imperii’yi dışlar. Demokratik sistemlerde “Görünmez güçlerin” etki alanı, ideal koşullarda, sıfıra doğru eğilim göstermelidir. Bu nedenle gizli uygulamalar haklı olarak “kamuoyuna açıklık ilkesinin ihlali” olarak eleştirilir. Politikada yine de gizli kalması gereken alanlar bulunduğundan, liberal demokrasilerde sözde “çift kamusalılık” (Doppelte Öffentlichkeit) söz konusudur. “Çift kamusalılık” terimi, bir tiyatrodaki olduğu gibi, bir oyunun, ikinci sınıf “aktörler” tarafından, medya ve vatandaşlar gibi kamuoyu önünde sahnelenmesi anlamına da gelebilir ki, bunun gerçeklikle pek ilgisi yoktur. Buna karşın asıl karar vericiler sahnenin arkasında (arka odalarda) bir araya gelerek karanlıkta gizli anlaşmalar yapar ve önemli kararlar alırlar (Voigt, 2017: 11). Ancak demokratik irade oluşumunun bir parçası olan devlet faaliyetlerinde asgari düzeyde şeffaflık olmalıdır. Vatandaşlar, siyasette hangi konuların tartışıldığını (içerik), bu tartışmaların hangi yollardan yürütüldüğünü (yöntem), elde edilen sonucun ne olduğunu (çıktı) ve bunun kime atfedilebileceğini (sorumluluk) bilmelidir (Bröhmer, 2004).

Açık yönetimin temel ilkeleri olan şeffaflık, katılım ve hesap verebilirlik, yönetimlerin vatandaşlarla etkileşimlerinde ve idarelerini yönetme biçimlerinde yenilikçi bir yaklaşım gerektirmektedir. Şeffaflık, yetkililerin vatandaşların bilgiye erişimini, özellikle açık veri ve belge yönetimi yoluyla kolaylaştırmasını gerektirir (Council Of Europe, 2018). Demokrasi, siyasette ve yönetimde daha fazla şeffaflık talep etmektedir. Devletin bilgilerinin daha şeffaf olmasını ve vatandaşlar için daha kolay erişilebilir olması gerektiğini savunmaktadır. Vatandaşlar ancak bilgiye kolay ve etkili biçimde ulaşabildiklerinde devlete güven duyacaklar ve siyaset ve yönetime de daha rahat katılım sağlayabileceklerdir (NDR, 2024). Bu artan katılım, denetimler, davranış kuralları ve kamu denetimi gibi yollarla yetkililerin daha fazla hesap verebilirliğinin sağlanmasıyla da desteklenmelidir (Council Of Europe, 2018). Amaç demokrasiyi güçlendirmek ve siyasi kararların şeffaflığını artırmaktır. Dolayısıyla, şeffaflık, katılımcılığa dayalı, çeşitliliğe sahip bir demokrasinin vazgeçilmez bir unsurudur. Başarılı iletişimin ön koşuludur. Şeffaflık güvenilirlik yaratır, yanlış anlaşılmaları önler ve güvensizliği azaltır. Tüm ilgililere bilgi sağlar, kararları doğrulanabilir hale getirir ve devlet eylemlerinin kontrol edilmesini sağlar; bu da her demokrasinin temel bir özelliğidir. Sonuç olarak süreçlerin daha fazla kabul görmesi ve kararların daha iyi anlaşılması, hükümet eylemlerinin meşruiyetini güçlendirmektedir. Ayrıca şeffaflık, demokrasinin temel unsurlarından biri olan vatandaşın siyasal katılımını teşvik etmektedir. Siyasete katılımı bireylere kendi çıkarlarını temsil etme olanağı tanınarak, karar alma süreçlerine daha iyi katılabilmeleri sağlanmaktadır. Bu bağlamda şeffaflık demokrasinin önemli bir ön koşuludur (Sache, 2017: 5). Karar alma süreçlerine katılım farklı düzeylerde olabilmektedir. Katılımı temelde üç farklı yoğunluk düzeyinde ele alınabilir:

- Bilgilendirme (Information): Vatandaşlar, yaklaşan planlar veya başvurular hakkında bilgilendirilir. Bir

karar verilmeden önce soru sorma veya itirazda bulunma fırsatına sahiptirler.

- **Danışma (Konsultation):** Vatandaşlar hem bilgilendirilir hem de bir projeyi değerlendirmeye, kendi fikirlerini paylaşmaya veya alternatifleri incelemeye davet edilir. Katkılarının nasıl değerlendirildiğiyle ilgili geri bildirim alırlar.
- **İş Birliği (Kooperation):** Vatandaşlar, yönetim, siyaset ve uzmanlar birlikte bir projede çalışır. Hedefe bağlı olarak, vatandaşlar sürece katılabilir veya hatta karar süreçlerinde söz sahibi olabilirler.

Katılımın yoğunluğu, aşamadan aşamaya geçtikçe artar. Süreçler uzar ve daha karmaşık hâle gelir. Bu durum, şeffaflığa yönelik beklentiyi de yükseltir. Bilgilendirme aşamasında, yalnızca kaynakları açıkça belirtmek ve anlaşılır şekilde sunmak gerekir. İkinci aşama olan tek seferlik “danışma” (konsültasyon) düzeyinde ise katılımcılara, sundukları katkıların nasıl değerlendirildiğine dair bilgi verilmelidir. Birden fazla aşamadan oluşan danışma süreçlerinde, sürecin tüm gidişatı anlaşılır biçimde aktarılmalıdır. İş birliği (kooperasyon) aşamasında ise kooperasyon ortaklarının farklı çıkarlarını ortaya koymak ayrıca önemlidir.

Şeffaflık eksikliğinin giderilmesi vatandaşın katılımını başarılı kılabilir. Vatandaşlar süreçlere ve sorumlulara güvenmiyorsa şeffaflığın pek bir faydası olmaz. Verilen bilgilerin eksiksiz ve doğru olup olmaması sorumlulara güven duymayı etkileyen önemli bir faktördür. Bilginin anlaşılır ve eksiksiz olması vatandaşların yönetime ve siyasete olan güvenini artırır. Özetle; şeffaflık, katılıma dayalı ve çok yönlü bir demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. İyi işleyen bir iletişimin ön koşulu olup, güvenilirlik sağlar, yanlış anlaşılmaları engeller ve güvensizliği azaltır. Şeffaflık, tüm paydaşlar için bilgi kazancı yaratarak kararların denetlenebilir hâle gelmesini ve devlet faaliyetlerinin kontrolünü mümkün kılar bu da her demokrasinin özünde bulunan bir özelliktir. Bu sayede süreçlerin ve kararların daha fazla kabul görmesi ve anlaşılması, devletin meşruiyetini güçlendirir. Şeffaflık ancak, tüm vatandaşların

her alanda ve her düzeyde yürütülen bütün devlet projeleriyle ilgili süreçlere, olgulara, verilere, planlara ve karar alma süreçlerine özgürce erişebildiği koşullarda eksiksiz biçimde sağlanmış olur (Sache, 2017: 5). Şeffaflık, siyaset ve yönetimde güven duygusunu artıran bir unsur olmasına rağmen her alanda açıklığın devlet yönetiminde bazı sorunlar da meydana getirebilmektedir.

Siyasete ve yönetimlere güven azaldıkça şeffaflık talebi yükselir: Vatandaşların politikaya duydukları güvenin azalması ile daha fazla şeffaflık yönündeki kamuoyu talepleri arasında yakın bir ilişki olduğu görülüyor ki, bu durum bir dizi soruyu da beraberinde getiriyor. Bir yandan yüksek düzeyde şeffaflık, demokratik sistemlerin temelidir, çünkü bu sistemler meşruiyetlerini büyük ölçüde eleştirel kamusal alan ve vatandaşların katılımından alır. Diğer yandan ise siyasi karar alma süreçleri, güvenlik mülahazaları, kişilik hakları veya diplomatik görüşmelerin korunaklı bir ortamda gerçekleştirilebilmesi gibi nedenlerle belirli ölçüde gizlilik gerektirir. Burada temel bir ikilem ortaya çıkar: Siyasette yapılan gizli anlaşmalar her zaman güç suistimali ve kontrol edilemeyen nüfuz kullanımı şüphesine açıktır; şeffaflığın olmaması ise güvensizliğe yol açar. Gerçekten de gizlilik, bir yandan kamu yararı için hassas görüşmelerin yapılabileceği korunaklı bir alan yaratırken, diğer yandan da suistimal fırsatları doğurur. Şeffaf olmayan alanlar, siyasetçilerin kendilerini kamuya karşı açıklamak zorunda olmadıkları ve demokratik denetimden uzak oldukları alanlar yaratır. Bu da yasadışı güç kullanımı, kişisel çıkarların gözetilmesi ve yolsuzluk gibi sonuçlara yol açabilir (Borgwardt, 2011: 20).

Şeffaflık genel olarak şu amaçlara hizmet eder (Sache, 2017: 29):

- Devlet faaliyetlerinin şeffaflığı, idari işleyişe dair bilgi eksikliğini gidermeye yardımcı olur.
- Demokratik fikir ve irade oluşumunu, ayrıca halkın kamu hayatına aktif katılımını destekler ve devlet faaliyetlerinin denetlenmesini mümkün kılar.

- Siyasi kararların anlaşılabilirliğini artırır ve internetin sunduğu imkânları kullanarak devlet ile toplum arasında diyalog kurulmasını sağlar.

2. Gizli Bilgileri Kötüye Kullanmama İlkesi

Gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesi, siyasetçilerin ve kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken devlet sırlarını koruma ve bilgi manipülasyonundan kaçınma gibi temel kurallara uymasını gerektirmektedir. Bu anlamda gizli bilgilerin kötüye kullanılmaması için bunların korunması önem taşımaktadır.

2.1. Gizli Bilgilerin Önemi ve Korunması

Devlet sırrı, kamu yararı gereği gizli tutulması gereken bilgilerin korunmasını amaçlamaktadır. Devlet sırrı koruması, devlet otoritesi tarafından gizli olarak sınıflandırılan bilgilerin gizli tutulmasına yönelik tüm önlemleri kapsar. Dolayısıyla sınıflandırılmış bilgi, kamu yararı için gizli tutulması gereken her türlü olgu, nesne veya bilgiyi ifade eder. Gizli bilgilerin gizliliği aşağıdaki tehlikelerin önlenmesine yarar (BMI, 2025):

- Devletin varlığını veya hayati çıkarlarını tehlikeye atan,
- Devletin güvenliğini tehlikeye atmak veya çıkarlarına ciddi zarar vermek
- Devletin çıkarlarına zarar verilmesi veya dezavantaj sağlanması

Bunlar devleti korumaya yönelik önleyici tedbirler bazılarıdır.

Gizli bilgiler, devletin güvenliği, ekonomik çıkarları ve kamusal düzenin devamlılığı için kritik öneme sahiptir. Uluslararası ilişkilerde diplomatik sırlar, savunma politikaları, istihbarat verileri ve ekonomik stratejiler gibi konular gizli bilgiler kapsamında değerlendirilir. Bu bilgilerin yetkisiz kişilere sızdırılması veya kişisel/siyasi çıkarlar için kullanılması hem ulusal güvenliği tehdit eder hem de halkın devlete olan güvenini sarsar (Thompson, 1995).

Bundan dolayı devletler kamusal menfaatlerini koruma noktasında bilgilerin gizliliğine azami dikkat göstermektedirler.

Liberal demokrasilerde, hükümetin eylemleri şeffaflığa yöneliktir. Ancak dış-iç güvenlik ve vatandaşlarının korunması açısından ele alındığında demokratik bir devlet bile bazı bilgileri gizli tutmak zorundadır. Örneğin, polis operasyonlarında bilgi hayati bir rol oynamaktadır. Polisin uyguladığı özel taktikler hakkında bilgi sahibi olmak, suçluların önlemlere uyum sağlamasını ve dolayısıyla önlemleri etkisiz hale getirmesini sağlayabilir. Terör örgütleri, örneğin hükümet kurumlarına, temsilcilerine veya altyapılarına yönelik saldırılar hazırlayabilmek için, bazı hükümet bilgilerine ilgi duyabilmektedirler. İşte bu nedenle tarafsız devletler bile devlet sırrı korumasını sürdürmek zorunda kalabilmektedirler (BMI, 2025).

2.2. Devlet Sırlarını Koruma

Devlet sırrı kavramı "Arcana Imperii"¹ (imparatorluğun sırları ya da iktidar sırları) kavramı ile yakından ilişkilidir. Vatandaş, devlet ve hükümetle ilgili her şeyi bilemez ve bilmemelidir. Thomas Hobbes, Leviathan (1651) adlı eserinin başlık sayfasında, izleyicinin gözünden gizlenmesi gereken güç alanlarının olduğunu ifade etmişti. Arcana imperii her şeyden evvel yöneticilerin iktidar arayışlarına hizmet eden hükümet yetkililerinin gizli bilgileriyle ilgilenmektedir. Arcana imperii demokrasilerde de siyasal anlamda önemli bir anlam ifade etmektedir. Bu konudaki güncel tartışmaların bir tarafında egemenlik, devlet aklı ve güç kavramları, diğer tarafında da tanıtım, şeffaflık ve katılım kavramları bulunmaktadır. Niccolò Machiavelli,

¹ Arcana Imperii, kapalı kapılar ardında, yani kamuoyunun gözünden uzak gerçekleşen bir siyasetin yönetim sırlarıdır. Gizli diplomasi, gizli anlaşmalar ve gizli servisler güç kavramının karanlık yüzünü tanımlamaktadır. Botero, Bodin, Ammirato ve Clapmarus gibi düşünürler Arcana imperii'yi (tamamen "normal") bir yönetim tekniği veya iktidarın istikrar kuralları olarak ele almışlardır. Bunlar devlette iktidarı elinde bulunduranların en gizli araçları ve tavsiyeleridir. Hem kendi huzurlarına, hem de devletin mevcut yapısının korunmasına, yani kamu yararına hizmet ederler (Voigt, 2017: 9). Carl Schmitt, "iyi" sırlar anlamına gelen Arcana imperii'nin karşısına, yalnızca iktidardaki kişilerin korunması ve savunulmasına yönelik olan "kötü" sırlar, yani Arcana dominationis kavramını koyar (Schmitt 1921).

nl kitabı *Il Principe*'de (1513) politikacıların bilgi, karar ve niyetlerini gizli tutarak g kazanmaya, sürdürmeye ve artırmaya çalıştıklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu tür siyasi sırların asırlardır devam eden bir geleneği vardır. Ancak bu sırlar, demokratik yönetimlerin doğasında var olan temel bir soruyu gündeme getirmektedir. Demokrasilerde egemen olan halk gerçeklerin kapsamlı bilgisine dayanarak karar verebilmesi için hkmetlerin "tüm gerçekleri masaya yatırması" gerekmez mi? Yoksa demokratik bir devlette bile kamuoyunda tartışılıp işlem görmeyen çok hassas alanlar ("gizli alanlar") bulunmakta mıdır? Yani acil bir durumda demokrasinin gereklerinden daha öncelikli olabilecek devletin kendi çıkarından söz edilebilir mi? (Voigt, 2017: 1).

Devletin güvenliğini ilgilendiren bilgileri yetkisiz kişilerle paylaşmamak, bu bilgileri yalnızca yetkili makamlarla paylaşarak kamunun çıkarlarını gözetmek (Bok, 1989). Devlet sırrı, kamu yararı için, özellikle devletin refahını korumak amacıyla gizli tutulması gereken gerçekleri, nesneleri veya bilgileri, bilginin sunulduğu biçim ne olursa olsun (belgeler, elektronik dosyalar, sözlü ifadeler, vb.) korumaya yaramaktadır. Bunlara gizli bilgi denmektedir. Gizli bilgilerin korunması da personel ve maddi güvenlik tedbirleri ile gerçekleştirilebilir. Personel güvenliği, gizlilik korumasının amacı, bu tür hassas devlet bilgilerinin yetkisiz erişime karşı korunmasıdır. Bu bilgilere yalnızca belirli bir grup insan erişebilir. Güvenlik açısından hassas faaliyetler yürüttükleri için gizli bilgilerin emanet edildiği kişi gruplarının öncelikle bir güvenlik kontrolünden geçmesi gerekir. Maddi güvenlik, gizli bilgilere erişim, güvenlik organizasyonu ve gizli bilgilerin sınıflandırılması, işlenmesi, etiketlenmesi ve dağıtımına ilişkin gereklilikleri belirler (BSI, 2025). Dolayısıyla Devlet sırları, ulusal güvenliği sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır. İstihbarat teşkilatlarının faaliyetleri, askerî stratejiler ve uluslararası güvenlik politikaları bu sırların en önemli bileşenlerindendir. Devletler, terörle mücadele, casusluk faaliyetleri ve dış tehditlere karşı önlem almak için bu bilgileri gizli tutmak zorundadır (Bok, 1989). Devlet sırrı yalnızca sınırlı bir insan çevresinin erişebildiği ve dış güvenliği

tehlikeye atmamak amacıyla dış güçlerden gizli tutulan gerçekler, nesneler ve bilgileri içermektedir. Devlet sırrına ihanet, vatana ihanet olarak nitelendirilerek cezalandırılır (Schubert & Klein, 2020).

En son ABD hükümetinin diplomatik yazışmaları ve gizli belgeleri düzenli olarak internet platformu WikiLeaks'te yayınlandı. Wikileaks kendisini, şeffaflığı artırmak ve böylece "tüm insanlar için daha iyi bir toplum" yaratmak amacıyla önemli yayınlanmamış bilgileri kamuoyuna duyurmayı hedefleyen kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Wikileaks eleştirmenleri ise, bu "sızıntının" devletlerin meşru çıkarları açısından tehlikeleri olduğunu belirtmektedir. Devletlerin mevzuatlarında sırların yetkisiz ifşasını suç sayan çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Ayrıca, bazen özel kanunlar da uygulama alanlarına giren sırların ifşa edilmesini suç saymaktadır; örneğin, haksız rekabet doğuracak olmasından ötürü ticari ve ticari sırların ifşası da suç sayılabilmektedir. Ceza Kanununun da ise özellikle devlet sırlarının açıklanmasına ilişkin hükümleri yer almaktadır. Devlet sırlarının korunması anlamında, bir devlet sırrını yabancı bir güce veya onun araçlarından birine açıklayan veya başka bir şekilde yetkisiz bir kişiye ulaşmasını sağlayan veya devletin zararına veya yabancı bir gücün lehine olacak şekilde kamuoyuna açıklayan ve bu şekilde dış güvenliğine ciddi zarar verme riski yaratan kişi vatana ihanetle cezalandırılır (Hebert, Roman Trips, 2010: 2).

Gizliliğin sağladığı güç, stratejik olarak kullanma imkânı dolayısıyla özellikle üst düzey yöneticilere önemli fırsatlar sunmaktadır. Aslında gizli olarak sınıflandırılan bilgilerin hedefli ve seçici bir şekilde ifşa edilmesi, medya, kamuoyu ve siyasi rakiplerle başa çıkmada önemli bir araçtır. Literatür ve pratik bilgi sızıntılarının büyük çoğunluğunun hatta en önemlilerinin siyasi otoriteler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu tür sızıntılar, ilgili taraflara veya medyaya, belirgin bir gizlilik kültürüne dayalı olarak gelişen önemli bir siyasi güç aracıdır. Bu üst düzey bilgi sızdırırların yargılanmaları nadir durumlarda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bilginin izinsiz ifşa edilmesinin cezai kovuşturulması,

seçiciliği nedeniyle, hâlâ önemli bir siyasi fırsatçılık aracıdır (Wegener, 2023: 2).

Devlet sırrı, yalnızca sınırlı bir insan çevresinin erişimine açık olan ve devletin dış güvenliğine yönelik ciddi bir zarar tehlikesini önlemek amacıyla yabancı bir güçten gizli tutulması gereken olgular, nesneler veya bilgilerdir. Bu gizlilik sınırsız değildir: özellikle, özgür demokratik temel düzeni ihlal eden olgular devlet sırrı değil, hukuka aykırı sırlardır. Bunların yabancı bir güce iletilmesi, devletin dış güvenliğine ciddi zarar verme riski yaratıyorsa yasa dışı sırların ifşası bağlamında vatana ihanet olarak da cezalandırılabilir (Hebert, Roman Trips, 2010: 2). Demokratik hukuk devletleri bile, devlet sırlarının ihbarcılar tarafından ifşa edilmesine çoğu zaman ceza hukukunun keskin kılıcıyla tepki göstermektedir.

Ancak asıl soru, bu gizli politikanın bugün ne işe yaradığı ve kullanımının ne ölçüde meşru olduğudur. Meşru ve gayrimeşru amaçları net bir şekilde ayırt etmenin bir yolu var mı?

2.3. Bilgi Manipülasyonundan Kaçınma

Siyasi rakiplere zarar vermek, kamuoyunu yanlış yönlendirmek veya bireysel kazanç elde etmek amacıyla gizli bilgileri çarpıtmak ya da ifşa etmek etik dışıdır (Kernaghan, 2003). Kamu görevi veya kamusal tartışma yürüten kişilerin, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmesi beklenir.

Dezenformasyon ve yabancı bilgi manipülasyonu ve müdahalesi toplumlar için ciddi bir tehdittir. İnsanların bilinçli kararlar almasını engelleyerek veya oy kullanmalarını engelleyerek demokratik kurumları ve süreçleri (seçimler gibi) zayıflatırlar. Ayrıca toplulukları birbirine düşürerek toplumları kutuplaştırabilirler. Yeni teknolojiler, düşman aktörlerin dezenformasyon yaymasını ve daha önce hiç görülmemiş bir ölçekte ve hızda bilgiyi manipüle etmesini mümkün kılmıştır. Bu nedenle, dezenformasyon ve bilgi manipülasyonuyla mücadele, devletler için en acil sorunlardan biridir. Bu dezenformasyon aktörleri, insanları çevrimiçi olarak aldatmak ve manipüle etmek için çeşitli teknikler kullanır. Bu, meşru

web sitelerinin klonlarından, duygularımıza hitap etmek ve yargımızı bulandırmak için tasarlanmış akıllıca manipüle edilmiş ses veya videolara (genellikle yapay zekâ kullanılarak oluşturulan 'deepfake' olarak bilinir) kadar uzanabilir (European Commission, 2025).

Basın, televizyon veya internetteki saldırgan magazin medyası ve onların araştırmacı gazetecileri, şayet sansasyonelciliği “iyi yönetim”den (*good government*) daha önemli görüyorlarsa, daha büyük zararları önlemek için bazı bilgilerin gizli tutulması gerekir. Fakat böyle bir gizliliği veya ihlalini hangi değerler, nedenler veya amaçlar haklı çıkarmaktadır? sorusu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan iktidardakiler için gizlilik öncelikle iktidarı sürdürmenin ve kendi şüpheli entrikalarını devletin zarar görmesini önleme bahanesiyle kamuoyunun gözünden gizlemenin bir aracı olarak kullanma cazibesi de büyüktür. Günümüz toplumunda kitle iletişim araçları siyaset açısından merkezi bir öneme sahiptir. Bu nedenle yetenekli siyasetçiler, belirli medya kuruluşları ve onların gazetecileriyle simbiyotik bir ortaklık içine girerler. Yöneticiler, medyayı işlerine gelen bilgileri yaymak, hoşlarına gitmeyen gerçekleri ise gizlemek için kullanabilirler; bu sayede de siyasi amaçlarına daha kolay ulaşırlar (Voigt, 2017: 7). Medya bu nokta da vatandaş doğru bilgilendirme görevini layıkıyla yerine getirmelidir.

Bilginin, uygunluk ve geçerlilik ölçütlerine göre değerlendirilmesi, bağlamına oturtulması ve açıklanması gerekir. İş bölümüne dayalı açık bir toplumda, çok sayıda karmaşık konunun bir arada yer aldığı bir ortamda, bilgiyi anlaşılır bir biçimde hazırlayan, arka plan bilgilerini sunan, bağlantılar kuran yetkin gazetecilerin görev yaptığı bağımsız bir medyaya ihtiyaç vardır. Büyük miktarda bilgi sağlamanın başlı başına güven yaratacağına inanmak çok doğru olmaz. Daha çok bilginin niteliği, anlaşılabilirliği ve bağlam içindeki analitik değerlendirmesi önemlidir. Birçok medya kuruluşunun bilgiyi işleme gibi önemli bir görevi yeterince yerine getirmediği ve eleştirel, kaliteli gazeteciliğin giderek daha nadir hale geldiği görülmektedir. Medya ortamındaki artan ekonomik baskı, gazetecilik kalitesinde giderek daha fazla eksikliğe, özellikle de siyasetin

skandallaştırılmasına ve karmaşık siyasi süreçlerin basitleştirilmesine yönelik güçlü eğilimlere yol açıyor. Ayrıca, bağımsız haberciliğin gazetecilik ruhu yerine reytinglere ve satış rakamlarına giderek daha fazla odaklanılıyor. Dolayısıyla pek çok medya kuruluşunun, özgür ve demokratik toplumlarda önemli bir bilgilendirme ve kontrol işlevi görmesi gereken “dördüncü kuvvet” olarak sorumluluklarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir. Gazeteciler, “güven temsilcileri” olarak hareket ederler; siyasi süreçleri analiz eder ve değerlendirirler ve böylece güvenin merkezi toplumsal kaynağı hakkındaki kararlara katılırlar (Borgwardt, 2011: 23-24).

Bilgi manipülasyonu yeni bir olgu değildir. Son zamanlarda çektiği ilgi iki faktörün birleşimine bağlıdır: bir yandan internetin ve sosyal ağların bilgiyi hızla, hatta 'viral' olarak yayma konusundaki benzeri görülmemiş kapasitesi; diğer yandan demokrasilerimizin yaşadığı, kamusal konuşmayı değersizleştiren ve hakikat kavramını görece hale getirecek kadar ileri giden güven krizi (Jeangène Vilmer, 2018: 11).

Dezenformasyona karşı tepki için alınması gereken bazı önlemler şunlar olabilir:

- Demokrasileri güçlendirmek, dezenformasyon aktörlerinin çevrimiçi platformları kötüye kullanmasını zorlaştırmak ve gazetecileri ve medya çoğulculuğunu korumak için politikalar geliştirmek
- Bilinçlendirme projeleri, gelişmiş teknolojik çözümler ve iyileştirilmiş koordinasyon yoluyla yabancı müdahalelere ve siber saldırılara karşı koymak
- Medya okuryazarlığı ve farkındalık yaratma yoluyla dezenformasyona karşı toplumsal dayanıklılık oluşturmak
- Kurumlar, ulusal otoriteler, sivil toplum ve diğer kuruluşlarla iş birliği yapmak

Şeffaflık ve gizli bilgilerin kötüye kullanılmaması ilkesi arasındaki denge son derece önemlidir. Şeffaflığın kamunun demokrasiye güvenini yeniden tesis ederek devletin gizlilik perdesinin kalkması,

“bilgili vatandaş”ın doğduğu anlamına gelmesi o kadar da kolay değil. Aynı şekilde daha fazla kontrolün de kamu kurumlarına daha fazla güven duyulacağı sonucunu doğurmayacağı gibi. Örneğin, Amerikan seçmenleri, George W. Bush’un hiçbir kitle imha silahı kanıtı olmamasına rağmen ABD’yi Irak’ta savaşa sürüklediğini öğrendikten sonra bile kendisini yeniden seçtiler. Aynı şekilde İtalyanlar da hakkında sürekli yolsuzluk ifşaatları yapılmasına rağmen Silvio Berlusconi’yi on yılın üzerinde iktidarda tuttular. Bir başka örnek ise “Güven siyasetinin” çelişkilerini görmek için 2011 yılında Rusya’da yaşananlara bakmak yeterlidir. 2011’deki parlamento seçimleri için göstericiler adil ve gerçek bir oylama talep ettiler. Bu artan meşruiyet krizi, hükûmeti iktidarını haklı çıkarmak için yeni yöntemler geliştirmeye zorladı. Seçimlerde kimin aday olabileceğine karar veren Vladimir Putin, seçimlerin adil ve gerçek olması için ülkenin her tarafının kameralarla izlenmesini sağladı. Batı’dan bakıldığında, bu kameralar hükûmeti denetlemenin bir aracı gibi görülebilirdi: Vatandaşlar, devletin ne yaptığını seyredecek ve onu kontrol edecekti. Oysa Rusya’nın kırsal kesimlerinde yaşayan bir seçmen açısından bu kameraların verdiği mesaj bambaşkaydı: “Hükûmet kime oy verdiğini biliyor.” Sonuçta Putin çifte başarı elde etti: Batı’nın gözünde “şeffaf” görünürken, halkının büyük çoğunluğu üzerinde “korku salan” bir etkiye sahip oldu. Kameraların kurulması, aynı anda hem şeffaflık hem de komplo boyutu taşıyordu (Krastev, 2013).

Sonuç

Bu makalede, siyasal karar alma süreçlerinin şeffaflığı ile belirli konularda gizliliğin gerekliliği arasındaki dengenin, demokratik sistemlerin sağlıklı işleyişi açısından kritik bir önem taşıdığı vurgulanmıştır. Bir yandan, yönetenlerin faaliyetlerinin kamu denetimine açık olması ve bilgilere erişimin mümkün kılınması, vatandaşların yönetimi sorgulayabilmesini ve siyasal süreçlere aktif katılım sağlamasını kolaylaştırır. Bu sayede, yöneticilerin keyfi uygulamalardan uzak durması ve yolsuzluğun engellenmesi sağlanarak hukuk devleti anlayışı pekiştirilir. Öte yandan, ulusal

güvenlik, diplomasi ve kişisel verilerin korunması gibi alanlarda sınırlı bir gizliliğin olağan ve gerekli olduğu kabul edilmektedir. Burada asıl mesele, bu gizliliğin meşru kullanım çerçevesinde tutulmasıdır; aksi hâlde, iktidar sahiplerinin gücünü koruma veya muhalif görüşleri bastırma amacıyla istismar edilebileceği yönünde ciddi bir risk ortaya çıkar.

Bu noktada, “gizli bilgileri kötüye kullanmama ilkesi”, devletin, kamu görevlilerinin ve siyasetçilerin ellerindeki bilgileri yalnızca kamu yararına ve hukuki çerçeveye uygun biçimde kullanmaları gerektiğini açık bir biçimde ifade eder. Böylece, bir taraftan ulusal güvenlik ve diğer meşru gizlilik gerekçeleri korunurken, diğer taraftan da temel demokratik değerler ve ilkelerle bağdaşmayan uygulamalara karşı gerekli önlemler alınmış olur. Bu bağlamda, ilgili mevzuatın güçlendirilmesi ve netleştirilmesi, bağımsız denetim mekanizmalarının etkin kılınması ve şeffaflık kültürünün kurumlarda ve toplum genelinde yaygınlaşması, olası keyfi uygulamaların önüne geçmede temel yöntemler olarak öne çıkar. Özellikle bağımsız medya organları ve sivil toplum kuruluşlarının, devletin karar alma süreçlerini gözetlemesi ve toplum yararına hizmet etmeyen eylem ya da politikaları ifşa etmesi, demokratik işleyişte önemli bir rol üstlenir.

Gizli bilgilerin kullanımı söz konusu olduğunda, gerekçelendirme zorunluluğu, kamu yararının gerçekten gözetilip gözetilmediğinin ayrıştırılabilmesi için gerekli görülen bir ilkedir. Böylece, “ulusal güvenlik” ya da benzeri sebeplerle açıklanamayan bilgilerin gizli kalma gerekçesi, şeffaf bir hukuksal prosedürle kamuoyu nezdinde değerlendirilebilir. Aynı zamanda, gizliliğin suistimal edilmesi hâlinde uygulanacak yaptırımların caydırıcı olması, benzer durumların tekrar yaşanmasını önlemek açısından önemlidir. Hem siyasi hem hukuki ve idari düzeyde geliştirilebilecek yaptırım mekanizmaları, kamu görevlilerinin sorumluluk duygusunu güçlendirerek gizliliğin kötüye kullanımını azaltacaktır.

Sonuç olarak, demokratik toplumlarda şeffaflık ve gizlilik bir arada var olabilecek, ancak bu ikisi arasında kurulan denge, hem ulusal çıkarları hem de halkın bilgi edinme ve denetleme hakkını aynı anda gözetmelidir. Başka bir deyişle, karar alma süreçlerinin mümkün olduğunca açık ve denetlenebilir olması, ulusal güvenlik gibi meşru gerekçeler için ise belirli alanlarda sınırlı bir gizliliğin kabul edilmesi, demokratik meşruiyeti ve hesap verebilirliği zayıflatmadan güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak bir model sunar. Bu dengenin korunabilmesi için yetki sahiplerinin, elindeki gizli bilgileri salt kamu yararı doğrultusunda ve hukukun belirlediği sınırlar içinde kullanması şarttır. Böyle bir yaklaşım, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin sağlam bir zeminde devamlılığını güvence altına alırken, toplumun kamusal kararlara yönelik güvenini de pekiştirecektir.

Devlet şeffaflığının saygın bir hedef olduğu tartışmasız bir gerçektir. Ancak vatandaşların siyasi kurumlara olan güvenini sadece bu yolla yeniden tesis edeceğimize inanmak, kendimizi aldatmak anlamına gelebilir.

Kaynakça

- BMI (2025). Besonderer Schutz für sensible Informationen: Der staatliche Geheimschutz, 11 Mart 2025, <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/sicherheit/spionageabwehr-wirtschafts-und-geheimschutz/staatlicher-geheimschutz/staatlicher-geheimschutz-artikel.html>.
- Bok, S. (1989). *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation*. Vintage.
- Borgwardt, A. (2011). Diskussion in Workshops- Ergebnisse, in: Denkwerkstatt "Politik und Vertrauen", Friedrich-Ebert Stiftung, Berlin, 20-28
- Bröhmer, J. (2004). *Transparenz als Verfassungsprinzip*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- BSI (2025). Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik, 05 Şubat 2025, https://www.bsi.bund.de/DE/Themen/Oeffentliche-Verwaltung/Geheimschutz/geheimschutz_node.html.
- Council Of Europe (2018). *Transparenz und Open Government (Öffnung von Regierung und Verwaltung)*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://rm.coe.int/transparenz-und-open-government-offnung-von-regierung-und-verwaltung-g/16808f064c>.
- Denhardt, R. B., & Denhardt, J. V. (2000). *The New Public Service: Serving Rather than Steering*. Public Administration Review.
- Eryılmaz, B. (2010). *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- European Commission (2025). *Strategic communication and countering information manipulation*, https://commission.europa.eu/topics/countering-information-manipulation_en.
- Hebert, Roman Trips (2010): *Aktueller Begriff: Der strafrechtliche Schutz von Geheimnissen*, Deutscher Bundestag, Wissenschaftliche Dienste.
- J.-B. Jeangène Vilmer, A. Escorcía, M. Guillaume, J. Herrera, *Information Manipulation: A Challenge for Our Democracies*, report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, August 2018.
- Kernaghan, K. (2003). *Integrating Values into Public Service: The Values Statement as Centerpiece*. Public Administration Review.
- Krastev, I. (2013). *Die Transparenz-Verschörung*, <https://internationalepolitik.de/de/die-transparenz-verschwoerung>.
- NDR (2024). *Transparenz in Politik und Verwaltung: Initiative legt Gesetzesentwurf vor*, <https://www.ndr.de/nachrichten/mecklenburg->

- vorpommern/Transparenz-in-Politik-und-Verwaltung-Initiative-legt-Gesetzesentwurf-vor,transparenzgesetz122.html.
- Polater, Y. Z. (2016). Bilgi Edinme Hakkının Sınırları ve Devlet Sırrı. TBB Dergisi, 28 (122): 99-140.
- Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.
- Sache, K. (2017). Transparenz bei Bürgerbeteiligung. Handreichung für Projektverantwortliche. Allianz Vielfältige Demokratie, Gütersloh.
- Schmitt, C. (1921). Die Diktatur, von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf, Duncker & Humblot, München und Leipzig.
- Shils, E. A. (1965). The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security Policies. W. Heinemann.
- Schubert, K. & Martina, K. (2020). Das Politiklexikon. 7. aktual. u.erw.Aufl. Lizenzausgabe Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn: Dietz.
- Thompson, D. F. (1995). Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption. Brookings Institution Press.
- Voigt, R. (2017). Staatsgeheimnisse Arkanpolitik im Wandel der Zeiten, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Wegener, B. W. (2023). Staatsgeheimnisse verpfeifen? Whistleblowing im demokratischen Rechtsstaat, Aus Politik und Zeitgeschichte/bpb.de.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 1 • Nisan/April 2025

ISSN: 1309-601X

SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL HAYATA ETKİLERİ: 1961 SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ

*The Effects of Election Systems on Political Life: The Example of 1961
Elections*

Osman TEKELİOĞLU

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Varto Meslek Yüksekokulu,
Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Muş.
tekelioglu_osman@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0130-559X

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 14.01.2025
Kabul Tarihi: 29.01.2025
DOI: 10.59281/turkiz.1620123

Kaynak göstermek için:

Tekelioğlu, O., (2025). Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayata Etkileri: 1961 Seçimleri
Örneği. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(1): 33-54.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL HAYATA ETKİLERİ: 1961 SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ

The Effects of Election Systems on Political Life: The Example of 1961 Elections

Osman TEKELİOĞLU

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Varto Meslek Yüksekokulu,
Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Muş.
tekelioglu_osman@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0130-559X

Özet

Seçim sistemleri geçerli oyların seçime katılan siyasal partilere dağıtılmasında kullanılan teknik usullerdir. Çoğunluk sistemi yürütmede istikrarı ön plana çıkarırken, nispi temsil sistemi temsilde adaleti tesis eder. Türkiye’de 1961 öncesinde çoğunluk sistemleri uygulanırken, bu tarih itibarıyla nispi temsil sistemlerine geçilmiştir. Nispi temsil sistemlerinin bir uygulama biçimi olan barajlı d’Hondt usulüne göre gerçekleştirilen 1961 seçimleri sonrası Türk siyasal hayatında ilk koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Bu durum temsilde adalet ilkesi üzerinde duran nispi temsil sistemleri ile hükümet istikrarı arasındaki ilişkiyi incelemeyi gerekli kılmaktadır. Çalışmanın amacı 1961 seçimlerini seçim sistemleri üzerinden değerlendirirken kurulan koalisyon hükümetlerinin sebeplerini incelemektir. Bu çalışma, literatür taraması yöntemiyle yürütülecek ve ulaşılan veriler, doküman analizi yöntemiyle sistematik bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Seçim Sistemi, Türkiye, Koalisyon, Yönetimde İstikrar.

Abstract

Electoral systems are technical methods used to allocate valid votes to political parties participating in elections. While the majority system emphasizes stability in the executive, the proportional representation system ensures fairness in representation. Prior to 1961, majority systems were applied in Turkey; however, proportional representation systems were adopted starting from this date. Following the 1961 elections, which were conducted using the d'Hondt method with thresholds—an application of proportional representation—the first coalition governments were established in Turkish political life. This development calls for an examination of the relationship between proportional representation systems, which prioritize fairness in representation, and government stability. The aim of this study is to explore the reasons behind the formation of coalition governments, while evaluating the 1961 elections through the lens of electoral systems. This study will be conducted through the literature review method, and the data obtained will be systematically analyzed using the document analysis method.

Keywords: Election, Election System, Turkey, Coalition, Stability in Administration.

Giriş

Parlamentoda oluşturduğu etki ve sonuçları itibarıyla seçim sistemleri, seçim sonuçlarına etki eden başat aktörlerden birisidir. Türk siyasal hayatı içerisinde 1961 seçimlerini incelerken seçim sistemlerine bu sebeple özellikle değinmek gerekir. Seçim sistemleri siyasal yaşamın devamında önemli bir faktördür. Nitekim seçim sistemi belirlenirken ülkenin şartları, coğrafi koşulları seçmen tercihi gibi unsurlar dikkate alınır. İdeal bir seçim sisteminin belirlenmesi kolay değildir. Keza her yerde deva bir seçim sistemi de yoktur. Seçim sistemleri belirlenirken özellikle iki unsur üzerinde durulur: Temsilde adalet ve yönetimde istikrar.

Seçim sistemleri genellikle e ayrılmaktadır. Bunlar: yönetimde istikrar sağlamaya yönelen çoğunluk sistemleri, temsilde adalet sağlamaya yönelen nispi temsil sistemleri ve bu iki sistem arasında denge sağlamaya çalışan karma sistemlerdir. Çoğunluk sistemleri, büyük partilerin temsiliyi kolaylaştıırırken, küçük partilere dezavantaj sağlar. Bu durum bazı partilerin aldığı oy oranının oldukça üzerinde temsil edilmesine sebep olur ve temsilde adalet sorunlarına yol açar. Nispi temsil sistemleri, her partiye aldığı oy oranınca temsil imkânı sağlar. Bu durum parlamentoda yer alan parti sayısını artırmakta ve yönetimde istikrarsızlık endişelerini beraberinde getirmektedir. Bu durumun farkında olan siyasi partiler seçim sistemi belirlerken belli kaygılarla hareket eder. Parlamentoda çoğunluğa sahip partilerin, seçim yasalarında kendilerine avantaj sağlayacak seçim sistemini belirleme eğilimi söz konusu olur. lkelerde sık sık seçim sistemi tartışmaları yaşanması bu durumdan kaynaklanır. Dünyada uygulanmakta olan seçim sistemleri ve çok sayıda teknik, birbirinden farklı amaçlarla getirilmekte ve birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. Bu sebeple seçim sistemleri, bir seçimin sonucunu ve demokratik niteliğini belirleyen en önemli argümandır. Keza sistemin yapısına göre ülkenin yönetim yapısı şekillenmekte ve yöneticilerin temsil yeteneğinin meşruiyeti sağlanmaktadır. Seçim sistemleri ile siyasal hayat karşılıklı etkileşim hâlinededir. Aynı zamanda siyasal hayatı belirli bir seviyeye kadar etkileyebilmekte ve sistem üzerindeki küçük değişimler bile büyük siyasal sorunlara yol açabilmektedir. Her seçim sisteminin kendine göre artıları ve eksileri vardır. nemli olan husus hangi seçim sisteminin mevcut duruma hitap edebileceğinin belirlenmesidir. Seçim sistemi tartışmaları günümüzde hala sona ermiş değildir. Nitekim ideal bir seçim sistemi arayışı hep sürecektir.

Seçim sisteminin Türk siyasal hayatına etkilerini değerlendirmeye alan bu çalışmada örnek olarak 1961 seçimleri ele alınmıştır. 1961 seçimlerinin tercih edilmesinde bu seçimin kendine has bazı özellikleri etkili olmuştur. Etkili sebepler şöyledir:

1961 seçimleri 1960 sonrası yaşanan seçim sistemi değişikliği ile yapılan ilk seçimlerdir, seçim sistemi dışında dönemde etkili pek çok ekonomik ve askerî gerekçe vardır, 1960 darbesi sonrası yapılan ilk seçimdir ve en önemlisi Türk siyasal hayatında ilk kez 1961 seçimleri sonrası koalisyon hükûmetleri kurulmuştur. 1961 seçimleri, hem çoğunluk sistemleriyle yapılan seçimlerde yaşanan değişimleri görmek hem de 1965 seçimleriyle karşılaştırma yapma imkânı sunması açısından incelenmeye değer görülmüştür. Bu çalışma, 1961 seçimlerinin sonuçlarını analiz ederek, seçim sistemlerinin Türkiye'deki demokratik süreçler üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu bağlamda Türk siyasal tarihinde seçim sistemlerinin evrimine dair literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Seçim Sistemleri

Seçim sistemi, en genel tanımıyla seçimlerde kazanılan geçerli oyların parlamentoda sandalye sayısına dönüştürülmesinde kullanılan teknik usuldür. Düzenli olarak tekrarlanan seçimler demokrasinin vazgeçilmezidir. Seçim sonuçlarına etki eden unsurlar ele alınırken genellikle ekonomik, coğrafi, sosyal unsurlar ele alınır. Ancak temsilin sağlanmasında seçim sistemleri başat rol oynar. Seçimlerde kullanılan oyların parlamentoda nasıl şekilleneceği, partilerin temsil oranlarını nasıl etkileyeceği tamamen seçim sistemine bağlıdır. Etkileri ve sonuçları bakımından seçim sistemlerinin güçlü bir usul olması bakımından zaman içerisinde üzerinde değişiklikler yapılmaktadır. Seçim sistemi tercihlerinin nasıl olması gerektiği hususu bu açıdan önem kazanmaktadır. Seçim sistemi değişiklikleri oyların parlamentoda sandalye dağılımı hesaplanırken kullanılan yöntemlerin değişimi olarak gerçekleşir. Özellikle Akdeniz Avrupası başta olmak üzere seçim sistemi değişiklikleri yaygındır (Cop, 2018: 23). Türkiye de değişikliklerin oldukça fazla olduğu ülkeler arasındadır.

Seçim sistemleri belirlenirken temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesi sağlanmaya çalışılır. Temsilde adalet seçime katılan

siyasi partilerin aldıkları geçerli oylar oranında parlamentoda temsilidir. Yönetimde istikrar ise sistemin geçerliliğinin bozulmadan devam etmesidir. Seçim sistemleri temel olarak 3 başlıkta sınıflandırılır: Yönetimde istikrarı sağlamaya yönelik olan çoğunluk sistemleri, temsilde adaleti sağlamaya yönelik olarak nispi temsil sistemleri ve çoğunluk sistemleri ile nispi temsil sistemlerinin eksik yönlerini telafi etmek için geliştirilen karma sistemler (Yavaşgel, 2014: 78). Seçim sistemleri temel olarak böyle sınıflandırılrsa bile uygulanma biçimleri bakımından kendi içlerinde de sayısız alt dala ayrılmaktadır.

1.1 Çoğunluk Sistemleri

İstikrar ilkesini ön plana çıkaran çoğunluk sistemlerinde parlamentoda en çok kim yer almalı sorusunun cevabı çoğunluğu sağlayanlar olmaktadır. Temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesi birbirini zıt yönde etkileyen iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğunluk sistemlerinde bu denge üzerinde istikrarın sağlanmasına öncelik verilir. Sistemin uygulanışları bakımından temsilde adaletin göz ardı edilmesi dolayısıyla büyük partiler aşkın temsil elde ederken daha küçük partiler aldıkları oy oranından daha düşük bir oranla parlamentoda temsil edilerek eksik temsil ile karşılaşır (Tuncer, 2006: 168).

Çoğunluk sistemleri kendi içerisinde uygulanma usulleri bakımından dört grupta incelenir: Tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi, tek isimli iki turlu çoğunluk sistemi, listeli çoğunluk sistemi ve tercihli tek turlu çoğunluk sistemi. Bu usullerden listelik çoğunluk Türkiye’de 1946-1960 yılları arasında uygulanmış ve seçime katılan partilerin aldıkları oylar ile parlamentoda temsilleri arasında yüksek oranlarda fark olmasıyla sonuçlanmıştır (Yavaşgel, 2014: 95). Seçim sistemleri parlamentoda ortaya çıkan rakamlar dolayısıyla siyasal hayatı etkileyen etken faktörlerden birisidir. Keza bir partinin oy oranının üzerinde temsil elde etmesi, siyasal süreçte karar alma ve uygulamasını kolaylaştırırken temsil sorunlarını beraberinde getirmektedir. Yüksek oranda temsil

imkânı elde eden parti hükûmeti kurabilmekte ve bir sonraki seçime kadar hükûmet istikrarı sağlanmaktadır. Ancak belirli oranda bir seçmenin de temsil imkânı böylece geri planda kalmakta ve temsilde adalet sorunları baş göstermektedir. Çoğunluk sistemleri, hükûmetin kurulmasını kolaylaştırırken aynı zamanda büyük partilere avantaj sağlar. Örgütlenme oranı yüksek olan siyasi partilerin parlamentoda yer alması da kolaylaşır. Çoğunluk sistemleri, iki siyasal partinin iktidar olmak için yarıştığı iki partili sisteme yol açabilir. Keza 1950 seçimleri sonrasında Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi haricinde partiler parlamentoda yer almamıştır. Dolayısıyla dönemin parti sistemi iki partili sistem olmuştur (Önder, 2019: 524).

1.2. Nispi Temsil Sistemleri

Nispi temsil sistemleri, çoğunluk sistemlerinin ortaya çıkardığı temsilde adalet sorunlarını çözmek amacıyla geliştirilmiştir. Temsilde adalet ve yönetimde istikrar doğrultusunda konumunu temsilde adaletten yana almaktadır. Küçük partilerin parlamentoda temsilini kolaylaştıran bu sistem kendi içerisinde oyların hesaplanmasında kullanılan yöntemler bakımından ayrımlara tabidir. Seçim çevresi, seçim barajı, seçim sayısı bu sisteminin uygulanışına etki eden temel faktörlerdir (Abadan, 1966: 75-77).

Nispi temsil sistemlerinde adalet ve eşitlik ilkeleri ön plandadır. Seçime katılan siyasi partilerin aldıkları geçerli oylar oranında parlamentoda temsili öne çıkarır. Farklı görüşlerin temsili kolaylaştırır. Büyük partilere avantaj sağlayan çoğunluk sisteminin aksine küçük partilerin oyları oranınca temsil edilmelerini kolaylaştırır. Bu durumdan çoğunluk sisteminde aldıkları oy oranının oldukça üzerinde temsil imkânı elde eden büyük partiler böylece olumsuz etkilenir. Seçim çevresinin geniş olması da nispi temsil sistemi için oldukça gereklidir; keza seçim çevresi genişledikçe küçük partilerin temsili kolaylaşmaktadır. Nispi temsil sistemlerinde alınan oyların tam olarak dağıtılmadığı noktalarda artık oylar ortaya çıkmaktadır. Artık oyların nasıl dağıtılacağı

konusu bu sistemlerde değişiklikler oluşturmaktadır. Türkiye’de 1961 seçimleri sonrası uygulanmaya başlayan nispi temsil sistemleri, 1961 seçimlerinde barajlı d’Hondt usulüyle uygulanmıştır. Ardından 1965 seçimlerinde millî bakiye usulüne geçilmiş ancak yaşanan tartışmalar sonrası 1968 sonrasında d’Hondt’a geri dönülmüştür. Fakat 1969 seçimlerinde d’Hondt barajsız olarak uygulanmıştır (Varlık ve Ören, 2001: 45).

1.3. Karma Sistemler

Karma sistemler, nispi temsil sistemleri ve çoğunluk sistemlerinin olumsuz yönlerini ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilirken aynı zamanda mevcut iktidarlar tarafından kısa vadeli çözümler oluşturmak amacı da taşıyabilir (Yavaşgel, 2016: 126). Karma sistemlerin belirlenen amaçlar doğrultusunda sayısız türü oluşturulabilir, ancak öne çıkanları şöyledir: Birleşik listeli nispi sistem, kişiselleştirilmiş çift oylu sistem, devredilebilir tek oy, devredilemez tek oy ve alternatif oy.

Her yönden kusursuz ve her yere uygun bir seçim sistemi mevcut değildir, ideal bir seçim sistemi arayışı daima devam edecektir. Seçim sisteminin siyasal hayatla oldukça yakın etkileşimde bulunması, sonuçları itibarıyla siyasal hayatı derinden etkilemesi bakımından üzerinde tartışmalar süreklilik göstermektedir. Siyasal hayatın şekillenmesinde tek başına etkili olmasa da güçlü bir şekillendirme gücü olması bakımından bu çalışmada incelemeye değer görülmüştür. Bu kapsamda 1961 seçim süreci ve sonuçlarında etkileri irdelenecektir.

2. 1961 Seçimleri

1961 Seçimleri, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası gerçekleştirilen ilk genel seçimdir. Aynı zamanda çoğunluk sistemleri uygulanarak gerçekleştirilen seçimler sonrası nispi temsil sistemlerinin uygulanmaya başladığı da ilk seçim olma özelliğini taşır. Darbe sonrası Meclis feshedilmiş ve siyasi partilerin faaliyetlerinin tatil edilmiştir. Bu dönemde Milli Birlik Komitesi karar almada yetkili

tek mercii olmuştur. Çıkarılan 1 sayılı kanunla birlikte 1924 Anayasası'nın bazı hükümleri feshedilmiş, yeni anayasa hazırlıklarına başlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemin geçici olduğu gerekli düzenlemelerin yapılmasının ardından en geç 29 Ekim 1961 tarihine kadar seçime gidileceği açıklanmıştır (Teziç, 1976: 288).

1961 Anayasası sonrası çift meclisli bir yapıya geçilmiştir. Milletvekili seçimlerinde nispi temsil sistemleri uygulanması kararlaştırılırken senato üyelerinin seçiminde çoğunluk sistemlerinin uygulanmasına devam edilmiştir. Bu durum bize seçim sonuçlarını kıyaslayarak seçim sisteminin etkisini görme imkânı tanımaktadır. Seçmenler her iki meclis seçimi için ayrı ayrı oy kullanmaktadır (Armağan, 1967: 84).

1961 Seçimleri Türk siyasal hayatında hem seçime katılan siyasi parti sayısının fazla olması hem yeni bir seçim sistemine geçilmesi hem de ilk kez bir partinin tek başına hükûmeti kuracak sayıya ulaşamaması sonrası koalisyon hükûmetlerinin kurulması bakımından incelenmeye değer bir süreç olmuştur.

2.1. Seçime Katılan Siyasi Partiler

15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen seçimlere dört siyasi parti katılmıştır: Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP). 13 Şubat 1961 tarihinde darbe sonrası başlayan siyasi partiler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasının ardından CHP ve CKMP daha önce var oldukları siyasal alana tekrar dönmüştür. AP ve YTP ise bu dönemden sonra kurulmuştur. Bu iki parti Demokrat Parti'nin (DP) oy mirasını kazanmaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle AP kendilerinin DP'nin devamı olduğunu sık sık vurgulamış ve seçim süreçlerinde DP'lilerin yargılanmalarına ilişkin eleştirilerini dile getirmiştir (Teziç, 1976: 289).

Cumhuriyet döneminin en eski partisi olan CHP, 27 Mayıs öncesi yapılan 1957 seçimlerinde %40 oy almıştır. Oy tabanının güçlendiği bir dönem sonrası darbenin yaşanması ve ardından gerçekleşen

1961 seçimlerinde ise oy oranı %36.7'ye gerilemiş ve seçim sisteminin de bir sonucu olarak hkmeti kurabilecek sayıya ulaşamamıştır. Bu durumda hem seçim sisteminin hem de CHP ve ordunun özdeşleşmesi düşüncesinin halk üzerinde etkisi olmuştur. CHP, darbenin müsebbibi olarak görülmesinden kaynaklı olarak seçim sonuçları etkilenen bir parti olmuştur (Çavdar, 2004: 114).

CKMP ise, esasen 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi olarak kurulmuştur. Ancak 1958 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile Köylü Partisi'nin birleşmesi sonucu kurulmuştur. CMP, 1948'de kurulan Millet Partisi'nin devamı niteliğinde olup, Demokrat Parti'ye (DP) muhalif bir çizgi izlemiştir. Köylü Partisi ise kırsal kesimin sorunlarını önceliklendiren bir siyaset yürütmek amacıyla 1952'de kurulmuştur. CKMP, kuruluşundan itibaren merkez sağ bir parti olarak faaliyet göstermiş, ancak 1960'ların ortalarına gelindiğinde ideolojik olarak önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçte partinin ilk döneminde etkili olan Osman Bölükbaşı, 1959 yılında genel başkanlıktan ayrılmış ve partiye yollarını ayırmıştır. Bölükbaşı'nın ayrılışından sonra CKMP, milliyetçi unsurların giderek güç kazandığı bir yapıya dönüşmüş, 1965 yılında Alparslan Türkeş'in katılımıyla bu çizgi daha da belirgin hâle gelmiştir. Partinin lideri uzun süre Osman Bölükbaşı olmuştur. 1960 sonrası Bölükbaşı ve temsilciler kurucu mecliste de yer almıştır (Teziç, 1976: 311). 1961 sonrasında siyasal hayata birçok yeni parti katılmıştır. Bunlardan birisi de 3 Şubat 1961 tarihinde kurulan Türkiye İşçi Partisi'dir. "Yeni siyaset sahnesinin en ilginç partisi" olarak nitelen parti yeterince örgütlenme sağlayamadığı için 1961 seçimlerine katılamamıştır. Bu dönemde öne çıkan partilerden ilerideki etkileri bakımından dikkat çeken AP'dir. DP'nin tabanının devamı olarak Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan parti esasen DP özdeş de değildir. Hem lke koşullarının farklı bir yola evrilmesi hem de yöneticilerin değişmesiyle ortaya çıkan farklı fikirler iki partinin ayrılan noktalarını oluşturmaktadır (Kılağız, 2010: 197).

1961 sonrasında kurulan bir diğer parti YTP'dir. 27 Mayıs sonrası demokrasiye dönüş döneminde ortaya çıkan parti

içerisinde kapatılan Hürriyet Parti'nin üyeleri, profesörler ve iş adamları yer almaktadır. AP gibi DP'nin oy tabanına hitap etmeye hazırlanan partinin genel başkanı Ekrem Alican olmuştur. Kuruluşunun ardından yeterince örgütlenme sağlayan parti 1961 seçimlerine katılmış ve ortaya çıkan koalisyon hükûmetleri arasında yerini almıştır (Köse, 2014: 167).

Kurucu Meclis'in 21 Temmuz 1961 tarihinde toplanıp seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmasına karar vermesinin ardından siyasal partiler seçim için çalışmalara başladı. Seçime katılan dört siyasi parti arasında en geniş örgütlenmeye sahip olan CHP'dir. Daha sonra ise AP. Aslında seçim rekabeti de bu iki parti arasında yaşanmıştır. Partiler seçim beyannamelerini ağustos sonu itibarıyla yayımlamış ve seçim propagandalarını bu beyannameler üzerinden yürütmüştür. Seçim beyannamelerinin yayımlanmasının ardından adaylık başvurusu alan partiler içerisinde tüm yurttan aday çıkarabilen tek parti CHP olmuştur. Seçime daha küçük çapta bir katılımı hazırlanan CKMP ve YTP seçim beyannamelerinde propagandalarını açıklamış ve parlamentoda yer almak için çalışmalarda bulunmuştur. Böylece 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen seçimlere dört siyasal parti katılmıştır. 1960 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük ortamı, yeni seçim sistemi ve darbe sonrası yeniden demokratik yaşama dönüşmeye başlanması bakımından Türk siyasal hayatında oldukça etkili bir seçim olmuştur.

2.2. 1961 Seçimleri ve Seçim Sistemi

1961 Anayasasının kabulünün ardından 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile nispi temsil sistemlerinin uygulanması kararlaştırılmıştır. Çevre barajlı nispi temsil (d'Hondt) yöntemiyle oyların hesaplanması kararlaştırılmıştır. Seçim sistemlerinin açıklandığı kısımda belirtildiği üzere; uygulanma yöntemleri bakımından seçim sistemleri kendi içerisinde de çeşitlilik gösterir. Türkiye'de d'Hondt hem barajlı hem de barajsız olarak uygulama alanı bulmuştur. Sık sık seçim sistemi üzerinde

değişikler yapılmıştır. 1961 seçimlerinde barajlı olarak uygulanmasının ardından Türk siyasal hayatında ilk kez bir parti tek başına hkmeti kurabilecek sayıya ulaşamamış ve koalisyon hkmetleri kurulmuştur (Tuncer, 2002: 96).

1960 Anayasası ile birlikte çift meclisli yapıya geçilmesinin sonucu olarak Millet Meclisi ve Senato seçimleri ayrı olarak gerçekleştirilmiştir. Millet Meclisi seçimlerinde d'Hondt barajlı olarak uygulanırken senato seçimlerinde çoğunluk sistemi uygulanmaya devam edilmiştir. 1961 seçimleri öncesinde milletvekili sayısı sabitlenerek 450 olması kararlaştırılmıştır. Senato ye sayısı ise 150 olmuştur (Kılağız, 2010: 147).

Baraj uygulaması ülke barajı ve vre barajı olmak üzere ikiye ayrılır. 1961 seçimlerinde bir seçim vresinde alınan oyların o vreden seçilecek aday sayısına bölünmesiyle elde edilen vre barajı kullanılmıştır. Her partinin aldığı oy oranlarının alt alta yazılıp o bölgeden çıkarılacak aday sayısı kadar bölünmesiyle ve ardından elde edilen sayıların büyükten küçüğe doğru sıralanmasıyla d'Hondt yöntemine göre hesaplama yapılır (Sabuncu, 2006: 192).

2.3. Seçim Sonuçları

15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde seçmenler hem parlamentoda milletvekili seçimi için hem de senato üyelerinin seçimi için oy kullanmıştır. Milletvekili sayısı 450 olurken senato ye sayısı 150 olarak belirlenmiş ve partiler en çok sandalye kazanmak için yarışmıştır. Milletvekili seçimlerinde siyasi partilerin aldığı geçerli oylar bir nispi temsil sistemi yöntemi olan vre barajlı d'Hondt yöntemine göre hesaplanırken senato seçimlerinde 1960 öncesinde milletvekili seçimlerinde de kullanılan basit çoğunluk uygulamasına devam edilmiştir (Kılağız, 2010: 144).

Seçime katılım %81 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Barajlı d'Hondt yöntemine göre hesaplanan milletvekili seçim sonuçları şöyle olmuştur: CHP %36.7, AP % 34.8, CKMP %14, YTP %13. Alınan oy oranları büyük partiler arasında ve küçük partiler

arasında başa baş olurken parlamentoda elde edilen sandalye sayıları ise: CHP 173, AP 158, CKMP 54 ve YTP 65 olarak gerçekleşmiştir. Parlamentoda elde edilen sayılara göre temsil oranlarına baktığımızda CHP %38.5, AP % 35.1, CKMP %12, YTP % 14 sayılarına ulaşmıştır. Bu durumda bir partinin aldığı oy oranından daha yüksek bir oranda temsili anlamına gelen aşkın temsil ve aldığı oy oranından daha düşük bir oranda temsili anlamına gelen eksik temsil anlamında bakıldığında CHP %1.6, AP %0.5, YTP % 0.7 aşkın temsil elde ederken CKMP %2 oranında eksik temsil ile karşılaşır. Görüldüğü üzere nispi temsil sistemlerinde siyasi partiler aldıkları oy oranlarına oldukça yakın bir oranda temsil edilmekte ve temsil adaletsizliği ortadan kalkmaktadır (Tuncer, 2002: 176-178).

Seçim sisteminin temsil oranları üzerindeki etkilerini net olarak görebilmek amacıyla basit çoğunluk yöntemine göre hesaplanan senato üyelerinin seçim sonuçlarına bakıldığında; seçimde partilerin aldığı oy oranları şöyledir: CHP %36.7, AP %34.8, CKMP %12, YTP %13. 150 senato üyesi seçmek amacıyla yapılan seçimlerde seçim sonuçlarına göre partilerin elde ettiği senatör sayısı CHP 36, AP 71, CKMP 16, YTP 27 olmuştur. Partilerin aldığı oy oranlarına kıyasla elde ettikleri sayılar değerlendirildiğinde temsil noktasında adaletsizlikler ortaya çıktığı görülür, keza basit çoğunluk yöntemine göre yapılan bu hesaplamada CHP %24, AP %47, CKMP %10, YTP %18 oranında bir temsil elde etmiştir. Seçim sonuçlarına aşkın ve eksik temsil olarak bakıldığında AP %12, YTP %4 oranında aşkın temsil sağlarken; CHP %13, CKMP %2 oranında eksik temsil edilmiştir. AP'nin aldığı oy oranı CHP'ye yakın olmasına rağmen senatör sayıları arasındaki fark oldukça yüksek olmuştur. Böylece AP %34 oy almasına rağmen %47 oranında bir temsil elde etmiştir (Tuncer, 2012: 147). CHP'nin %34 oy oranına karşın %24 oranında temsil edilmesi seçim sistemi hesaplamasının parlamentonun şekillenmesinde ve temsil adaletinin sağlanmasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Parlamentoda elde edilen milletvekili sayılarına göre hiçbir parti tek başına hkmeti kurabilecek sayıya ulaşamamıştır. 1961-1965 dönemi esasen Türk siyasal hayatında bir geçiş dönemidir. Askeri yönetimden demokratik yönetime geçiş olan bu dönemde 1961 seçimlerinin yapılmasının ardından ortaya çıkan endişelerden birisi ordunun seçim sonuçlarını kabul edip etmeyeceği olmuştur. Talat Aydemir ve çevresindeki isimler seçim sonuçlarının millî iradenin bir temsili olmadığını, ancak CHP ve İnönü olursa seçim sonuçlarının kabul göreceğini açıklayarak ordu içerisindeki kişilerin seçim sonuçlarından rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Bunun zerine ortadan çıkan karışıklığı önlemek amacıyla 24 Ekim 1961 tarihinde ankaya Köşkü'nde imzalanan protokol ile uzlaşma sağlanmış ve AP ile CHP'nin bir koalisyon kurması ayrıca cumhurbaşkanının Cemal Grsel olması kararlaştırılmıştır. AP'nin Ali Fuat Başıgil'i cumhurbaşkanı adayı göstermesine rağmen ortaya çıkan baskıların ardından adaylıktan çekilmek durumunda kalmıştır (Erdoğan, 2016: 162).

3. 1961-1965 Koalisyon Hkmetleri

Türk siyasal hayatında ilk kez 1961 seçimlerinin ardından bir parti tek başına hkmeti kuracak sayıya ulaşamamış ve koalisyon hkmeti kurulmasına karar verilmiştir. Hem seçim sisteminin etkisiyle hem de siyasal ortamın getirdiği koşullar sonucu bu dönem bir geçiş dönemi olarak karşıımıza çıkar. Seçim sisteminin ortaya çıkardığı sonuçlar ve temsil oranlarına etkileri görülmüştür. Koalisyon hkmetine başvurulmasının sebeplerinden en önemlisi seçim sistemidir, ancak bu dönemde dört koalisyon hkmeti kurulmasının hkmetlerin kendi ilerinde kaynaklanan sorunlardan oluşan sebepleri vardır. Nitekim nispi temsil sistemleri uygulandığında bir partinin tek başına hkmeti kurabilecek sayıya ulaşması da imknsız değildir.

1961-1965 döneminde dört koalisyon hkmeti kurulmuştur. I. Koalisyon hkmeti ordunun da seçim sonuçlarını kabul etme noktasındaki şartıyla gerçekleşen AP-CHP arasında kurulmuştur.

İnönü başkanlığında kurulan koalisyonda CHP'nin 173, AP'nin 158 milletvekili vardır. 10 Kasım 1961 tarihinde kurulan koalisyon 30 Mayıs 1962 tarihine kadar devam edebilmiştir. 7 ay gibi kısa sürede sona eren I. Koalisyon hükûmeti AP ve CHP'nin tartışmalı olarak geçirdiği bir dönem olmuştur. AP, DP'li siyasilerin yargılanma sürecine eleştirilerini yöneltmiş ve af konusunu gündemde tutmuştur. İki parti arasındaki gerilimlere af konusunun yanı sıra Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 tarihinde gerçekleştirmeye çalıştığı girişim karşısında CHP'nin tutumu olmuştur. Bu dönemdeki tartışmalar toprak reformu, ordunun siyasal hayattaki konumu, demokratikleşme sürecinin hızlandırılması, sağlık reformu, huzur ve güven ortamının sağlanması hususları olmuştur. AP'nin DP'li yöneticilerin affını sık sık savunması hem DP'nin devamı olmaya yönelik bir parti olmaya çalıştığını hem de DP'nin oy tabanına hitap etmeye çalıştığına yönelik yorumlanmıştır. Böylece Cumhuriyet Dönemi'nin ilk koalisyon hükûmeti olan AP-CHP koalisyonu bu tartışmalar sonrasında 1 yıl bile olmadan sona ermiştir (Erdoğan, 2016: 163).

I. Koalisyonun olumsuz sonuçlanmasının ardından II. Koalisyon CHP-YTP-CKMP ve bağımsız adaylar arasında kurulmuştur. AP, koalisyon hükûmetinde olmasa da DP'lilere yönelik af tartışmaları sona ermemiştir. YTP 'siyasi af' başlığı altında hazırladığı çalışma ile af konusunu tekrar gündeme taşımıştır. Kısa süren I. Koalisyon hükûmetinin ardından kurulan II. Koalisyon hükûmeti de uzun dönemli olamamıştır. 525 gün süren koalisyon 1963 yerel seçimleri sonrası ortaya çıkan tablo ile sona ermiştir. Yerel seçim sonuçlarına göre oy kaybettiğini fark eden CKMP ve YTP koalisyona vermiştir. 1961 genel seçimlerinde %14 oy oranına sahip olan CKMP'nin oy oranı %2'ye gerilerken; genel seçimlerde %13 oy oranına sahip olan YTP ise %6'ya düşmüştür. Koalisyonun partilerine zarar verdiğini fark eden partililer koalisyondan istifa etmiştir. II. Koalisyon hükûmeti kısa sürmesine rağmen grev hususu, ağalar sorunu, toplu sözleşme gibi konularda uzlaşma sağlanmıştır. 2

Aralık 1963 tarihinde İnönü'nün de istifasını vermesiyle sona ermiştir (Gökçen, 2020: 248).

II. Koalisyon hükûmetinin de başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından III. Koalisyon hükûmeti CHP ve bağımsızların katılımı ayrıca YTP'nin dışarıdan destek verilmesiyle kurulmuştur. İlk olarak hükûmeti kurma görevi İnönü'ye verildiğinde kabul etmek istememiş, ardından Ragıp Gümüşpala'nın hükûmeti kuracak sayıya ulaşamaması; CKMP ve YTP'nin sandalye sayılarının düşük olmasından dolayı hükûmeti kurma görevi tekrar İnönü'ye verilmiştir. III. Koalisyon dönemine Kıbrıs sorunları damga vurmuştur. Bu dönemde dış politikanın da yoğun olması hükûmetin iç politika ile hemhâl olmasını zorlaştırmıştır. Aynı zamanda AP ve CKMP'nin siyasi sahada CHP'ye karşı eleştirel tavırları daim olmuştur (Kılağız, 2010). III. Koalisyon hükûmeti bütçenin onaylanmaması ile sona ermiştir. İlk üç koalisyon hükûmetinin üçünde de CHP'nin yer alması nedeniyle "İnönü hükûmetleri" olarak nitelenmiştir (Gökçen, 2020: 248).

1961-1965 geçiş döneminin son hükûmeti VI. koalisyon ise Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP-YTP-CKMP-MP arasında 20 Şubat 1965 tarihinde kurulmuştur. 1965 genel seçimlerine kadar 8 ay boyunca süren hükûmette DP'nin mirasçısı olarak hareket eden partiler daha yakın ilişkiler kurmuştur. CHP her ne kadar ilk üç koalisyon hükûmetinde yer alıp birçok siyasi sorumluluğu üstlense de dönemin başarısızlıkları üzerinden eleştirilmiştir. 1965 seçimleri öncesinde hem başarısız hükûmetler hem de darbenin sorumlusu imajını üstüne alarak seçim dönemine gitmiştir. Partilerin siyasal hayat içerisindeki konumları, seçim döneminde yapılan çalışmalar, kültürel ve ekonomik yapı, seçime katılan parti sayısı da seçim sistemi kadar önem arz etmektedir.

1961-1965 arasındaki geçiş dönemi, Türk siyasal hayatında hem koalisyon hükûmetlerinin hem de demokratik sistemin yeniden inşa edilmeye çalışıldığı bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde kurulan hükûmetlerin kısa ömürlü olması, siyasi partiler

arasındaki derin ideolojik farklılıklar ve uzlaşısı eksikliğiyle doğrudan ilişkilidir. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan VI. koalisyon hükûmeti, darbenin yarattığı siyasi belirsizlik ortamında Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak görülen partiler arasında iş birliği zemini oluşturmuş, ancak bu iş birliği kalıcı bir siyasi istikrara dönüşmemiştir. Öte yandan, bu dönem, CHP'nin darbe sonrası sorumluluklarını ve aldığı eleştirileri omuzlamasıyla belirginleşmiş, partinin halk nezdindeki algısını zayıflatmıştır. 1965 seçimlerine doğru gidilirken, siyasi partilerin seçim propagandaları, ülkenin ekonomik koşulları ve seçime katılan partilerin ideolojik duruşları, siyasal tercihlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve yeni bir siyasi dönemin kapısını aralamıştır.

4. Seçim Sistemlerini Mukayeseli Olarak Değerlendirme

Seçim sistemlerinde ortaya çıkan etki ve sonuçların bazıları genellikle göstermekle birlikte aksinin olmadığı da tam anlamıyla iddia edilemez. 1961 seçimleriyle birlikte milletvekillerinin parlamentoda dağılımını hesaplamak için nispi temsil sistemlerine geçilmiştir. 1950-1960 döneminin aksine parlamentoda yer alan partiler arasında temsil farkı oldukça düşük gerçekleşmiş ve temsilde adaletin sağlandığı bir ortam oluşmuştur. Ancak Cumhuriyet sonrası ilk kez koalisyon hükûmeti de 1961 seçimleri sonrası kurulmuştur. Bu durum parlamentoda yer alan parti sayısı arttıkça hükûmet istikrarının sağlanmasının güç hâle geldiği iddiasını beraberinde getirmektedir. Farklı seçim sistemlerini temsil üzerinde etkiyi görmek amacıyla milletvekili seçim sonuçları ve senato üyelerinin seçim sonuçlarına değinildiği gibi bu sefer aynı seçim sistemi içerisinde bir kıyas üzerinde durularak 1965 seçimleri değerlendirilecektir.

1965 seçimlerinde 1961 seçimlerinde olduğu gibi nispi temsil sistemleri uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak oyların sandalye sayısına dönüştürülmesinde hesaplama yöntemi olarak millî bakiye yöntemi tercih edilmiştir. Millî bakiye, temsilde adaletin en iyi sağlandığı yöntem olduğu için seçim sonuçlarına etkileri ve 1961

seçimleri sonrası ortaya çıkan durumun seçim sistemi ile ilişkisini görmek anlamında iyi bir yöntemdir. 1965 seçimlerine 1961 seçimlerinden farklı olarak daha fazla siyasal parti katılmıştır. Seçime katılan siyasi partiler şöyledir: AP, CHP, YTP, MP, CKMP ve TİP. Hem büyük partilerin avantajlarını azaltan hem de alınan oy oranına en yakın temsil oranını sağlayan millî bakiye yönteminde artık oylar ulusal düzeyde bir değerlendirmeye tabi tutulur. Temsil noktasında verdiği orandan dolayı 1965 seçimleri sonrası, 1961 seçimlerinden sonra olduğu gibi tek başına bir partinin hkmeti kurabilecek sayıya ulaşamaması ve koalisyon hkmetlerinin devamı beklenilir. Ancak 1965 seçimleri sonuçları öyle olmamıştır. Seçime katılan siyasi partilerin aldığı oy oranları: AP %52.9, CHP %28.7, CKMP %2.2, MP %6.3, TİP %3, YTP %3.7 olarak sonuçlanmıştır. Partilerin parlamentoda elde ettiği sandalye sayıları ise şöyledir: AP 240, CHP 134, CKMP 11, MP 31, TİP 19, YTP 14. Partilerin parlamentoda elde ettiği temsil oranları: AP %53.3, CHP %29.3, CKMP %2.5, MP % 6.9, TİP % 0.3, YTP % 4.2 oluştur. Partilerin seçimde aldığı oy oranı ile parlamentoda temsil oranı oldukça birbirine yakın olarak gerçekleşmiştir. Bu anlamda millî bakiye yöntemi temsilde adaletin en iyi sağlandığı hesaplama yöntemi olmaktadır (Abadan, 1966: 363).

Elde edilen oy oranlarına göre parlamentoda sandalyeler partiler arasında dağıtıldığında AP'nin tek başına hkmeti kurabilecek sayıya ulaştığı görülür. Hem temsilde adaleti daha iyi sağlayan bir yöntem uygulanmış olması hem de parlamentoda yer alan parti sayısı atmasına rağmen tek başına bir partinin hkmeti kurabilecek sayıya ulaşmış olması; temsilde adaleti ön plana çıkaran nispi temsil sistemlerinde zor olsa da bu durumun gerçekleşeceğinin kanıtı olmuştur. 1961 seçimlerine göre 1965 seçimlerine temsilde adaletin daha iyi sağlandığı bir yöntem tercih edilmesine rağmen hkmetin kurulmuş olması seçim sisteminin önemli bir parametre olduğunun ancak tek başına yeterli olmadığının bir kanıtı olmaktadır.

1965 seçimlerinde en yüksek oy oranını elde ederek 240 sandalye kazanan AP, tek başına hükûmeti kurmuş ve 1965-1969 arasında kesintisiz iktidarda kalmıştır. Bu durum nispi temsil sistemleriyle yapılan seçimlerden sonra istikrarsızlığın daima olacağı yönündeki tezleri çürütmektedir. 1961 seçimleri de 1965 seçimleri de kendi has özellikleriyle seçim sistemlerinin etkilerini görebilmek açısından özelliklere sahiptir (Kılağız, 2010).

Seçim sistemlerinin güçlü bir etkiye sahip olmasından dolayı genellikle iktidarda olan partiler kendi konumlarını güçlendirecek bir seçim sistemi arayışı içinde olurlar. İktidar partilerinin bu değişimlerine muhalefet partileri eleştirel yaklaşırken kendilerinin iktidar olmaları hâlinde de aynı tutumlar görülmeye devam eder. Keza 1950 seçimleri öncesinde çoğunluk sistemini eleştiren DP, 1950 seçimleri sonrası elde ettiği temsil oranından sonra bu eleştirilere son vermiştir. 1965 seçimleri sonrası, bu duruma başka bir perspektif olan bir durum gerçekleşmiş ve seçimden iktidar partisi olarak ayrılan AP, millî bakiye yönteminin değiştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Seçim öncesinde de sisteme yönelik eleştirilerini getiren parti, iktidar olmasına rağmen değişiklik düşüncesinden vazgeçmemiştir. Bu durumda AP'nin bir adalet iddiasından ziyade başka bir seçim sistemi hesaplanmasında aldığı oy oranıyla parlamento da daha yüksek oranda bir temsil edilme isteği etkili olmaktadır. Nitekim 1968 yılında seçim sistemi üzerinde tekrar bir değişime gidilmiş ve 1969 seçimleri nispi temsil sistemlerinin barajsız d'Hondt yöntemiyle oy hesaplanması olarak kullanılmıştır.

Bir partinin parlamentoda ezici bir çoğunluğa sahip olması hem karar almada partiyi güçlendirmekte hem de diğer partilerle arasında çatışmayı beraberinde getirmektedir. Partilerin birbirlerine yakın sayılarla temsil edildiği durumlarda karar alma ve uygulama zorlaşmakta istikrarsız endişelerini beraberinde taşımaktadır. Temsil oranları arasında oranların yüksek olması bazı kesimlerin temsilini tamamen zorlaştırmaktadır (Sabuncu, 2006: 196).

Seçim sistemleri siyasal hayatın şekillenmesinde önemli bir etken olurken aslında siyasal hayat tarafından oluşturulduğu için birbirini etkileyen dinamik bir yapıdadır. Değişen süreçler içerisinde daha iyi bir arayışla üzerinde istekler şekillenmektedir. Ancak her derde deva bir seçim sistemi mevcut değildir. Bu sebeple günümüzde de ideal seçim sistemi arayışları sürmektedir. Seçim sistemlerinin sağlamaya çalıştığı temel hedef esasen temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesinin sağlanmasıdır. Ancak birbirini ters yönde etkileyen bu iki unsurun dengeye gelmesi hiç kolay değildir. Bu sebeple ülkeler seçim sistemi belirlerken siyasi, ekonomik, kültürel, coğrafi gibi koşullarını bir arada değerlendirmeli ve uygun bir seçim sistemi oluşturmalıdır. Keza seçim sonuçlarını seçim sistemlerinin yanı sıra; partilerin seçim çalışmaları, dönemin koşulları, seçimlerin zgr ve şeffaf koşullarda gerçekleşmiş olması, seçmen davranışları gibi unsurlar da etkilemektedir. Bu unsurlar seçim sonrası oluşan ortamda istikrarın sağlanmasında ve siyasal hayatın şekillenmesinde seçim sistemi kadar başat rol oynamaktadır.

Sonuç

1961 seçimlerini merkezine alan bu çalışma, seçim sistemlerini değerlendirmeyi ve sistem üzerinde yapılan değişiklikleri ele alarak bir perspektif oluşturmayı amaçlamıştır. Nispi temsil sistemlerine göre yapılan 1961 seçimleri, nispi temsil sistemlerinin bir uygulanma yöntemi olan barajlı d'Hondt ile değerlendirilmiş ve seçim sonuçlarına göre alınan oyların parlamentoya yansıması gösterilmiştir. Sistemin etkilerini net olarak görebilmek amacıyla kıyas yaparak bir anlatım benimsenmiş ve bu bağlamda 1960 öncesi seçim sistemleri açıklanmıştır. Ayrıca nispi temsil sistemlerinin farklı uygulanma biçimleri arasındaki kıyas bağlamında seçim sistemini değerlendirmek amacıyla 1965 seçim sonuçları da ele alınmıştır.

15 Ekim 1961 seçimlerinde, seçmenler hem Parlamento için milletvekili hem de Senato yeleri seçmek üzere oy kullanmışlardır.

Milletvekili seçimlerinde 450, Senato seçimlerinde ise 150 üye belirlenmiş olup, partiler en fazla sandalye kazanma amacıyla yarışmıştır. Milletvekili seçimlerinde geçerli oylar, nispi temsil sistemine dayanan çevre barajlı d'Hondt yöntemine göre hesaplanmış, bu sistem partilerin oy oranlarına paralel bir temsil sağlamayı hedeflemiştir. Ancak Senato seçimlerinde, 1960 öncesi milletvekili seçimlerinde de uygulanan basit çoğunluk yöntemi kullanılmaya devam edilmiştir. Bu seçim, Türkiye'nin siyasi yapısında önemli bir dönüm noktası olmuş, seçim sistemlerinin farklılıkları, siyasi partilerin stratejilerini ve halkın temsilini doğrudan etkilemiştir. Sonuçlar, çoğunlukçu ve nispi temsil sistemlerinin birbirini tamamlayan, ancak aynı zamanda farklı temsil dinamikleri yaratabilen iki farklı seçme yöntemi olarak nasıl işlediğini göstermiştir. Bu bağlamda, 1961 seçim sonuçları, Türk siyasetinin daha karmaşık ve dinamik bir yapı kazandığını işaret etmektedir.

Seçim sistemleri siyasal hayatın şekillenmesinde başat aktörlerden birisidir. Bu çalışma bu iddia üzerinden şekillenir. Keza siyasal partiler de kendi konumlarını güçlendirecek seçim sistemlerini benimserler. Ancak seçim sistemleri başat role sahip olmasına rağmen tek başına yeterli de değildir. 1961 seçimlerinde görüldüğü üzere; nispi temsil sistemlerine göre hesaplanan milletvekili seçim sonuçları ile çoğunluk sistemlerine göre hesaplanan senato üyeleri seçim sonuçlarında temsil oranları arasında yüksek farklar bulunmaktadır. Keza ilk kez koalisyon hükûmetine başvurulmasının sebeplerinden birisi de seçim sistemidir. Ancak tek başına bu durumun seçim sisteminden kaynaklandığı iddiası eksiktir. 1961-1965 dönemi arası kurulan koalisyon hükûmetlerinin başarısız olma sebeplerine bakıldığında partiler arası anlaşmazlıklar; dönemin ekonomik, sosyal, siyasi, yapısı gibi faktörlerin etkili olduğu görülür. Bir diğer öne çıkan husus ise 1965 seçimlerinde nispi temsil sistemlerinin en saf usulü ve temsilin en iyi sağlandığı hali olan millî bakiye yöntemi uygulanmış olması ve parlamentoda yer alan siyasal parti sayısının

1961 seçimleri sonrasına göre artmış olmasına rağmen tek başına bir siyasi parti hkmeti kurabilecek sayıya ulaşmıştır. Aynı zamanda 1965-1969 döneminde kesintisiz iktidarda kalmıştır. Ortaya çıkan veriler değerlendirildiğinde; seçim sisteminin siyasal hayatın şekillenmesinde rolünün oldukça büyük olduğu görülür. Fakat tek başına siyasal hayatın şekillenmesinde yeterli değildir; siyasi partilerin yapısı, siyasi liderlerin tutum ve davranışları, ekonomik, sosyal, siyasi koşullar da etkili unsurlardır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1966). Anayasa ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Armağan, S. (1967). Türkiye’de Parlamento Seçimleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (33): 45-100.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2017). 1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cop, B. (2018). Türkiye’de Seçim Sistemleri. (Çev. Ümit Dertli). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çavdar, T. (2004). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze). Ankara: İmge Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2016). Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset. Ankara: Hukuk Yayınları.
- Gökçen, S. (2020). İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (67): 241-264.
- Kılağız, N. (2010). Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Köse, İ. (2014). Çok Partili Siyasal Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-2011). İletişim ve Diplomasi, 2(3): 155-195.
- Önder, T. (2019). Türkiye’de Parti Sistemi: Tarihsel Bir Analiz. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 511-534.
- Sabuncu, M. Y. (2006). Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları. Anayasa Yargısı, (23): 190-197.
- Teziç, E. (1976). 100 Soruda Siyasal Partiler. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tuncer, E. (2006). Türkiye’de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği. Anayasa Yargısı Dergisi, (23): 167-182.
- Tuncer, E. (2002). Osmanlı’da Günümüze Seçimler. Ankara: Tesav Yayın.
- Tuncer, E. (2012). 1961 Seçimleri. Ankara: Tesav Yayınları.
- Varlık, Ü. ve Ören, B. (2001). Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler. İstanbul: Der Yayınları.
- Yavaşgel, E. (2014). Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri. Ankara: Nobel Yayıncılık.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 1 • Nisan/April 2025

ISSN: 1309-601X

DEVLET VE GELENEK: MİLLİ DEVLETTEN SOVYET CUMHURİYETİNE ÖZBEKİSTAN

*State and Tradition: Uzbekistan from National State to the Soviet
Republic*

Gulrukh DADAKHON KHASAN

Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Karabük.

gulrukh.dadakhon.khasan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9451-8286

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 04.12.2024

Kabul Tarihi: 24.04.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1596289

Kaynak göstermek için:

Dadakhon Khasan, G., (2025). Devlet ve Gelenek: Milli Devletten Sovyet Cumhuriyetine Özbekistan. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(1): 57-85.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

DEVLET VE GELENEK: MİLLİ DEVLETTEN SOVYET CUMHURİYETİNE ÖZBEKİSTAN

State and Tradition: Uzbekistan from National State to the Soviet Republic

Gulrukh DADAKHON KHASAN

Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Karabük.
gulrukh.dadakhon.khasan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9451-8286

Özet

Bir devletin varlığını başarılı bir şekilde sürdürmesi için o devletin mensup olduğu ulusun ve devleti yönetenlerin sağlam bir tarih bilincine sahip olmaları elzemdir. Türk toplumlarının devlet geleneklerine baktığımızda tarihsel süreç içerisinde göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayat tarzlarını benimsedikleri görülmektedir. Kavimler göçü, çevre, toplum ve devletlerle etkileşim vb. hususlar bu toplumların kültür havzasını zenginleştirirken devlet gelenekleri anlamında da belli başlı mücadele süreçlerini yaşatmıştır. Bu bağlamda Özbekistan'ın devlet tarihi ve gelenekleri ilgi çekmektedir. Özbekistan jeopolitik konumu, tarihi mirası, kültürel zenginliği, siyasi ve askeri gücü açısından Orta Asya'nın kilit ülkelerinden biridir. Bahsi geçen etkenler sebebiyle ülke, güç odaklarının merkezi haline gelmiş olup tarih boyunca birçok devletin rekabet alanı olmuştur. Bölgede hüküm süren Karahanlılar, Timurlular, Şeybaniler, Hanlıklar gibi çeşitli Türk devletleri Türkistan'a önemli bir yönetim tecrübesi, kültür ve medeniyet bırakmıştır. 19. yüzyılda bölge Rusya tarafından işgal edilmesiyle Özbekistan devlet geleneği kesintiye uğramıştır. Yaklaşık yetmiş yıl çeşitli baskılara maruz kalmakla birlikte Türkistan'ın parçalara bölünmesi Türkler için ağır yaralardan biri olmuştur. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığına kavuşan Türk devletlerinden biri de Özbekistan olmuştur. Makalenin temel amacı, Özbekistan'ın tarihsel süreçteki devlet geleneğini kapsamlı bir şekilde ele alarak, geçmişten Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar uzanan dönemdeki yönetsel deneyimlerini ve bunun

Özbek kimliği üzerindeki etkilerini incelemektir. Tarih boyunca milli devlet yapısına sahip olduğu dönemler ile Sovyet yönetimi altında bulunduğu süreçte Özbekistan'ın nasıl bir idari deneyim yaşadığı ve bunun siyasi yapı ve toplumsal hafızaya nasıl yansıdığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Kimliği; Özbekistan; Sovyetler Birliği; Devletçilik; Asimilasyon.

Abstract

The survival of a state relies on its ability to maintain a strong historical consciousness among both the nation it represents and its rulers. When examining the state traditions of Turkic societies, it becomes evident that throughout history, these societies have adopted various lifestyles, including nomadic, semi-nomadic, and settled forms of life. Factors such as the Migration of the Tribes, interactions with surrounding societies and states, and others have not only enriched the cultural milieu of these societies but also played a significant role in shaping the major struggles within their state traditions. In this context, the state history and traditions of Uzbekistan are particularly noteworthy. Uzbekistan, with its geopolitical position, historical heritage, cultural richness, and political and military power, stands as one of the key countries in Central Asia. Due to the aforementioned factors, the country has become a center of power, and throughout its history, it has been a site of rivalry for various states. The different Turkic states that ruled the region, including the Karakhanids, Timurids, Shaybanids, and Khanates, left behind significant experiences in governance, culture, and civilization in Turkestan. However, the state tradition of Uzbekistan faced disruption in the 19th century when the region was occupied by Russia. Despite enduring various pressures for almost seventy years, the division of Turkestan remains a profound wound for the Turkic peoples. With the dissolution of the Soviet Union in 1991, Uzbekistan emerged as one of the independent Turkic states. The main aim of this paper is to examine Uzbekistan's state tradition comprehensively, focusing on its governance experiences from the past until the dissolution of the Soviet Union, and analyzing their impact on the formation of Uzbek identity. The paper will explore the administrative experiences of Uzbekistan during its periods as a nation-state and under Soviet rule, and how these experiences have influenced the country's political structure and collective memory.

Keywords: Uzbek Identity; Uzbekistan; Soviet Union; Statism; Assimilation.

Giriş

Orta Asya'nın merkezinde konumlanan Özbekistan, tarihten bugüne medeniyetlerin beşiği olarak bilinmektedir. Ülke, coğrafi konumu, ticaret ağlarının üzerinde yer alması, zengin kaynaklara sahip olması itibarıyla ilgi çekmektedir. Bu etkenler sebebiyle tarih boyunca birçok devletin güç mücadelesi içinde olduğu bir bölge olmuştur. Nitekim bir takım güçlü, tarihî ve kültürel açıdan öne çıkan devlet Türkistan topraklarında kurulmuştur. Karahanlılar, Timurlular, Babürler, Şeybaniler, Hanlıklar gibi devletler bölgeye hâkim olmuş ve önemli izler bırakmışlardır. Bölgede büyük medeniyet inşa etmenin yanı sıra güçlü bir devletçilik anlayışının pekişmesine yol açmıştır. Türkistan'da yaşamını sürdüren Türk boylarından biri günümüz ismiyle Özbekler ayrı öneme sahiptir. Bu Türk boyu için Özbekler kavramı çeşitli tartışmalar olsa da Altın Orda devletinin yöneticisi Özbek Han'dan sonra kullanıma girmiştir. Nihayetinde Türklerin bir kolunu ifade etmek için kullanılmaya başlanan kavram hâline gelmiştir. Özbekler diğerlerine nazaran en erken yerleşik hayata geçen Türk boylarındandır. Yerleşik hayata geçmenin ardından Maverâünnehir bölgesinde ciddi ilerlemeler kat etmişlerdir.

19. yüzyılda jeopolitik öneme sahip olan Türkistan'da Çarlık Rusya'sı ve İngiltere arasında bir rekabet söz konusuydu. Bu rekabeti Rusya'nın kazanmasıyla birlikte Özbekistan'ın yüzyıllardır süregelen devlet geleneği kesintiye uğramıştır. Sovyetler bünyesinde varlığını devam ettiren bölge halkı, çeşitli maddi ve manevi baskılara maruz kalmıştır. Bu süreçte Özbeklerin sahip olduğu güçlü kimlik şuuru, asimilasyonlara karşı direnç kaynağı olmuştur. Türkistan Ceditçileri önderliğinde çeşitli farkındalık faaliyetlerinde bulunulduysa da "Repressiya" sürecinde aydın kırımının gerçekleşmesiyle bölge halkının direnci kırılmaya çalışılmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla

kesintiye uğrayan devlet geleneğini tekrar sürdürme fırsatına sahip olmuştur.

Çalışmanın amacı, Özbekistan'ın yönetim anlayışının tarihsel dönüşümünü, devlet tecrübelerinin ülkenin siyasi ve toplumsal yapısına nasıl etki ettiğini ortaya koymaktır. Ülkenin geçmişten Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar uzanan süreçte, millî devlet yapısından Sovyet yönetimi altındaki idari sisteme nasıl evrildiği incelenecek, Özbekistan'ın tarihsel deneyimlerinin, hem avantajlarını hem de dezavantajlarını sunarak, bu deneyimlerin ülkenin siyasi, kültürel ve toplumsal yapısındaki yansımalarını ele almak hedeflenmektedir. Sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılmakta olan nitel araştırma yöntemine başvurulmuş olup çeşitli dillerdeki kaynaklar üzerinden literatür taraması gerçekleştirilmiştir.

1. Özbek Kimliği Üzerine Tartışmalar

Se Özbek kavramının ne anlam ifade ettiği ve nasıl ortaya çıktığına ilişkin çeşitli tartışma ve değerlendirmeler mevcuttur. Modern Uzbeks kitabının yazarı E. Allworth'un görüşüne göre Rus ve Avrupalı tarihçilerin üzerinde tartıştığı öz-kendi ve bek-bey kelimelerinden oluşan Özbek isminin bu niteliğe sahip olmasından dolayı anlam olarak "kendi kendinin beyi", "ozi oziga bek" anlamını ifade ettiği iddia edilmiştir (Dilmaç, 2019: 21). Anlam bakımından benzer değerlendirmelerin bulunmasına karşın kavramın nasıl ve nerede ortaya çıktığına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğu tarihçi Altın Orda hükümdarı Özbek Handan dolayı yönettiği kitleye verilen isim olduğunu öne sürerken (Kamalova, 2017: 168) Özbek Han'ın ilk Müslüman Han olması sebebiyle Müslümanlığı seçenlere verildiği de belirtilir. Hanı ziyaret eden İbn Battuta'ya göre Özbek Han'ın bütün beyleri Müslümandı. Dolayısıyla Ebül Gazi Bahadır Han'a göre Özbek Han döneminde İslam'a geçenlere Özbek kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Gürbüz, 2019: 280). Yakubovski'nin ifadesine göre 14. yüzyıl tarihçisi Hamidullah Kazvini Azerbaycan'a yapılan

seferden bahsederken Han'ın askerlerini "Uzbekân", Altın Orda'yı da Mamlakat-i Uzbekî olarak dile getirmiştir (Hatunoğlu ve Tomarca, 2023: 174). 14-15. yüzyıllarda Arapça ve Farsça yazılmış kaynaklara baktığımız zaman Deşt-i Kıpçak'ın doğu bölgesinde yani Aral ve Hazar Denizi'nden Batı Sibirya'nın kuzey bölgelerine kadar, İtil ve Yayık Nehri'nin kuzeyinden Balkaş Gölü ve Çu Havalisi'ne kadarki bölgede yaşayan Türk-Moğol kabilelerine Özbek ismi verilmiştir (Hatunoğlu ve Tomarca, 2023: 174). Cuci ulusu döneminde Özbekler için Tatar ismi yaygın olarak kullanılmıştır. Kıpçak bozkırındaki kavimlere ise Kıpçak kavramı kullanılmıştır. Deşt-i Kıpçak'taki göçebe kabilelere Toğmak adı verilirdi. Özbek Handan sonra ise Tatar ve Kıpçakların hepsine Toğmak yerine Özbek adı verilmiştir (Tuğ, 2019: 51).

15. yüzyılın ortalarında Özbek boylarını birleştiren Ebu'l Hayr Han'ın öncülüğünde Özbekler kuzeyden güneye ilerlemeye başlamışlardır. Bu göç aslında günümüz Kazaklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki, Ebu'l Hayr Han güneye inerek merkezîleşmeyi sağlamayı amaçlarken merkezîleşmeye itiraz eden iki Han'ın (Giray ve Canibek) onlardan ayrılmasıyla Kazak topluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece Özbek kabile konfederasyonu bölünmüş ve Özbek, Nogay, Başkurt ve Kazak halklarını kapsayan Özbek kavramı dar anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu topluluk başlangıçta Kazak-Özbekler olarak tanımlanırken zamanla Kazak olarak anılmışlardır. Sonuç olarak Özbekler, Sibirya Özbekleri, Kazak Özbekleri ve Şeybani Özbekleri olarak üçe bölünmüşlerdir. Günümüz Özbekistan halkının temelini oluşturan Şeybani Özbekleri, 16. yüzyılda Kıpçak bozkırlarından güneye ilerleyerek son büyük göçü gerçekleştirmişlerdir (Dilmaç, 2019: 23).

Maveraünnehir bölgesi tarih boyunca Türk-İran kültürel, siyasi etkilerinin yanı sıra göçebe ve yerleşik medeniyetler arasındaki etkileşimlerle şekillenmiştir. Göçebe Türk boyları ve yerleşik toplulukların temas halinde olması bölgenin yapısını derinden etkilemiştir. Bu sebeple Orta Asya'nın Orta Çağ tarihi iki farklı

medeniyet ve yaşam şeklinin sentezi gibidir (Subtenly, 1994: 48). Coğrafi koşullardan ötürü çöllerden oluşan bölgenin batısı göçebelğe yol açarken Fergana Vadisi yerleşik hayat için uygun şartlar yaratmaktaydı. Göçebe Özbek toplulukların kuzeyden güneye yerleşmesi yerlilerin yaşam biçimiyle etkilenmiş bir kültürün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte göçebe ve yerleşik halklar arasında karşılıklı bir güvensizlik söz konusuydu. Yerleşik halk, göçebelerin askerî potansiyelinden tedirgin olurken göçebe halk kendilerine has özellikleri kaybederek yerleşik halkın yaşam biçimini benimseyecekleri korkusunu yaşamaktaydılar (Dilmaç, 2019: 27).

Diğer taraftan Orta Asya bölgesinin en eski yerleşik topluluğu İrani topluluklar olduğu çeşitli tarihçilerce öne sürülmüştür (Barthold, 2015: 4). 10. yüzyılda Türklerin bölgeye gelişyle Farsilerin etkisi azalmaya başlamıştır. Bu aşamada yerleşik topluluk ve göçebe halk arasında kimi gerilimler söz konusu olmuştur. Göçebe Türk boyları yerleşik düzene geçerken İran ve İslam etkisine maruz kalmışlardır. Bölgede Türk ve İrani kavramları yerine zamanla Türk ve Tacik ifadeleri ortaya çıkmıştır (Subtenly, 1994: 48). Bölge yöneticisi olan Özbekler, bölgedeki yerleşik halklara “Sart” ifadesini kullanmaya başlamış olsa da Özbeklerin yerleşik hayatı benimsemesiyle bu kavram ırk fark etmeksizin bölgedeki bütün yerleşik halk için kullanılmıştır. 16. yüzyıl sonlarına doğru Özbeklerde grup kimliği zayıflayarak Türk veya Tacik isimleri kullanılmıştır. Ancak Özbek kavramı tekrar Sovyetler döneminde gündeme gelmiştir (Dilmaç, 2019: 29).

Özbek kimliği oluşumu üzerinde İslamiyet’in büyük bir etkisi olmuştur. Orta Asya bölgesinde diğer Türk halklarının arasında İslam’ı en çok benimseyen ve kimliklerinin bir parçası olarak gören Türk halkı Özbekler olmuştur. Bu coğrafyada İslam dini oldukça sağlam temellere dayandırıldığından Sovyet döneminde ateizmi yayma çabalarına rağmen bölge halkı üzerinde etkinliğini sürdürmüştür. İslamiyet’in bölgede yayılmasında coğrafi etkenler ve bölge halklarının yaşayış biçimleri son derece önem arz

etmiştir. Arapların bölgeye gelmesiyle İslam'ı Büyük İpek Yolunun yer aldığı merkez bölgelerde yaymak kuzey steplerine ve göçebe yaşam biçimini sürdüren Türklerin arasında yaymaktan nispeten daha kolay olmuştur. Müslüman alim ve tüccarlar çoğunlukla Buhara, Semerkant gibi merkezî alanlarda yerleştiklerinden, Müslümanlığı geniş steplere ulaştıracak yeterli insan gücüne sahip olunmamıştır (Avcı, 2024: 522). Nitekim, İslam steplerde yaşayan göçebe Türkler arasında etkili olamamıştır. Bu süreçte İslam'ı benimseten Ahmet Yesevi, hikmetleriyle Orta Asya Türkleri arasında derin izler bırakmıştır. Yesevi, Sufilik kanalıyla İslam'ı bölgedeki Türklere süzgeçten geçirerek onların anlayabileceği şekilde aktarmıştır (Ocak, 2016: 32). Böylece Türk halkı kimliklerine Araplığı değil salt Müslümanlığı eklemiştir (Avcı, 2024: 524).

Özbek kimlik tanımlamasının en önemli temsilcilerinden biri de Emir Timur'dur. Timurlu İmparatorluğu kurucusu olan Timur, Türk asker ve devlet adamıdır. Askerî yetenek ve stratejik zekasıyla önemli zaferler kazanmış, geniş topraklar fethetmiştir. Savaşlardaki başarılarının yanı sıra bilim ve kültüre de büyük önem veren Timur, Maverâünnehir bölgesini dönemin önemli medeniyet merkezlerinden biri haline getirmiştir. Sovyet Özbekistan'ı ve bağımsızlık sonrası dönemde Timur tarihi bir sembol olarak ön plana çıkmıştır. Sovyet döneminde Timur'a karşı uygulanan yasaklara rağmen ilk olarak Rus Profesör Yakubovski'nin çalışmalarıyla 1946 yılında Timurluların Özbek tarihi içerisine dahil edilmesi süreci başlamıştır (Allworth, 1990: 243). Ancak Sovyet dönemi öncesinde de Timur, Orta Asya bölgesinin, Türkistan halkının millî şuuru olarak bilinirdi (Boymirza, 2018: 2). Her ne kadar tarihte Şeybanilerle Timurlular savaş hâlinde bulunmuş olsa da bölge yönetiminde olan bu önderler Türkistan'ın mirası olarak kabul edilir. Türkistan Ceditçileri de Timur'u adaletli, güçlü bir yönetici olarak bilirdi. Bu sebeple Türkistanlılar kendilerini Timurluların ve diğer önderlerin halefi olarak sunarlar (Paksoy).

Sovyet döneminde yaşanan sosyo-politik gelişmeler ve Türkistan halkına yönelik uygulanan asimilasyon politikaları, hem üst kimlik olarak Türk kimliği hem de alt kimlik olarak Özbek kimliklerinin oluşum ve evrim süreçlerinde belirleyici etkenler olarak öne çıkmıştır. Bölgede Sovyetler tarafından bir üst kimlik olan “Homo Sovieticus” yani “İdeal Sovyet İnsanı” oluşturulması hedeflenmiştir. Rus yönetimi, tehdit unsuru olarak gördükleri Türklük ve İslam kimliklerini ortadan kaldırmaya yönelik politikalar çerçevesinde Özbek, Kazak, Kırgız gibi alt kimlikleri ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu süreçte milliyetçi düşünceye sahip olan Özbek aydınları, Ceditçileri tasfiye edilmiş, birçok cami kapatılmıştır (Avcı, 2024: 535). Bunun yanı sıra bu süreçte Türk halklarının ortak alfabeye geçiş çabaları da Ruslar tarafından engellenmiş olup Türk dünyası arasında birlikteliğe yol açan her türlü faaliyet ortadan kaldırılmıştır. Söz konusu halkların Türklük kimliği çatısı altında birleşmelerini önlemek amacıyla Sovyetler, Türkistan halkına çeşitli alt kimlikleri benimsetme politikası uygulamıştır. Sınır düzenlemeleriyle birlikte yapay olarak oluşturulmuş bir kimliğe sahip ulusların ortaya çıkması Sovyetlerin kısmen başarılı olduğunu göstermektedir. Nitekim oluşturulan yapay sınırların ardından Sovyetlerin sonlarına doğru Türk boyları arasında bir takım etnik çatışmalar meydana gelmiştir. Türk üst kimliği perspektifinden sıyrılarak, yerel kimlik unsurlarının benimsenmesine yönelik belirgin bir dönüşüm süreci gözlemlenmiştir.

Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan Kerimov 24 Mart 1990 tarihinde Özbekistan SSC Yüksek Sovyet tarafınca cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Mart 1991’de Sovyetlerin devamı için yapılan referandum öncesi halkı birliğin devamı lehine oy vermeye teşvik etmiştir (Asker, 2021: 300). Ancak GKÇP tarafından gerçekleştirilen darbenin başarısız olmasıyla birlik ülkeleri bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyetlerin çöküşünün ardından bağımsız Özbekistan’ın ilk devlet başkanı olan İslam Kerimov Özbekistan’da Özbeklik şuurunu güçlendirmeye yönelik

çalışmalar yapmıştır. Aslına bakıldığında bağımsızlık düşüncesine mesafeli olduğu bilinen Kerimov, bir anlamda iktidarını meşrulaştırmak amacıyla böyle bir strateji benimsemiştir. Kerimov'un hedeflediği sonuçlar gerçekleşmeyince, politikasını mevcut konjonktüre göre şekillendirerek Özbek kimliğinin inşasını öncelikli strateji olarak belirlemiştir. Özbeklik şuuru, vatanseverlik kavramları ön plana çıkarılmış, Maveräünnehir sınırları içinde yaşayan eski medeniyetler Özbek kimliğinin bir parçası olarak görülmüş, millî bilincin kuvvetlenmesinde Özbek dili güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ülkede Rusçanın etkisi azaltılmış, Özbekçe ders saatleri artırılmış, sokak isimleri Rusçadan Özbekçeye değiştirilmiş ve buna benzer birçok değişiklik yapılmıştır. Böylece Özbeklerin Özbekistan'ın tek hâkimi olduğu mesajının verilmesi hedeflenmiştir (Dilmaç, 2019: 59). Benzer süreçler diğer Türk Cumhuriyetlerinde de yaşanmıştır; örneğin Azerbaycan'da birçok meydan isimleri bağımsızlık sonrası de-sovyetizasyon evresinde değiştirilmiştir (Bayrakdar vd., 2022: 945). Ayrıca Kerimov, Sovyet döneminde Timur'a yönelik uygulanan yasakları ortadan kaldırarak onu millî bir figür olarak öne çıkarma politikası uygulamıştır. Ulus inşa sürecinde Özbek kimliği yaratmak için çabalarken Timur'un mirasından sıkça yararlanılmıştır. Bağımsız Özbekistan'ın millî kimlik inşası aşamasında, Timur şahsiyeti ulusal kimliğin bir parçası olarak benimsenmiştir (Yılmaz, 2018: 82). Bu kapsamda 1992 yılında Emir Timur resmî olarak Özbekistan'ın millî kahramanı olarak ilan edilmiş ve Taşkent'teki Lenin heykeli yıkılarak yerine Timur'un heykeli dikilmiştir. Ayrıca Özbekistan bayrağının mavi rengi Timur devletinin bayrağının rengi olması hasebiyle seçildiği Özbek makamları tarafından açıklanmıştır (Dilmaç, 2019: 53).

2. Özbekistan Devlet Geleneği

Türkistan bölgesi, milattan önceki dönemlerden itibaren Türk topluluklarının yerleşim ve medeniyet sahası olmuştur. Harezm

bölgesinde kazılar yapmış olan Tolstov, Türklerin bölgeye M.Ö. 2500'lerde geldiğini öne sürmektedir. Tarihçi Narşahi Maverâünnahir'in ilk yerleşimcilerinin Türkistan halkı olduğunu belirtmektedir. Bu bölge, yalnızca Türkler için değil, aynı zamanda farklı devletler için de stratejik bir öneme sahip olmuş ve tarih boyunca Büyük İskender de dâhil olmak üzere birçok güç tarafından ele geçirilmek istenmiştir. Bölgede Hun Devleti, Göktürk ve Uygur Devletleri kurulmuş olup bu dönemlerde önemli devletleşme temelleri atılmıştır. Ortaçağda bölgede önce Türkler ardından Araplar hakimiyet mücadelesi vermiştir. Bölge hem Türk hem de Arap yönetimleri altında yaşanan tarihsel süreçlerin sonucunda, Türk kültürü ile İslam medeniyetinin bir sentezini oluşturmuştur (Eravcı, 2021: 2). 9.-10. yy.'larda Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte kurulan Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türk-İslam tarihinin önemli dönemlerini oluşturmaktadır. Ancak Selçuklular önderliğinde Türklerin bir kısmının Ön-Asya'ya ilerlemesiyle 13.yy'ın başlarında Moğollar Orta Asya bölgesini hakimiyeti altına almıştır (Saray, 2019: 309). Bölge Cengiz Han tarafından ele geçirilerek oğulları arasında paylaştırılmıştır (Yalçınkaya, 2021: 35). Cengiz Han'ın oğlu Cuci Han'ın hanedanından gelen Özbek Han, 1312-1347 tarihleri arasında Altın Orda devletinin başına geçmiş ve yönettiği halka kendi ismini vermiştir. Böylece başlangıçta şahıs ismi olan Özbek, zamanla bir Türk topluluğunu ifade eder hâle gelmiştir (Khasan, 2023: 18). Özbek Han döneminde İslamiyet bölgede tamamıyla yerleşmiş; devlet, iç siyasette güç kazandığı gibi dış ilişkilerde de birçok devletle iyi münasebetler geliştirmiştir. Özbek Han bölgede azınlıkların etkisini azaltarak Türklerin gücünü artırmaya çalışmıştır. Şehrin mimarisine de önem gösteren Özbek Han hakkında Arap seyyah İbn Battuta şu sözleri kullanmıştır: *"geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı, şöhretli ve devletli bir sultandır...ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır."* (Gömeç, 2018: 236).

14. yüzyılın sonlarına doğru yeni bir güç olan Emir Timur yükselmekteydi. Timurlulara paralel olarak Özbekler/Şeybaniler de güçlenerek Timurlulara saldırmaya başlamıştır. Özbek Han'ın soyundan gelen Ebu'l-Hayr Han (1428-1468) döneminde Özbek devletinin temelleri atılmış olup Türkistan'ın yarısına hâkim olmayı başarmıştır. Özbek devletinin kuvvetlendiğini gören Moğol kabileleri Özbek Türklerine saldırmaya başlamıştır (Khasan, 2023: 18). Yoğun istilalar sonucunda Özbekler zayıflamış, Ebu'l-Hayr Han'a bağlı sultanlar Han'dan ayrılarak kuzeye doğru göç etmişlerdir. Bölünmeler ve Moğolların saldırı ve istilaları Özbeklerin yıpranmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Ebu'l-Hayr Han 1468'de yenilgiye uğrayarak vefat etmiştir (Saray, 2019: 310). Timurlular bölge halkı üzerinde güçlü bir yönetime sahip oldularsa da zaman içinde şehzadeler arasında çıkan taht kavgaları ve özellikle Timur'un vefatı sonrası yönetimin zayıflaması gibi etmenlerden dolayı devlet güç kaybetmiştir. Ebu'l-Hayr Han sonrası tahta çıkan Şeybani (1500) döneminde devlet eski kuvvetine kavuşmuş olup Timurluların hâkimiyetine son vererek bütün Türkistan'ı ele geçirmiştir. 1500 yılında Buhara'yı, 1501'de Semerkant'ı, (1503) Belh'i, 1507'de Herat'ı kontrolü altına alan Şeybani, Timurlulardan sonra bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir. Ne var ki bu süreçte Horasan'da güçlenmekte olan diğer bir kuvvet, Safevi devletinin hükümdarı Şah İsmail olmuştur. Bölgenin iki esas gücü arasında 1510 yılında bir savaş yaşanmış; Şeybani Han yenilerek hayatını kaybetmiştir (Kara, 1999: 5). Savaşta Osmanlıların Şah İsmail'e karşı Şeybaniler'e yardım etmelerine rağmen savaşın sonucu değişmemiştir. Şeybani Han'ın vefatı sonrası Özbeklerde kargaşa ortaya çıkmış, bundan istifade Babür Şah gücünü toplayarak Semerkant'a girmiştir. Ancak çok geçmeden Türkistan'dan vazgeçen Babür Şah Hindistan'a yönelmiştir. Bu dönemde, Şah İsmail'in Osmanlılara yenilmesi üzerine Özbekler, bölgedeki bazı toprakları ele geçirmiştir. Özbeklerden Abdullatif Han (1540-1551) Kanuni Sultan Süleyman'a Şii tehlikesine karşı iş birliği yapma teklifi sunmuştur. Oluşturulan

birlik sonucunda Osmanlı Tebrizi ele geçirmiştir. Bu durum Türkistan-Osmanlı ilişkisi bakımından önem arz etmektedir.

16. yüzyılın sonlarına doğru Özbekler arasındaki birlik bozulmuş olup farklı beyler kendilerini Han ilan etmiş böylece yeni bir kargaşa ortamı ortaya çıkmıştır (Gömeç, 2018: 240). Şeybani Hanlığı zayıflamaya başlamasının ardından Buhara'da Mangıtlar, Hive'de Kungratlar ve Hokand'da Mingler olmak üzere üç hanedan bölgeye hükmetmeye başlamıştır (Dilmaç, 2019: 24). Sonuç olarak Özbekler, Buhara (1500), Hive (1512) ve Hokand (1710) merkezli üç hanlıklarda başat aktör olmaya devam etmişlerdir (Khasan, 2023: 19). Başlangıçta Hanlıklar önemli başarılar elde etmiş olsalar da zaman içinde aralarındaki bütünlüğü koruyamamışlardır. Hanlıkların karşılıklı nüfuz mücadelesine girişmesi güçlerini zayıflatmış ve bunun sonucunda Hanlıklar dış tehditlere açık duruma gelmişlerdir (Saray, 2019: 312). Hanlıklar aralarında sürtüşmeler yaşandığı dönemde Rusya Türkistan'a yönelik yayılmacı siyasetini gerçekleştirmek maksadıyla harekete geçmiştir. Bu hedef çerçevesinde 1552'de Kazan Hanlığı, 1556 yılında Astrahan Hanlığı Moskova Prenslığı tarafından ele geçirmiştir (Öztürk, 2012: 30). Kazak steplerinin de alınmasıyla Çarlık, Türkistan sınırlarına yaklaşırken üç hanlığın düşmanlarına karşı birlik ve dayanışma içinde olmaksızın nüfuz mücadelesini sürdürmeleri yenilmelerine sebebiyet vermiştir (Yalçinkaya, 2021: 40).

Osmanlı Devleti ile yaptığı Kırım Savaşı'nda (1854-1856) yenilen Rusya, Karadeniz'den umudunu keserek bütün gücüyle Orta Asya'ya yönelir. Rusya'nın 1852 yılında Çin ile imzalanan Gulça Anlaşması ile Türkistan'ın işgali için hazırlıklar tamamlanmıştır (Kara, 1999: 8). Çin'de yaşanan iç karışıklıklar ve ayaklanmalar sürecinde bölgedeki nüfuzunu artırmayı amaçlayan Rusya, Gulça Anlaşması ile Çin'den önemli ticari ayrıcalıklar elde ederek Gulça ve Tarbagatay'ı ticarete açmıştır (Özel Özcan, 2020: 157). Anlaşma, Rus tüccarların faaliyetlerine Çinli yetkililerin müdahale etmemesini güvence altına alırken, Rusya'nın doğu sınırlarını

teminat altına almasını sağlamış ve böylece Batı Türkistan'a yönelik yayılcı politikalarına odaklanmasına zemin hazırlamıştır. Ruslar 1852'de stratejik öneme sahip olan Akmesic'e saldırmalarına karşın kale alınamamış bölge, etkin bir şekilde müdafaa edilmiştir. Ne var ki söz konusu kaleye önem veren Ruslar, General Perovski komutasında kaleyi her taraftan kuşatarak almayı başarmıştır. Diğer taraftan saldırı esnasında kaleye gönderilen 'teslim olun' notasındaki yazılar Rusların gerçek hedefini tam anlamıyla açıklar niteliktedir: *"Ruslar buraya ne bir gün için ne de bir yıl için gelmişlerdir, bilâkis ebediyyen burada kalmak için gelmişlerdir ve geri çekilmeyeceklerdir."* (Saray, 2019: 314).

Rusya, Türkistan bölgesinin işgalini kolaylaştırmak amacıyla 1858-1859 yıllarında bölgenin siyasi, iktisadi, stratejik hususiyetlerini kapsayan bir rapor hazırlanması için İgnatiev başkanlığında heyet göndermiştir. İgnatiev'in hazırladığı raporda Rusya'ya bu ülkelerin işgale hazır olduğunu zira bölgede yeterince ihtilafın bulunduğunu ve Rusya'nın tek yapması gerekenin Hanlar arasındaki anlaşmazlıkları alevlendirerek bu Hanlıkları birbirlerine düşürmek olacağını ifade etmiştir (Khasan, 2023: 20). Hazırlıkları tamamlayan Rusya, Hokand Hanlığıyla ihtilaf içinde olan Buhara Hanlığı'nın desteğini alarak 1864 yılında Hokand Hanlığı'na saldırmıştır. Alim Kul komutasındaki Hanlık azami ölçüde müdafaa etmiş olmasına karşın yeterli güç ve donanımın bulunmaması sebebiyle Hanlığın direnci kırılmış ve Rusya Taşkent'i almıştır. Batı devletlerinin bu saldırı ve işgaller karşısında Rusya'dan cevap beklemesi üzerine Prens Gorçakof, 1864'te işgal gerekçesini içeren bir deklarasyon yayımlamıştır:

Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni olan devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmıştır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün

olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki, biz, şu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık: Ya verdiğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticari menfaatler ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de, Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi (Eravcı, 2021: 8-9).

Hokand Hanlığı'nın Çarlık tarafından alınmasından sonra Ocak 1866'da General Çernayev, bu kez de dost görüldüğü Buhara Hanlığı'na karşı beklenmeyen bir savaş başlatmıştır. Savaşta Rusların yenilmesi üzerine ordunun başına General Romanovskiy'in getirilmesiyle Buhara ordusu başarısız olmuş olup Hocent Ruslar tarafından zaptedilmiştir. Buhara Hanlığının barış istediğini Ruslar kabul etmemiştir. 1868 yılında İngiltere ve Osmanlı'dan yardım gelmemesiyle Buhara Hanlığı mağlubiyete uğramış ve Rusya'nın ağır isteklerini yerine getirmek zorunda kalmıştır (Sodiqov & Jo'rayev, 2011: 117-121). 1873'te General Kaufman önderliğindeki Rus ordusu Buhara ve Hokand'ın alınmasıyla Hive Hanlığı'nı işgal etmiştir. Hiveliler önemli sayılabilecek bir mücadele vermiş olsa da savaş Rusya'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Dahası Hive Hanı savaş sonunda ağır şartları içeren anlaşmayı kabul etmek durumunda kalmıştır. İşbu anlaşmaya göre savaşın mesulü Hanlığın kendisi olarak yansıtılmış ve Rusya'ya tazminat ödeneceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya dilediği yerlerde askerî üsler kurabilecek, Rus ticaret kervanları serbestçe dolaşacak, Rus tüccarları da vergi vermeksizin mallarını satabilecekti (Kara, 1999: 10-11). Çarlık Rusya'nın Türkistan bölgesi işgalleri devam ederken 1865 yılında Orenburg Genel Valiliği'ne bağlı, merkezi Taşkent olan, sınırları Issık Gölü'nün

batısından Ural nehrine kadar uzanan Sirderya nehrinin uzandığı coğrafyada Türkistan Eyaleti oluşturulmuştur (Çapraz, 2011: 70). Ancak Türkistan Oblastı'nın Orenburg idaresinden ayrılmasına ilişkin çalışmalar başlatılarak 1867'de yeni bir kanunla Taşkent merkezli müstakil Türkistan Genel Valiliği kurulmuştur. İlk Türkistan valisi General Kaufman olmuştur (Kerimov, 2019: 53-54). Ruslar bölgede kendi yönetim sistemlerini uygulamaya başlamışlardır. Türkistan Genel Valiliği'ne atadıkları kendilerine sadık yöneticilerle Türkistan'ı diledikleri gibi denetlemekte olup bölgeyi yerli idareciler kanalıyla ağır vergiler toplayarak zayıflatmaktadırlar (Eravcı, 2021: 11). Türkistan topraklarına Rus göçmenlerinin yerleştirilmesiyle bölge Ruslaştırılmaya çalışılmasının yanı sıra Türkler kendi arazilerinden yoksun bırakılmıştır. Bölge halkı bir takım siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel baskılara karşı zaman zaman ayaklandıysa da Ruslar tarafınca ağır bir şekilde bastırılmıştır. Halkın Rus hükümlanlığına karşı direnç göstermesinde ise üç etken belirleyici olmuştur. Bunlar İslamcılık, Türkçülük ve yeni yükselen Ceditçilik akımıdır (Saray, 2019: 327). Türkistan halkının entelektüel şahısları toplumun geri kalmışlığının bilincindeydi. Söz konusu cehaletin önüne geçmek üzere Ceditçilik olarak adlandırılan bir aydınlanma hareketi başlatılmıştır. Bu kapsamda dinî ilimlerin yanı sıra modern bilimleri de içeren Usul-i Cedit okulları açılmıştır. Dönemin önde gelen Türk-İslam düşünürü İsmail Gaspıralı'nın fikirleri Türkistan Ceditçilerini büyük ölçüde etkilemiş, onların ilham kaynağı olmuştur (Yıldız, 2021: 250). Bu aydınlanma hareketi halkın politik anlamda bir uyanış yaşamasını sağlamıştır.

3. Sovyetler Birliği Döneminde Özbekistan

25 Ekim 1917 tarihindeki Bolşevik ihtilalinin Rusya'daki Çarlık rejimine son vermesiyle birlikte Türkler için bir umut ışığı doğmuştur. Rusya'da böylesine büyük bir dönüşümün meydana gelmesi ve bu değişim sürecinde otoritenin zayıflaması Türkistan halkı için önemli bir fırsat teşkil etmiş olup bölge düşünürleri

Türkistan'ın geleceği ve muhtemel bir siyasi yapılandırma üzerinde tartışmak amacıyla bir dizi toplantı ve müzakereler düzenlemeye girişmişlerdir. Bu süreçte Milliyetler deklarasyonunun da verdiği cesaretle Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade önderliğinde bir cumhuriyet tesis edilirken, Mustafa Çokay liderliğinde Türkistan'ın Hokand kentinde Türkistan Otonomisi, İdil-Ural bölgesinde ise Tatar Başkurtlar kendi millî yönetimlerini, Kazaklar Alihan Bökeyhanov başkanlığında Alaş Orda Hükümetini kurmuştur (Kara, 1999: 88). Aynı idareler oluşturma girişiminde bulunmaları neticesinde Bolşevikler Türk yönetimlere askeri birlikler göndererek katliamlar yapmıştır. Bir yandan vaatler verilirken diğer yandan bu vaatlerin gerçekleşmesine hiçbir şekilde müsaade etmemişlerdir. 15-22 Kasım 1917'de bir kongre düzenleyerek "Türkistan Sovyet Komiserliğini" kurduklarını ilan etmişlerdi. Komünist iktidarın temsilcileri, beyannamelerin aksine Türkistan'ın kontrolü ve idaresinin ancak kendilerine ait olan bir hak olduğunu belirtmişlerdir. Moskova'daki "Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri Merkez Komitesi"nden alınan emirle 1 Mayıs 1918 tarihinde yapılan kongrede Sovyetlere bağlı "Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurduklarını ilan etmişlerdir (Saray, 2019: 277). Sosyalist rejim altında Türkistan halkı gerek savaş alanında gerek fikri alanda mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Örneğin, 1921 Temmuz ayında Mustafa Kemal Paşa tarafından Buhara'ya gönderilen TBMM üyesi İsmail Suphi'nin girişimiyle "Türkistan Milli Birliği" kurulmuş ve Zeki Velidi yönetime geçirilmiştir. Ne var ki Sovyetlerin baskısıyla Zeki Velidi ve öncü şahıslar ülkeden uzaklaştırılmıştır (Khasan, 2023: 36). Türklerin millî hak ve kimliklerini muhafaza etmek amacıyla gösterdiği gayretlerin Rusları endişelendirmesi üzerine Moskova direktifi doğrultusunda Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmenler arasında çeşitli sorunlar ortaya çıkarılarak bu halkları birbirine karşı kıskırtmak maksadıyla yeni bir strateji ve politika izlemeye başlamışlardır. 12 Haziran 1924 tarihinde SBKP MK Politbürosu "Orta Asya

Cumhuriyetlerinde Ulusal Yeniden Bölümlere Ayrılması Hakkında” karar çıkarmıştır (Gleason, 2014).

Resim 1: Sovyetler Birliği’nin Orta Asya’daki cumhuriyetleri

Eylül 1924’te Türkistan parçalara ayrılarak yerine Tacikistan Özerk Cumhuriyetini de içine alan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkmenistan SSC, Rusya’ya bağlı Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti (bugünkü Kazakistan), Kara-Kırgızistan (bugünkü Kırgızistan) Özerk Cumhuriyeti ve yine Rusya’ya bağlı Karakalpakistan Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. 1929 yılında Tacikistan, Özbekistan’dan ayrılarak ayrı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü almış, bunun yanı sıra Kırgızistan’ın adı Kazakistan, Kara-Kırgızistan’ın adı ise Kırgızistan olarak değiştirilmiştir. Karakalpakistan Özerk Bölgesi 1932 senesinde Rusya’ya bağlı özerk cumhuriyet hâline gelmiş, 1936 yılında ise Özbekistan’a bağlanmıştır (Kara, 1999: 135; Dilmaç, 2019: 41). Netice itibarıyla 1924’te başlayan sınır düzenlemeleri 1936’da tamamlanmış ve haritadaki (Resim1) (University of Texas Libraries) görünümünü almıştır.

Ekim 1924’te Sovyet Rusya Merkezi İdare Komitesi tarafınca Özbekistan Komünist Partisi kurulmuştur. Diğer Birlik Cumhuriyetlerindeki Partiler gibi Özbekistan Komünist Partisi de

Sovyet Komünist Partisinden bağımsız hareket etme yetkisine sahip değildi. Özbekistan KP Sovyet KP'ye koşulsuz sadakatle bağlı olmak ve siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda merkez direktiflerine uygun şekilde faaliyette bulunmak mecburiyetindeydi. İdari açıdan bakıldığında, Komünist Partinin başına Birinci ve İkinci Sekreterler atanmaktadır. Birinci Parti Sekreteri KP'nin liderliğini yapmak, koordinasyonunu sağlamak ve denetimini yapmakla görevlendirilmiştir. Diğer bir anlatımla Birinci Parti Sekreteri Özbekistan SSC'nin devlet başkanı niteliğindedir. Parti politikalarını cumhuriyet düzeyinde uygular ve Moskova'nın çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket eder (Norling, 2017: 44). Özbekistan KP'nin Birinci Sekreteri Özbek kökenli olurken İkinci Sekreterler Rus veya Slav asıllı kişiler arasından seçilirdi (Kara, 1999: 95). İkinci Sekreterler Birinci Sekreterlere yardımcılık görevi üstlenseler de genellikle Birinci Sekreterlerden daha etkili konumda olmuşlardır. Parti politikalarının yerel düzeyde etkili bir şekilde uygulanmasını gözetme, atama ve görevden alma meselelerini denetleme, bölge yönetimini takip ederek merkezî makamlara raporlamakla sorumludurlar. Norling, İkinci Sekreterlerin konumunu ağır bir dille eleştirerek "nomenklatura" üzerinde kontrolü elinde tutan İkinci Sekreterlerin Moskova'nın "bekçi köpeği" olarak hareket ettiğini dile getirmektedir (Norling, 2017: 45). Bu durum Özbeklerin kendi topraklarında kimlikleri ve iradelerini ifade etme imkânlarından mahrum kaldıklarını ortaya koymaktadır. Böylece Özbekler "ikinci sınıf vatandaş" konumuna itilmiş olup kendi kimlikleri, kültürleri ve toplumsal değerlerini özgürce yansıtmaya fırsatından yoksun kalmışlardır. Rus yönetimi ve kültürünün baskın olduğu bu yapıda kendi kimliklerini savunma noktasında zorluklar yaşamalarına, toplumsal ve siyasi temsil açısından geri planda kalmalarına neden olmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse, Özbekistan SSC'de önemli mevkilerin çoğunluğunda merkez tarafından atanan Ruslar görev almaktaydı. Benzer şekilde diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerdeki Komünist Partilerde, devlet dairelerinde, parti

dışındaki kuruluşlarda, orduda mühim pozisyonlarda Rus kökenliler bulunmaktaydı (Kara, 1999: 93).

Özbekistan Komünist Partisi'nin kurulmasının ardından yönetime Feyzullah Hocayev ve Akmal İkrarov geçmiş olup bu şahıslar ülkeyi halkın millî menfaat ve çıkarlarına uygun bir şekilde yönetmeye başlamıştır. Ancak bu millî mücadele Stalin'in başlattığı toplama kampları ve kolhozlaşma siyaseti sebebiyle uzun sürmemiştir. Toplama kampları (Gulag), Sovyetler Birliği'nde rejime muhalif görülen bireylerin zorla çalıştırıldığı ve ağır koşullarda yaşadığı ceza merkezleriydi. Kolhozlaşma ise, özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak tarımsal üretimin devlet kontrolündeki kolektif çiftliklerde yürütülmesini amaçlayan bir politikaydı. Bu süreçte binlerce aydın, siyasetçi ve çiftçi "halk düşmanı" ilan edilerek sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiş, tarımsal üretimin zorla kolektifleştirilmesi kıtlık ve ekonomik çöküşe yol açmıştır. 1936-1938 yıllarındaki Repressiya döneminde Hocayev ve İkrarov halkın millî çıkarları doğrultusunda faaliyet gösterdikleri için yargılanarak idam edilmiştir (Yarimoğlu, 2022: 43). İki önemli şahsın idamı sonrası 1937 yılında Stalin'in direktifiyle Osman Yusupov Komünist Partisinin başına geçmiştir. Yusupov yönetimi altında ülke tamamen Sovyetlerin güdümü altına girmiş olup Özbekistan'ın millî çıkarlarını korumak yerine Sovyetler lehine çalışmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ÖZKP'de başa geçen Abdulkadir Muhiddinov halk için hizmet etmiş ve Özbeklerin millî değerlerinin muhafaza edilmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Ancak bu milliyetçi tutum, 1959 yılında Sovyetlerin onun yerine yönetime rejime sadık olan Şeref Reşidov'u getirmelerine sebep olmuştur (Kara, 1999: 96). Reşidov günümüz Özbekistan'ına etki eden önemli isimlerden biri olmuştur. Başlangıçta komünist sisteme sadakatle bağlı, Sovyet çıkarlarını öncelik olarak gören bir şahıs olmuştur. Özbek Türklerinin millî kültür ve değerlerinden arınarak Sovyetleşmesi konusunda gayret göstermiştir. Reşidov, yazar ve şairlere millîlik üzerinde bütünleşmek yerine, Sosyalist kültürün çatısı altında birleşmeyi desteklemiştir. Ne var ki 1970'lere gelin-

diğinde Reşidov'un fikirlerinde bir takım değişimler yaşanmıştır. Bu kapsamda yazı ve konuşmalarında Reşidov, Özbek Türklerinin millî kimliklerinin önemini vurgulamaya başlayacaktır (Saray, 2019: 370-371).

Devletin oluşum sürecindeki etkisi göz önüne alındığında, Sovyetlerin Özbekistan SSC'deki ekonomi ve sosyo-kültürel politikalarının incelenmesi de önemlidir. Lenin döneminde Yeni Ekonomik Politika-NEP ortaya atılmış olsa da Stalin'in başa geçmesiyle özel mülkiyet ve serbest teşebbüs ortadan kaldırılarak merkezî ekonomik model oluşturulmuştur. Beş yıllık planlar doğrultusunda Sovyet yönetiminin sözde tarımda verimliliği ve üretimi arttırmak amacıyla gerçekleştirdiği kolektifleştirme politikası Özbekistan SSC de dahil Türkistan bölgesinin ekonomisini Moskova'nın sıkı denetimi altına sokmuştur. Özbekistan SSC'de kolektifleştirilen topraklar 1928-29 yıllarında %1,2 iken 1932'de %68,2 1937'de %95 olmuş, kolhozların sayısı 1937'de 832'ye çıkmıştır. Kolektifleştirme aşamasında çeşitli zorluklar ve direnişler yaşanmıştır (Kara, 1999: 140). Bu süreç, Özbekistan gibi geçimini tarımdan sağlayan ülkeler için ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Sanayileşme ve endüstri sahasının gelişimine de ayrı önem veren Sovyetler, Özbekistan'ı bu bakımdan merkez olarak görmüşlerdi. II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetlerin işgal edilen topraklarında bulunan fabrikalar güvence altına alınmak için Orta Asya'ya özellikle de Özbekistan'a taşınmıştır. Ülkede fabrikaların artması sanayi sektöründe büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Buna paralel olarak işçi istihdamında önemli bir artış yaşanmıştır. Endüstriyel tesislerin hammaddelerin bulunduğu cumhuriyetler yerine farklı cumhuriyetlerde kurulmuş olması Özbekistan SSC de dahil olmak üzere SSCB içindeki ülkeleri Sovyetlere daha bağımlı hale getirmenin önemli bir aracı olarak belirlenmiştir (Hoşcan, 1992: 43). Örneğin, "Beyaz altın" olarak bilinen pamuk Sovyet Özbekistan'ında önemli yer tutmuş olup bu dönemde tahıl ürünleri yerine pamuk ekiminin arttırılması teşvik edilmiştir. Tahıl ürünlerini Rusya SFSC'den satın almaya başlayan ülke, Sovyetlerin pamuk tarlası hâline gelmiştir.

Bununla birlikte pamuklar Moskova'nın belirlediği fiyat üzerinden satılmak zorunda kalmış ve Moskova'da işlenerek yüksek fiyatlara mamul madde olarak tekrar Özbekistan SSC'ne satılmıştır (Gündüz, 2005: 8).

Moskova yönetimi “enternasyonalist” bir Marksist-Leninist siyasi ideolojiye sahip olduğunu ifade etmiş olmasına karşın gerçekte -etnisite, dil, kültür, gelenek bakımından- rejim bir Rus rejimidir ve Moskova'nın yönetimi, çoğunluğu farklı etnik yapıya sahip olan nüfus üzerinde fiilen Rus egemenliğine sahiptir. Rejim “halkların dostluğu” gibi retorik ifadelerle tezahür ederken ve gelişmiş sosyalizm, millî eşitlik, yeni bir “sovetski chelovek” yarattıklarını iddia ederken ironik bir şekilde Ruslar siyasi, ekonomik, askerî, kültürel alanlarda baskınlığını sürdürmeye devam etmişlerdir. Onların öne sürdüğü “sovetski chelovek” kavramı aslında Sovyet sınırları içinde bulunan çeşitli etnik yapıları Rus insanı olarak dönüştürmektir (Altstadt, 1989: 451). Söz konusu amaca erişmek üzere eğitim, dil, din gibi alanlarda düzenlemeler getirilmiştir. Türkistan'da bulunan tüm okullar ortadan kaldırılmış yerine yeni Sovyet okulları açılmıştır. 23 Ocak 1918 tarihinde “Kiliseyi Devletten, Okulu Kiliseden Ayırma Hakkında” kararın çıkarılmasıyla eğitimin dinden arındırılması ve laikleştirilmesinin temelleri atılmıştır (Meral, 2015: 39). Rus dili ve edebiyatı okullarda zorunlu ders hâline getirilmiş ve Rusça zorunlu eğitim dili olmuştur (Hasanoğlu, 2015: 324). Rus okullarının Türkistan'da yayılması, yerel eğitim kurumlarının büyük çoğunluğunun kapatılması ve Rusçanın zorunlu dil hâline getirilmesiyle yerli halka seçenek bırakılmamıştır. Bu dönemde devlet idareleri ve üst kademelerde görev alabilmenin tek yolu iyi seviyede Rusça bilmektir. Bu nedenle Rusça eğitim veren kurullar daha prestijli konuma gelmiştir (Kara, 1999: 164). Dilin modernizasyonu, okuryazarlık seviyesinin artırılması için Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır. Bu çerçevede 1926 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde bir Türko-

loji Kongresi düzenlenmiştir.¹ Kongrede alınan en çarpıcı karar Türk halkları için ortak Latin alfabesine geçişe ilişkin alınan karar olmuştur (Koçak, 2016: 61-62). 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk önderliğinde Latin alfabesine geçiş yapılması Sovyet rejiminde tehdit algısı oluşturmuştur. Nitekim çok geçmeden Latinden Kiril alfabesine geçiş yapılmıştır. Alfabe değişikliği, Rusça terimlerin dile eklenmesi, Türk lehçelerindeki bazı terimlerin ortadan kaldırılması sonucunda yerel diller kendine özgü dil yapısını yitirmeye başlamıştır. Aynı zamanda her bir Türk lehçesinde bulunan küçük farklılıklar giderek artış göstermesiyle birbirinden uzak olan yeni dillere doğru evrilmeye başlamıştır (Gündüz, 2005: 6). Türkiye ile iletişimin de önüne geçilmesiyle birlikte yeni nesil, alfabe değişikliği öncesi yazılmış olan eser ve kaynakları anlamakta zorluk çekmeye başlamış kısa aralıklarla gerçekleşen alfabe değişimi nesiller arasında bir ölçüde kopukluk yaratmıştır. Halk, Kiril alfabesinin imla ve yazım kurallarındaki zorluklardan dolayı alışma konusunda sıkıntılar çekmiş olup duygu-düşüncelerini aktaramamak gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır (Kara, 1999: 170).

Sovyetleştirme sürecindeki en büyük tehditlerden biri de din olgusu olmuştur. Sovyetlerin çoğunu oluşturan Türk toplulukları nüfusunun yaklaşık %90'ı Müslüman dinine mensuptur (Koçak, 2016: 73). Marksist-Leninist düşünce sistemi gereği ülke çapında ateizm propagandaları yapılmıştır. Bilhassa "Repressiya" döneminde dinlerin temizlenmesi aşamasına geçilerek sert önlemler alınmıştır. Sovyet rejimi olayların seyrine göre farklı din politikaları yürütmüş, zaman zaman dinlere karşı olumlu tavır almış olsa da gerçekte hiçbir zaman dinlere özellikle İslam'a karşı destekleyici yaklaşım sergilememiştir. "Repressiya" olarak bilinen 1930'lu yıllarda Abdülhamid Çolpan, Abdullah Kadiri, Abdurrauf Fitrat gibi yazar ve şairler milli kimlik ve değerlerine sahip çıktıkları için bir takım suçlamalar gerekçe gösterilerek sürgüne, toplama kamplarına gönderilmiş veya ölüme mahkûm edilmiştir (Хамидов, 2016: 98).

¹ Bakü kongresi ilk uluslararası Türk Kurultayı olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Çeşitli sebeplerden ötürü çöküş dönemine geçen Sovyetler Birliğini kurtarmak amacıyla 1985 sonrası Gorbaçov'un yürürlüğe koyduğu "Glasnost ve Perestroyka" politikaları birliğin dağılma sürecini engelleyememiştir. Uygulanan reformların getirdiği kısmi demokrasi, yalnızca bir kısım uzmanın bildiği Sovyetlere ilişkin bütün gerçekleri ortaya çıkarmıştır. Saklı tutulan katliamların ve sürgünlerin ortaya çıkmasıyla Birliğe bağlı cumhuriyetlerde milliyetçi oluşumlar baş göstermeye başlamıştır. Önce Baltık Cumhuriyetlerinde başlayan bu faaliyetler zamanla Orta Asya'ya yayılmış, Türkistan'da çeşitli eylem ve protestolar meydana gelmiştir. Sovyetler milliyetçi ayaklanmaları ortadan kaldırmak ve halkın dikkatini başka yöne çevirmek için Türk toplulukları arasında iç karışıklık yaratmayı planlamışlardı. Bu hedef doğrultusunda Özbekistan'da Fergana Olayı ve Oş çatışması meydana getirilmiştir (Khasan, 2023: 63). 1989 yılında Fergana vilayetinde iki kardeş halk Özbek ve Ahıska Türkleri arasında Sovyetlerin kışkırtmasıyla kanlı bir çatışma meydana gelmiştir. Aynı zamanda Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan topraklarının kesiştiği Fergana Vadisinde 1990 yılında Özbek ve Kırgızlar arasında Oş faciası ortaya çıkmıştır (Diyarbakırlıoğlu, 2021: 72). Çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmaya devam ederken 21 Haziran 1990 tarihinde Özbekistan Yüksek Sovyet'i yayımladığı bir deklarasyonla Özbekistan'ın egemenliğini ilan etmiştir. Ancak bu egemenlik Sovyetler Birliği'nden ayrılmayı ifade etmemekte olup Sovyetlere bağlı statüde ancak Özbek anayasası, kanunlarının üstünlüğü, iç ve dış politika Özbekistan'ın yönetimi altında olacaktı (Armaoğlu, 2020: 709). Sovyetlerin dağılmasını önlemek için yapılan askerî darbe girişiminin başarısız olmasıyla birlikte Türk cumhuriyetleri birer birer bağımsızlığını ilan etmeye başlamıştır. Sonuç itibarıyla, Özbekistan bağımsızlığı 31 Ağustos 1991 tarihinde parlamentoda yasayla kabul edilerek ilan edilmiştir. Özbekistan Komünist Partisi de kendini lağvederek Demokratik Parti adını almıştır. Söz konusu tarihten itibaren uluslararası sistemde yeni bir devlet meydana gelmiş ve bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti kurulmuştur.

Sonuç

Orta Asya'nın kalpgahında yer alan Özbekistan gerek coğrafi potansiyeli, yer altı kaynakları gerek kültürü, tarihî bakımından öne çıkan devletlerden biridir. Bu coğrafya üzerinde tarihsel süreç içerisinde büyük devletler kurulmuş, yeşermiş ve yıkılmıştır. Bölgenin çeşitli devletlere ev sahipliği yapması Özbekistan'ı kültürler kavşağı hâline getirmesinin yanı sıra muazzam devletçilik tecrübesi kazandırmıştır. Karahanlılar, Timurlular, Şeybaniler ve Hanlıkların bölgede uzun süre hakimiyet kurmaları, Türkistan'ın tarih boyunca yönetsel deneyim kazanmasına, siyasi ve askerî gücünü pekiştirmesine olanak sağlarken, aynı zamanda Özbek kimliğinin oluşumunda ve gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır.

Tarihten Sovyetlerin dağılımına dek Türkistan topraklarında yaşanan bütün gelişmeler Özbek Türklerinin kimliklerinin şekillenmesi ve siyasal organizasyon kabiliyetinin adım adım pekişmesine sebep olmuştur. Özbekler, yerleşik hayata geçmeden önce konar-göçer kültürün özelliklerini taşıırken, 15. yüzyılın ortalarında Özbek boylarını birleştiren Ebu'l Hayr Han'ın öncülüğünde kuzeyden güneye ilerleyerek merkezîleşmenin temelini atmış, Özbek devletinin sağlam bir zemine inşa edilmesini sağlamıştır. Bu süreçte Özbek kabile konfederasyonunun parçalanması günümüz Özbek boyunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özbeklerin Deşt-i Kıpçak'tan güneye inmeleri, kimlikleri ve yönetim anlayışında büyük değişikliklerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Her ne kadar yerleşik halkın kültürüne karşı kendilerini korumaya çalışsalar da bölgenin yerlisi olan İranlıların kültürlerinin etkisi altında kalmaktan kaçınamamışlardır. İran medeniyetinin etkisi öyle derin olmuştur ki Özbek Türklerinin kimliklerinin bir parçası hâline gelmiş olup günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Türk boyları yerleşik hayata geçerken İran faktörünün yanı sıra İslam dininin de hem devlet anlayışı hem kimlikleri üzerinde etkisi olmuştur. Özbeklerin diğer Türk boylarına göre yerleşik hayata erken geçmeleri İslam dinini de diğerlerine kıyasla erken benimsemelerine sebep olmuştur. İslam

Özbeklerin hayatında önemli bir yere sahip olmuş olup kimliklerinin vazgeçilmez parçası hâline gelmiştir. Öyle ki bölgede İslam’a önemli katkılar sağlayan din adamları yetişmiş, dinî eğitim için Semerkant, Buhara gibi şehirlerde birçok medreseler kurulmuştur. Bunlar Özbek kolektif kimliğinin güçlenmesinde tarihsel bir misyon üstlenmiştir. İslami değerler devlet yönetiminde de belirleyici olmuş olup, Özbek devletlerinin yönetim mekanizmaları bu doğrultuda şekillenmiştir.

Türkistan coğrafyasında kurulan Timurlu İmparatorluğu ve kurucusu Emir Timur, Özbek devlet geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve bu geleneğin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Timur’un askerî zekâsı ve yönetim kabiliyeti, bölgedeki idari ve siyasal sistemin gelişimine yön vermiştir. Ayrıca, Timur’un kültürel mirası ve devlet yönetim felsefesi, Özbek kimliğinin gelişiminde ve millî bilincin güçlenmesinde belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Timurlular bölgedeki bir diğer güç olan Şeybanilerle savaş hâlinde olsalar da her ikisi de Türkistan mirasının ayrılmaz parçalarıdır. Her iki devlet de Türkistan’ın siyasi ve kültürel gelişimine katkı sağlayan, kendinden önemli izler bırakan devletlerdir. Hem Timurluların hem de Şeybaniler’in yöneticileri Türkistanlıların Özbek kimliği bilincinin güçlenmesine katkı sağlayan millî şahsiyetlerdir.

Şeybaniler’in zayıflamasıyla ortaya çıkan Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları da bölgede başat aktör olmaya devam etmiştir. Hanlıkların güçlü yöneticileriyle birlikte zaman zaman zayıf Hanların da yönetimde bulunması bölgenin yönetsel birikimine hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle katkı sağlamıştır. 19. yüzyılda Hanlıkların birlik olma bilincinden uzak olması sebebiyle Özbek Türklerinin yüzyıllardır süregelen devlet geleneklerinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Ancak özgürlüklerine düşkün olan Türkler Bolşevik ihtilali ardından kendi idari yapılarını kurmuş olsalar da Rus yönetimi tarafından bu yapılara son verilmiştir. 1924 yılında Türkistan sınırlarının çizilmesi Türk tarihinde derin iz bırakmıştır. Türk boyları, millî kimlikten

arındırma amacıyla uygulanan “Homo Sovieticus” inşası aşamasında çeşitli baskı ve zorbalıklara, sindirme politikalarına maruz kalmıştır. Bu süreçte Dinsizleştirme ve Sovyetleştirme politikalarına karşı Özbek Türkleri ciddi direnç göstermiştir. Zira diğer Türk boylarına nazaran İslam’ın çok daha iyi benimsendiği Türk boyu Özbeklerdi. Bu asimilasyon dönemi Özbeklerin kimliklerine ve dinlerine daha çok sarılmalarına sebep olmuştur. Diğer bir deyişle asimilasyon politikaları Ceditçilerin de faaliyetleriyle birlikte Özbekler de dâhil olmak üzere Türk boylarının kimlik farkındalık düzeyinin artmasına yol açmıştır. Ceditçilerin Sovyetlerin kimlikten arındırma siyasetine karşı direniş faaliyetlerinin Türk boyları arasında birlik ve dayanışmanın daha da pekişmesine yol açtığını görmek mümkündür. Türk halkları Sovyetlerin çatısı altında olmasına rağmen ortak alfabe çalışmaları yürütmüştür. Türk kimliğinden koparılmasına olabildiğince direnmiş olsalar da halkın önderleri olan birçok Ceditçilerin katledilmesiyle direnişlerde azalma olmuştur.

Yönetimsel olarak incelendiğinde Özbekistan SSC merkez yönergesi istikametinde faaliyette bulunmak mecburiyetinde olmuştur. Tarih boyunca kendi çıkarları için çalışan Türkistan artık Sovyetler’in önceliklerine hizmet etmek durumundaydı. Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreterlerinin Özbek olmasına karşın Slav asıllı İkinci Sekreterler tarafınca denetlenmesi Özbeklerin kendi topraklarında kimlikleri ve iradelerini ifade etme noktasında kısıtlamalarla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Böylece Özbekler “ikinci sınıf vatandaş” konumuna itilmiş olup kendi kimlikleri, kültürleri ve toplumsal değerlerini özgürce yansıtmaya fırsatından mahrum bırakılmıştır. Rus yönetimi ve kültürünün baskın olduğu bu yapıda Özbeklerin kimliklerini savunma konusunda zorluklar yaşadığını, toplumsal ve siyasal temsil açısından göz ardı edildiğini görmek mümkündür. Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Özbekistan ulus-devlet olarak tekrar devletçilik geleneğini devam ettirme fırsatı elde etmiştir.

Kaynakça

- Allworth, E. (1990). *Modern Uzbeks*. Hoover Institution Press.
- Altstadt, A. L. (1989). Nationality Education Policy in the Russian Empire and the Soviet Union. *Journal of Institute of Muslim Minority Affairs*, 10(2): 450-463.
- Armaoğlu, F. (2020). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Avcı, E. (2024). İslam'ın Özbek Kimliği Üzerinde Etkisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2): 517-555.
- Barthold, W. (2015). *Uluğ Bey ve Zamanı* (çev. İ. Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayrakdar, O. K.; Aydemir Baş, F. B. & Çevikel, Ş. (2022). Ulus Kent Kimliğinin Oluşumunda Meydanların Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Bakü Örneği. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4(8): 939-52.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24): 51-78.
- Dadakhon, K. G. (2023). *Özbekistan Cumhuriyeti: İnşası, Gelişimi ve Türk Devletleri Politikası (1991-2023)*. (Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Dılmaç, T. (2019). *Özbekistan'da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Diyanbakırloğlu, K. (2021). Sovyetler Birliği'nde Dağılmaya Giden Sürecin Türk Cumhuriyetlere Yansımaları: Dönemler ve Değişim Dinamikleri. *Kapadokya Akademik Bakış*, 5(2): 62-82.
- Eravcı, A. (2021). *Tarihsel Süreçte Özbekistan*. Özbekistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 1-24.
- Gleason, G. (2014). "Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları", https://www.altayli.net/orta-asyada-1924-sinir-duzenlemeleri-modern-sinir-iliskilerinin-tarihi-boyutlari.html#_edn15
- Gömeç, S. Y. (2018). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 6(1): 1-12.
- Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da Tarih Yazıcılığı ve Millî Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2): 277-301.
- Hasanoğlu, İ. (2015). Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(1): 311-340.

- Hatunoğlu, N. ve Tomarca, G. (2023). Özbek Kimliğinin Oluşum Süreci ve Lakaylar. *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 167-180.
- Hayit, B. (2018). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hoşcani M. (1992). *Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi ve Dünya Ekonomisiyle Uyumlarında Türkiye'nin Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamalova, Z. (2017). Özbeklerin Ulusal Oluşumu. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 160-173.
- Kara, F. (1999). *Özbekistan Tarihi (1917-1991)*. (Doktora Tezi) Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kerimov, H. (2019). *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*. (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, M. (2016). *Sovyetlerin Orta Asya (Türkistan)'da Uyguladığı Kültür Politikaları (1917-1953)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meral, M. R. (2015). *Milli Türkistan Dergisine Göre Sovyetler Birliği'nin Türkistan'daki Eğitim ve Kültür Politikaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Norling, N. (2017). *Party Problems and Fanctionalism in Soviet Uzbekistan: Evidence from the Communist Party Archives*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Ocak, A. Y. (2016). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, S. (2012). *The Bukharan Emirate and Turkestan Under Russian Rule in The Revolutionary Era: 1917-1924*. (Master's Thesis) Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University Department of International Relations.
- Saray, M. (2019). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sodiqov, H. & Jo'rayev, N. (2011). *O'zbekiston Tarixi*. Toshkent: «Sharq» Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririya.
- Subtelny, M. E. (1994). *The Symbiosis of Turk and Tajik*. Central Asia İn Historical Perspective.
- Tuğ, K. (2019). Özbek Han'ın Tahta Çıkışı, Özbek Kimliğinin Şekillenışı ve Bazı Özbek Boyları. *Akademik Matbuat*, 3(2): 46-56.
- University of Texas Libraries, <https://maps.lib.utexas.edu/maps/commonwealth.html> [Erişim tarihi: 30.11.2024].

- Yalçınkaya, A. (2021). Sömürgecilik ve Pan-İslamizm Işığında Türkistan (1856-1922). İstanbul: Divan Kitap Matbaacılık.
- Yarimoğlu, S. (2022). Milliyetler Meselesi Temelinde Orta Asya'daki Sovyet Politikaları. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, 4(1): 31-60.
- Yıldız, M. (2021). Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri. 20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık: 247-284.
- Yılmaz, S. (2018). Günümüz Özbek Kimliğinin Oluşumuna Timur ve Ankara Savaşı'nın Etkileri. Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu. Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları: 75-86.
- Хамидов, О.А. (2016). История Узбекистана, Термезский государственный университет кафедра истории Узбекистана, Термез.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 1 • Nisan/April 2025

ISSN: 1309-601X

BİR YUMUŞAK GÜÇ ÖRNEĞİ OLARAK KÖRFEZ ÜLKELERİNDE HİNT DİASPORASI

Indian Diaspora in Gulf Countries as an Example of Soft Power

Duhan KALKAN

Dr., Ankara Kalkınma Ajansı. Ankara.

kalkanduhan@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5346-7016

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 07.03.2025

Kabul Tarihi: 17.04.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1653235

Kaynak göstermek için:

Kalkan, D., (2025). Bir Yumuşak Güç Örneği Olarak Körfez Ülkelerinde Hint Diasporası. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(1): 87-117.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

BİR YUMUŞAK GÜÇ ÖRNEĞİ OLARAK KÖRFEZ ÜLKELERİNDE HİNT DİASPORASI

Indian Diaspora in Gulf Countries as an Example of Soft Power

Duhan KALKAN

Dr., Ankara Kalkınma Ajansı. Ankara.
kalkanduhan@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-5346-7016

Özet

Dünyanın en büyük diaspora yapılanmaları içinde Hindistan önemli bir noktadadır. Ülke diasporayı yumuşak güç unsurları arasında görmek, iç ve dış politikasında bu doğrultuda stratejiler üretmektedir. Hintlilerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyaların başında Körfez bölgesi gelmektedir. Körfez ülkelerinde yaşayan dokuz milyon Hintli, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında önemli bir rol oynamaktadır. Bu diaspora, özellikle enerji, inşaat ve hizmet sektörlerindeki emek ihtiyacını karşılamakta, aynı zamanda Hindistan ile Körfez ülkeleri arasındaki kültürel ve ekonomik bağların güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan Körfez ülkelerindeki demokrasi sorunsalı, Kafala sistemi, vasıfsız işgücü, kötü çalışma koşulları ve sosyal ayrımcılık gibi sorunlar diasporanın etki alanını sınırlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Körfez Ülkeleri, Diaspora, Yumuşak Güç.

Abstract

The Indian diaspora holds a prominent position among the world's largest diaspora communities and functions as a key instrument of soft power in both domestic and foreign policy. The Gulf region is home to nine million Indians, who play a crucial role in its economy, society, and culture. This diaspora fulfills key labor needs in the Gulf region, particularly in energy, construction and services, thereby strengthening India-Gulf relations. However, challenges such as democratic deficits, the Kafala system, unskilled labor, poor working conditions, and social discrimination continue to limit the diaspora's influence and its ability to fully integrate into Gulf societies.

Keywords: India, Gulf Countries, Diaspora, Soft Power.

Giriş

Hint diasporası dünyanın en büyük diasporalarından biri olup, dünyanın pek çok ülkesinde 30 milyon civarında Hint kökenli insan yaşamaktadır. Bu coğrafyaların başında Körfez Arap ülkeleri (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) gelmektedir. Körfez ülkeleri, son yüzyılda ekonomik ve sosyal dönüşümler yaşayarak küresel ekonominin önemli aktörlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, özellikle petrol endüstrisi ve inşaat sektörü başta olmak üzere, yoğun işgücü gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, Hindistan gibi ülkelerden gelen göçmen işçiler, Körfez ülkelerinin sosyo-ekonomik yapılarının şekillenmesinde kritik rol oynamışlardır. Hint diasporası, bu bölgede sadece ekonomik bir güç olarak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileşimler açısından da önemli bir etken olmuştur. Geline nokta, Hindistan'ın da diasporayla ilgili

konularda bölge ülkelerine yönelik stratejiler üretmesine imkân tanımıştır. İşte bu nedenlerle, Körfez ülkelerindeki Hint diasporasının etkilerini incelemek, uluslararası ilişkiler, göç ve diaspora çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmada cevaplanmak istenen araştırma sorusu “Körfez ülkelerinde bulunan Hintliler diaspora bilinciyle hareket edebiliyor mu?” ve “Körfez ülkelerinin dış politikalarına, sosyal hayatlarına, ekonomilerine, eğitimlerine ve ticaret hacimlerine etki edebiliyorlar mı?” sorusudur. Bu kapsamda Körfez ülkelerindeki Hint diasporasının tarihsel serüveniyle birlikte ekonomik ve sosyal etkilerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, diasporanın bölge ekonomisine katkılarını, işgücü piyasasını, remitans akışlarını ve sektörel gelişimleri değerlendirecektir. Ayrıca, diasporanın yerel topluluklar ve kültürel yapılar üzerindeki etkilerini, sosyal entegrasyon süreçlerini ve karşılaşılan zorlukları ele alacak, Hindistan’ın bir yumuşak güç unsuru olarak kabul gören diaspora stratejileri üzerinde durulacaktır. Son olarak, bu araştırma, politika yapıcılar, akademisyenler ve göç yönetimi ile ilgilenen diğer ilgili taraflar için, diasporanın Körfez ülkeleri ile Hindistan’a sağladığı katkıları anlamalarına yardımcı olacak bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Teorik Yaklaşımlar

Körfez ülkelerinde yaşayan Hintlileri; uluslararası ilişkiler, kültürel ve sosyolojik çalışmalar, ticari ve ekonomik faaliyetler, hukuki beklentiler doğrultusunda, disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele almak mümkündür. Bu durum kavramsal ve teorik yaklaşımlar noktasında bir sınırlandırmaya gitmeyi zorunlu kılmakla birlikte iki kavramı araştırma konusunun kavramsal ve teorik çerçevesinin çizilmesi noktasında ön plana çıkarmaktadır. Bunlar aynı zamanda birbiriyle kolaylıkla ilişkilendirilebilen, son yıllarda daha sık kullanılmaya başlayan “diaspora” ve “yumuşak güç” kavramlarıdır.

Diaspora, genellikle bir ulus veya önemli bir nüfus grubunun anavatanlarından uzakta, farklı coğrafyalara dağılmış şekilde

yaşamasını ifade etmektedir. Bu kavram, kökeni itibarıyla Yunancadır ve “dağılmak” anlamına gelmektedir. Modern sosyal bilimlerde diaspora kavramı, sadece coğrafi dağılımı değil, aynı zamanda diaspora üyeleri arasındaki kültürel bağları, kimlik meselelerini ve anavatanlarıyla olan sürekli ilişkilerini de kapsayacak biçimde kullanılmaktadır (Yaldız, 2013: 294-298).

Günümüzde diaspora kavramına yönelik yapılan çalışmalarda klasik ve modern yaklaşımlar olmak üzere ikili bir ayrıma gidilmektedir. Klasik diaspora kavramı; genellikle zorunlu göçler, sürgünler ve tarihsel veya trajik olaylar sonucu oluşan toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, diasporaların oluşumunu, genellikle baskı, zulüm veya savaş gibi zorlayıcı koşullar altında gerçekleşen kitlesel göçlerle ilişkilendirmektedir. Örneğin, Yahudi diasporası bu tanımın klasik bir örneğidir. Bu topluluklar için diaspora, ait olunan topraklardan uzakta, genellikle zoraki bir yaşam sürdürme durumunu ifade etmekte ve bu süreçte kimlik, aidiyet ve kültürel devamlılık önemli temalar olarak öne çıkmaktadır. Klasik diasporalarda ana yurda güçlü bir özlem vardır. Diaspora toplulukları, anavatanlarına dönme umuduyla yaşamaktadır. Yahudi diasporasının Kudüs’e duyduğu bağlılık bu anlayışın klasik bir örneğidir. Bu tür diasporalarda kimlik, ana yurt ekseninde şekillenmekte ve diaspora toplulukları kültürel miraslarını korumaya büyük önem vermektedir (Ulusoy, 2015: 208-212). Bir anlamda burada kimlik olgusu, etnik, dinî ve kültürel unsurlar üzerine inşa edilmektedir. Topluluklar, geleneklerini koruma konusunda hassastır ve yerel topluma entegrasyon yerine kendi içlerine kapanma eğilimindedir. Bu durum, diaspora kimliğinin zamanla dış faktörlerden etkilenmeden korunmasını sağlamaktadır (Martikainen, 2010: 270).

Modern yaklaşımın diaspora anlayışı ise; küreselleşme ve modernleşmeye bağlı olarak diaspora kavramını genişletmektedir. Bu anlayış, kavramı; sadece zorunlu göçlerle sınırlı olmayan, ekonomik, eğitimsel veya kişisel tercihlerle de tetiklenebilen demografik hareketlilikleri de içerecek şekilde yeniden

tanımlamaktadır. Hintlilerin teknoloji, sağlık ve eğitim sektörlerindeki kariyer fırsatlarını takip etmek için ABD veya İngiltere gibi ülkelere göç etmeleri, modern diaspora örnekleri arasında gösterilmektedir. Modern diaspora yaklaşımı, ayrıca transnasyonalizm kavramıyla da bağlantılıdır; burada bireyler ve gruplar, birden fazla ülkede sosyal, ekonomik ve politik bağlar kurarak çoklu ulusal kimlikler geliştirmektedir. Bir anlamda modern diasporalarda kimlik, ulustaşılık ve çoklu kimliklere dayalıdır. Göçmenler, hem anavatanlarının hem de yeni ülkelerinin kültürel özelliklerini benimseyerek karma bir kimlik oluşturmaktadır (Tsagarousianou, 2004: 54-58). Örneğin, Körfez ülkelerindeki Hint diasporası, Hint geleneklerini sürdürürken Körfez yaşam tarzını da benimsemektedir (Ganesh, 2018). Hindistan'dan Körfez ülkelerine göç eden bu topluluklar, Hindistan ile bağlarını sürdürürken aynı zamanda yaşadıkları ülkelerde ekonomik ve sosyal açıdan aktif rol oynamaktadır. Bu durum, ikili bağlılık kavramını ön plana çıkarmaktadır (Shahab, 2021: 92-93).

Diğer taraftan “yumuşak güç” kavramı ise Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu ikliminin sonlarına doğru, 1980’lerde Joseph Nye tarafından ortaya atılmıştır. Nye en temel anlamıyla “yumuşak güç” kavramını; “bir ülkenin diğer aktörleri kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme kapasitesi” olarak tanımlamaktadır. Ancak bu güç, askerî ya da ekonomik alanlardaki baskıdan ziyade kültürel cazibe, ekonomik katkı, değerler ve politik idealler aracılığıyla uygulanmaktadır. Bir anlamda bu güç, ikna ve çekim yoluyla etkili olmakta; bu da onu zorlayıcı güç (hard power) yöntemlerinden ayırmaktadır (Nye, 2005: 14-16). Nye’nin kavramsallaştırmasına göre diaspora, bu yumuşak gücün önemli bir taşıyıcısı olarak değerlendirilmektedir (Rouvinski, 2024: 56-58).

Diaspora ve yumuşak güç arasındaki ilişkiyi; kültürel diplomasi, siyasi ve ekonomik lobicilik, halklar arası ilişkiler, diplomatik ve sosyal bağlar üzerinden okumak mümkündür. Bir anlamda diaspora toplulukları yumuşak gücün hem bir kaynağı hem de bir aracı olarak işlev görebilmektedir. Kültürel yayılımla, diaspora

toplulukları, kendi kültürel değerlerini, dillerini ve geleneklerini başka ülkelerde tanıtarak, anavatanlarının cazibesini artırmaya çalışmaktadır. Ekonomik katkıyla diaspora hem anavatanına hem göç edilen ülkeye “kazan-kazan” anlayışıyla ekonomik fayda sağlamakta, göç edilen ülkede vasıflı/vasıfsız iş gücü oluşturularak ekonominin önemli bir unsuru hâline gelmektedir. Siyasi lobicilikte, göç eden gruplar zamanla göç ettikleri ülkelerin siyasi sistemi üzerinde örgütlenmekte, yönetimde söz sahibi oldukları makamlara yükselerek, menşe ülkelerinin lehine lobicilik faaliyetleri organize etmektedir. Sosyal bağlarla göç edilen ülke ile menşe ülkede yaşayan insanların devam eden akrabalık ve komşuluk ilişkileri üzerinden pozitif bir algı oluşturulması mümkün görünmektedir (Singh, 2022: 7-20). Görüldüğü üzere diaspora ve yumuşak güç arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Yumuşak güç hedefleri doğrultusunda diasporalar etkili araçlar olarak kullanılabilmekte; sanattan spora, ticaretten siyasete, gastronomiden eğitime birbirinden farklı alanlarda devletler sahip oldukları diasporalar üzerinden diğer ülkelerde politika ve strateji geliştirebilmektedir.

2. Genel Hatlarıyla Hint Diasporası

Hint diasporasıyla ilgili genel hususlara yer vermeden önce diasporanın tarihsel süreçteki oluşum sürecini irdelemekte fayda bulunmaktadır. Hint diasporası, dünya tarihindeki en eski ve en geniş çaplı göç hareketlerinden birini temsil etmektedir. Bugün 30 milyon civarında Hint kökenli insan, dünyanın dört bir yanında yaşamaktadır. Diaspora, sadece ekonomik faaliyetlerle değil, aynı zamanda kültürel etkileşimler, dinî yayılım ve sosyal dayanışma ile Hindistan’ın çıkarları doğrultusunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu kilit rol bir anda ortaya çıkmamış, aksine uzun bir tarihî süreçle gelişmiştir. Her ne kadar son yıllarda istihdam odaklı bir göç anlayışı olsa da Hint diasporasının kökleri, antik çağlara kadar uzanmaktadır. Hindistan, Güney Asya’nın ticaret yollarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Bu konum, özellikle deniz ticaretiyle,

Hintlilerin Güneydoğu Asya, Orta Doğu ve Doğu Afrika'ya göç etmelerini teşvik etmiştir. Bu durum sadece ticari bağları güçlendirmemiş, bununla birlikte Hint dinleri ve Hint kültürü geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hintli tüccar ve denizciler, Güneydoğu Asya'ya Hindu ve Budist inançlarını taşımıştır. Ayrıca ilk göç dalgasında Hint tüccarları Doğu Afrika sahillerine yerleşerek yerel halkla ticaret ilişkileri kurmuştur (Ebrahim, 2020: 305-307).

Kolonyal dönemde Hint diasporası, büyük ölçüde İngiliz sömürge yönetiminin uyguladığı sözleşmeli işçi sistemi (indentured labour) kapsamında şekillenmiştir. Bu sistemle milyonlarca Hintli, dünyanın farklı bölgelerine gönderilmiştir. Bu işçiler Karayipler ve Güney Amerika'da şeker tarlalarında çalıştırılmak üzere gönderilirken (Shan vd., 2020: 69-72), Güney Afrika ve Kenya gibi ülkelerde demiryolu inşaatlarında işçi açığını kapatmak için kullanılmıştır. Hintliler, sert çalışma koşullarına rağmen gittikleri yerlerde Hint kültürel mirasını koruyarak yeni topluluklar oluşturmuştur (Signh, 2022).

Modern dönem ise, ABD ve Avrupa'ya profesyonel göçün yoğun olduğu bir dönemdir. 1960'lardan itibaren, özellikle mühendislik, tıp ve bilgi teknolojisi alanlarında eğitilmiş Hintliler Batı'ya göç etmeye başlamıştır. Günümüzde ABD'deki teknoloji devlerinin liderleri arasında birçok Hint kökenli yöneticinin iş hayatı bu süreçle başlamıştır. Yine bu dönem enerji kaynaklarına dayalı zenginleşen Körfez ülkelerine işçi göçünün yoğun olduğu bir dönem olarak da kabul edilmektedir. Milyonlarca Hintli söz konusu ülkelerde işçi olarak yaşamını sürdürmektedir (Ministry of External Affairs, 2023: 60-136).

Dünya genelinde farklı ülkelerde yaşayan 30 milyon Hintli, Hindistan'ın küresel etkisini artıran önemli bir yumuşak güç unsurudur. En fazla Hintlinin yaşadığı ülke yaklaşık 5,5 milyon nüfusla ABD'dir. ABD'yi; yaklaşık 3,5 milyon nüfusla BAE, 3 milyon nüfusla Malezya, 2,8 milyon nüfusla Kanada, 2,5 milyon nüfusla Suudi Arabistan, 2 milyon nüfusla Myanmar, 1,8 milyon nüfusla

Büyük Britanya, 1,7 milyon nüfusla Güney Afrika Cumhuriyeti izlemektedir (Ministry of External Affairs, 2024).

Hindistan komşularıyla yaşadığı sınır anlaşmazlıkları, aşırı silahlanma çabaları, ülke içinde Müslümanlar başta olmak üzere diğer dinî ve etnik gruplar üzerindeki baskıları, sivil toplum ve aktivistlere yönelik baskıcı tutumu nedeniyle sıklıkla eleştirilmekte, ülkenin prestiji de olumsuz anlamda etkilenmektedir (Mohyidin, 2019). Hindistan bu algıyı yumuşak güç uygulamaları ve araçlarıyla değiştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda diaspora, Hindistan'ın kültürel, ekonomik ve diplomatik bağlarını güçlendiren bir araç olarak, uluslararası alanda Hindistan'ın yumuşak güç stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Hint diasporasının kültürel kimliği, ekonomik katkıları ve politik lobicilik faaliyetleri, Hindistan'ın küresel görünürlüğüne ve etkisini artırmaktadır (Singh, 2020: 7-9). Hindistan hükümeti, diaspora ile ilişkilerini geliştirmek ve onların Hindistan'a olan bağlılıklarını güçlendirmek amacıyla diasporayı üç ana grupta değerlendirmektedir. Bunlar; "Yurtdışında Yaşayan Hintliler" (Non-Resident Indians, NRIs), "Hint Kökenli Kişiler" (Persons of Indian Origin, PIOs) ve "Denizaşırı Hint Vatandaşları" (Overseas Citizens of India, OCIs)'dır (Challagalla, 2018: 2-6).

NRIs; Hindistan vatandaşı olan ancak geçici veya kalıcı olarak yurtdışında yaşayan bireylerdir. Bunlar, Hindistan pasaportuna sahip olmaya devam etmekte ve anavatanlarıyla güçlü bağlarını korumaktadır. PIOs; Hindistan vatandaşı olmayan, ancak Hindistan kökenli olan bireylerdir. Bu kişiler, genellikle atalarının Hindistan'dan göç etmesi nedeniyle farklı ülkelerin vatandaşlığına sahiplerdir. Hindistan, PIO kartları aracılığıyla bu bireylere özel ayrıcalıklar tanımaktadır. Bu ayrıcalıklar arasında vize muafiyetleri, eğitim ve mülk edinme kolaylıkları bulunmaktadır. Ayrıca bunlara Hindistan'ın kültürel etkinliklerine katılım ve Hindistan'daki topluluklarla etkileşim kurma fırsatları sunulmaktadır. OCIs ise; Hindistan kökenli, ancak başka bir ülkenin vatandaşlığına sahip bireylerdir. OCI statüsü, tam vatandaşlık sunmasa da bu kişilere Hindistan'da yaşam ve çalışma hakkı tanımaktadır. Hindistan'da

uzun süreli vizesiz kalma, eğitim ve çalışma gibi haklardan faydalanabilmektedir. Ancak, bu statü siyasi haklar (oy verme veya siyasi pozisyonlarda bulunma gibi) içermemektedir (Ministry of Home Affairs, 2024).

Bu üç statü Hindistan diasporasını oluşturmakta, hepsi birden kültürel çeşitliliği ve köklü gelenekleriyle Hindistan'ın yumuşak güç kapasitesini artıran roller oynamaktadır. Hint diasporası; Bollywood filmlerinin, müzik ve dans gibi kültürel ürünlerin dünya çapında tanıtılmasında önemli bir role sahiptir (Punathambekar, 2005: 152-155). Diğer taraftan diaspora toplulukları, Diwali, Karva Chauth gibi Hint festivallerini yurtdışında kutlayarak, Hint kültürünün ev sahibi ülkelere tanıtılmasını sağlamaktadır. Bu etkinlikler, Hindistan'ın kültürel değerlerini geniş kitlelere ulaştırmaktadır (Bacaksız, 2024: 158). Gastronomi de önemli bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Hint yemekleri, diaspora sayesinde dünya genelinde tanınmış ve popüler hâle gelmiştir. Yurtdışındaki restoranlar ve gıda işletmeleri, Hint mutfağını küresel bir marka hâline getirmiştir (Nandy, 2004: 9-14).

Hint diasporası, Hindistan ekonomisinin küresel entegrasyonunda da stratejik bir rol oynamaktadır (Naresh, 2015: 93-96). Döviz transferleri bu kapsamda önemlidir. Hindistan, 2021-2022 itibarıyla dünyanın en yüksek döviz transferi alan ülkesi konumundadır ve bu transferlerin büyük bir kısmı Körfez, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki Hintli göçmenlerden gelmektedir (Ministry of Finance, 2023). Bu döviz akışı, Hindistan ekonomisinin sürdürülebilirliğini desteklemektedir (Ünlü, 2021: 93-95). Diğer taraftan Hintli diaspora, Hindistan'a doğrudan yabancı yatırım ve ticaret bağlarının güçlendirilmesinde etkilidir. Diaspora üyeleri, Hindistan'da altyapı, teknoloji ve sağlık gibi sektörlerde büyük yatırımlar gerçekleştirmektedir (Bhattacharya, 2023).

Hint diasporası, Hindistan'ın dış politika hedeflerini destekleyen ve uluslararası arenadaki etkisini artıran bir lobi gücüne sahiptir. ABD ve İngiltere gibi ülkelerde yaşayan diaspora mensupları,

politik arenada Hindistan'ın çıkarlarını destekleyen bir lobi gücü oluşturmuştur. Örneğin, ABD'deki Hindistan kökenli Kongre üyeleri, Hindistan ile ABD arasındaki stratejik ilişkilerin güçlendirilmesinde etkili olmakta, karar alma süreçlerine Hindistan lehine müdahil olmaya çalışmaktadır. Ayrıca diaspora, Hindistan'ın uluslararası platformlarda pozitif bir imaj oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Hindistan'ın ekonomik büyümesi, kültürel zenginliği ve demokratik değerleri, diaspora aracılığıyla uluslararası kamuoyuna daha etkili bir şekilde tanıtılmaktadır (Pethiyagoda, 2017: 16-19). ABD'deki ilk kadın Hint kökenli başkan yardımcısı Kamala Harris, diaspora üyeleri için önemli bir rol model olmuş ve Hindistan ile ABD arasındaki bağların daha da güçlenmesine olanak sağlamıştır. Bunun yanında, Birleşik Krallık'ta Rishi Sunak'ın başbakanlık görevine gelmesi, Hindistan'ın küresel diplomatik konumunu güçlendiren bir başka önemli gelişme olarak dikkat çekmektedir (Rajghatta, 2023).

Hindistan, diasporasını ticari ilişkilerinde de stratejik bir güç olarak kullanmaktadır. Diaspora toplulukları, Hindistan'ın uluslararası ekonomik iş birliğini artırmak ve doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek için önemli bir araçtır. Hindistan hükümeti, diasporayı yurtdışındaki yatırımcıları Hindistan'a çekmek için bir platform olarak kullanmaktadır. Özellikle teknoloji, yenilikçilik ve girişimcilik alanlarındaki diaspora üyeleri, Hindistan'ın ekonomik kalkınmasına doğrudan katkıda bulunabilecek bilgi ve sermaye kaynakları sunmaktadır (DBS Private Bank, 2024: 7-15). Bu bağlamda ABD'deki Silikon Vadisi'nde yaşayan Hint diasporası, Hindistan'ın teknoloji sektöründeki küresel etkisini artırmada kilit bir rol oynamaktadır. Bu diaspora topluluğu, Hindistan'da teknoloji girişimlerinin ve start-up ekosisteminin büyümesini desteklemektedir. Hindistan hükümeti, bu bağlantıları teşvik etmek için diaspora üyelerine yönelik özel ekonomik teşvikler ve programlar sunmaktadır. Örneğin, "Start-Up India" ve "Make in India" gibi programlar, diaspora kaynaklı yatırımları Hindistan'a çekmek için tasarlanmıştır (Shamsu, 2023: 10-16).

Hindistan, diaspora ile ilişkilerini geliştirmek için çeşitli kurumlar ve yapılar oluşturmuştur. Bu kurumların başında Hindistan Dışişleri Bakanlığı gelmektedir. Hindistan'da diaspora ile ilgili konuların büyük bir kısmı Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bakanlık, özellikle diplomatik ilişkiler, yurtdışında yaşayan Hint kökenlilerin korunması ve diaspora etkinliklerinin düzenlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Özellikle Bakanlığa bağlı Dış Hint İşleri Bölümü (Overseas Indian Affairs Division) diaspora ile ilgili özel projeleri ve politikaları yönetmekle sorumludur (Ministry of External Affairs, 2019).

2004 yılında kurulan Dış Hint İşleri Bakanlığı (Ministry of Overseas Indian Affairs - MOIA) diaspora ile doğrudan etkileşim kurarak Hint kökenlilerin haklarını savunmuş, yatırımları teşvik etmiş ve Hint diasporasının Hindistan'a olan katkılarını artırmayı amaçlamıştır. Ancak diaspora politikalarını daha merkezî bir yapıda yönetmek ve hükümetin dış ilişkiler politikasını bütüncül bir şekilde ele almak adına 2016 yılında kapatılmış, yetkileri Dışişleri Bakanlığına devredilmiştir (Ministry of External Affairs, 2016).

Yine Hindistan Ticaret ve Sanayi Odası Federasyonu (FICCI) ve Hindistan Sanayi Konfederasyonu (CII), diasporayı Hindistan'a yatırım yapmaya teşvik eden ve ticaret ilişkilerini geliştiren kurumlar olarak diaspora ile yakın temas hâlinindedir (Grant Thornton, 2020: 23). Hindistan Kültürel İlişkiler Konseyi (Indian Council for Cultural Relations - ICCR) Hindistan kültürünü yurtdışında tanıtmaya görevini üstlenmiştir ve diaspora ile Hindistan arasındaki kültürel bağları güçlendirmek için çalışmaktadır. Bu kapsamda Hindistan halkının dünyanın dört bir yanından gelen kültürleri görebilmesi için yabancı kültürel toplulukların performanslarını sergilemekte, yurtdışında Hint kültürünü tanıtıcı festivaller düzenlemektedir (Indian Council For Cultural Relations, 2023).

3. Körfez Ülkeleri ve Hint Diasporası

3.1. Körfez Ülkelerinde Hint Diasporasının Tarihsel Gelişimi

Hint diasporasının Körfez ülkelerindeki kökleri, ticaretin yoğun olduğu antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Baharat Yolu, Hindistan'ın Malabar kıyılarından Basra Körfezi'ne uzanan önemli bir ticaret rotası olmuştur. Malabar kıyılarındaki tüccarlar, özellikle Yemen, Umman ve Basra Körfezi'ndeki şehirlerle yoğun ticari ilişkiler kurmuşlardır. Bu dönemde Hindistan'dan gelen baharatlar, ipek ve değerli taşlar Arap tüccarları tarafından bölgeye taşınmıştır (Mohamed, 1999: 226). İslam öncesi dönemlerde, Hindistan ile Arap yarımadası arasındaki ticaret büyük ölçüde deniz yolları üzerinden gerçekleşmiştir. Hintli tüccarlar, Arap yarımadasındaki yerel pazarlar için değerli ürünler sağlamıştır. Buna karşın, Arap tüccarlar da Hindistan'ın Malabar kıyılarında koloniler kurmuşlardır. İslam'ın yayılmasıyla birlikte, ticaret ilişkileri dinî bağlarla daha da güçlenmiştir. Bu dönemde özellikle Malabar kıyılarında yaşayan Müslüman Moplah topluluğu, Körfez bölgesi ile Hindistan arasında ticareti kolaylaştıran önemli bir rol üstlenmiştir (Koya, 1976: 195). Umman Sultanlığı da Hindistan ile Körfez arasındaki ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Umman, Hindistan'dan iş gücü ve ticaret malları ithal ederek bu bağlantıyı daha da güçlendirmiştir. Umman'ın Hindistan kıyılarındaki varlığı, sadece ticareti değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileşimleri de artırmıştır. Özellikle Hindistan'ın Gujarat ve Kerala bölgelerinden gelen tüccarlar, Umman'da koloniler kurarak bölge ekonomisine katkıda bulunmuşlardır (Fukuda, 1992: 2-8).

1930'larda Basra Körfezi'nde petrolün keşfi, bölgenin ekonomik yapısını tamamen değiştirmiş, salt ticari temele dayalı ilişkilerin de dönüşüm süreci başlamıştır. Hindistan'dan Körfez'e göç eden iş gücü, bu yeni dönemde hızla artmıştır. Hint diasporası, Körfez ülkelerindeki altyapı projelerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. 1950'lerde Körfez ülkelerindeki büyük ekonomik kalkınma projeleri, Hindistan'dan yoğun iş gücü göçüne yol

açmıştır. Bu göçmenler, Körfez ekonomilerinin modernleşmesine katkıda bulunurken, Hindistan ekonomisi de bu süreçte diasporadan gelen döviz transferleriyle güçlenmiştir (Errichiello, 2012: 389-394). Ancak Körfez ülkelerine yönelik en büyük Hintli göç dalgası, 1970'lerden itibaren başlamış ve özellikle 1980'ler ve 1990'larda hız kazanmıştır. Bu göçün temel nedenleri arasında Körfez bölgesindeki petrol endüstrisinin hızla gelişmesi ve buna bağlı olarak inşaat, altyapı ve hizmet sektörlerinde büyük bir iş gücü talebinin ortaya çıkması yer almıştır (Bortolazzi vd., 2023: 223-226). Diğer taraftan Hindistan'daki işsizlik ve ekonomik koşullar da bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Hindistan'daki ekonomik zorluklar, düşük gelir seviyeleri ve yüksek işsizlik, birçok Hintlinin Körfez'e göç etmesine neden olmuştur (Goud vd., 2021: 129-130). Diğer hızlandırıcı unsurlardan biri de göç politikalarının kolaylaştırılmasıdır. Körfez ülkelerinin geçici işçi vizesi sağlama politikaları, Hindistan'dan daha fazla iş gücünün gelmesine olanak tanımıştır (Pethiyagoda, 2017: 5-8).

3.2. Hint Diasporasının Demografik Profili

Hintliler dünyanın pek çok ülkesinde irili ufaklı topluluklar hâlinde yaşamaktadır. Ancak bu noktada Körfez bölgesine ayrı bir yer vermekte fayda bulunmaktadır. Günümüzde Körfez ülkelerinde 9 milyon civarında Hintli nüfus yaşamakta olup, bölgesel anlamda ele alındığında nüfus çoğunluğu bakımından Körfez bölgesi başı çekmektedir. Bu başlık altında konu farklı açılardan tartışılıp, Hintlilerin yaşadığı ülkeler, meslek grupları, eğitim düzeyleri, kadın-erkek oranları ve sahip oldukları gelir seviyeleri ele alınacaktır.

En yoğun Hintlinin yaşadığı ülke BAE'dir. Yaklaşık 3,5 milyon civarında Hintli bu ülkede yaşamaktadır. Bu nüfus, 9 milyon üzerinde toplam nüfusu bulunan ülkede önemli bir oranı temsil etmektedir (Abbas, 2024). Hint nüfusunun yoğun olduğu bir diğer ülkeyse Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan'da yaklaşık 2.5 milyon Hintli yaşamaktadır (Mid-day, 2024). Diğer Körfez ülkeleri de

önemli sayıda Hintli nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Kuveyt'te yaklaşık 1 milyon, Katar'da 750 bin, Umman'da 700 bin ve Bahreyn'de 350 bin civarında Hintli yaşamaktadır (Arabian Post, 2024). Hint diasporasının büyük bir kısmı düşük veya orta düzeyde eğitim almış göçmen işçilerden oluşmaktadır. Bu grup genellikle fiziksel emek gerektiren işlerde çalışmaktadır. Yüksek eğitim düzeyine sahip Hintliler, Körfez ülkelerinde doktor, mühendis, akademisyen ve bilişim uzmanı olarak görev yapmaktadır (Abraham, 2012: 127).

Bölge ülkelerinde yaşayan düşük eğitimli Hintlilerin çoğu inşaat sektörü, temizlik ve hizmet sektörlerinde istihdam edilmektedir. İnşaat işçileri, zorlu fiziksel koşullarda uzun saatler çalışmakta ve büyük altyapı projelerinin hayata geçirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Temizlik sektöründe çalışan Hintli işçiler ise otel, alışveriş merkezi ve özel konut gibi farklı alanlarda hizmet vermektedir. Diğer taraftan hizmet sektöründe de çok sayıda Hintli çalışmakta olup, bu insanlar restoranlarda, otellerde ve marketlerde müşteri hizmetleri, mutfak işleri ve satış personeli gibi görevlerde bulunmaktadır (Fargues vd., 2019: 56-61).

Sağlık, eğitim, mühendislik ve bilişim alanlarında eğitim almış Hintlilerse, Körfez ülkelerinde yüksek vasıflı işlerde çalışmaktadır. Sağlık sektöründe doktor ve hemşire olarak görev yapan Hintliler, bölgedeki sağlık sistemine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca mühendisler, inşaat ve enerji projelerinde teknik uzmanlık sağlarken, bilişim sektörü çalışanları yazılım geliştirme ve veri analizi gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Hintli öğretmenlerse, Körfez ülkelerindeki uluslararası okullarda ve Hint topluluklarına hizmet veren eğitim kurumlarında görev almaktadır. Bu durum, hem Hint kültürünün korunmasına hem de bölgedeki eğitim kalitesinin artırılmasına katkı sağlamaktadır (Sasikumar vd., 2015: 15-20).

Gelir gruplarına yönelik de bir ayırım yapılabilmektedir. İnşaat, temizlik ve hizmet sektörlerinde çalışan işçiler, genellikle temel

yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak kadar düşük maaşlar almaktadır. Bu grup, aynı zamanda Hindistan'daki ailelerine düzenli olarak para göndermek için büyük çaba sarf etmektedir. Sponsorlarına bağımlı olmaları, ekonomik ve sosyal güvenceden yoksun olmaları en temel sorunları olarak kabul edilmektedir. Orta gelir grubundaki Hintliler, teknik işler, küçük ölçekli girişimcilik ve orta düzey yönetici pozisyonlarında yer almaktadır. Yüksek gelir grubunda ise doktorlar, mühendisler, finans uzmanları ve teknoloji profesyonelleri bulunmaktadır. Bu bireyler, Körfez ekonomisine daha stratejik katkılar sunmakta ve ekonomik refah seviyelerini artırmaktadır (Fargues vd., 2019: 26-31).

Körfez ülkelerindeki Hint diasporasının büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Erkek göçmenler, özellikle inşaat, üretim ve diğer fiziksel emek gerektiren işlerde yoğunlaşmaktadır. Kadın göçmenlerse, ağırlıklı olarak sağlık sektöründe (hemşireler, doktorlar) ve ev hizmetlerinde çalışmaktadır. Kadın işçilerin sayısı, özellikle sağlık sektöründe, yıllar içinde artış göstermiştir. Ev işlerinde çalışan kadınlar, uzun çalışma saatleri, düşük maaşlar ve yasal hakların eksikliği gibi sorunlarla mücadele etmektedir. Sağlık sektöründe çalışan kadınlar ise daha iyi sosyal haklara ve daha yüksek gelir seviyelerine sahiptir (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH and International Labour Organization, 2015: 53-55).

3.3. Hint Diasporasının Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Katkısı

3.3.1. Ekonomik Katkılar

Diaspora yapılanmaları bulundukları ülkelerin her alanda gelişimine önemli katkılar sunabilmektedir. Bunun güzel örneklerinden biri Körfez ülkelerinde yaşayan Hint diasporasıdır. Hintliler bölge ülkelerinin ekonomisine, sosyal ve kültürel hayatına önemli değerler katmaktadır. Bu katkıların başında ekonomi gelmektedir.

Söz konusu bölgede yaşayan Hintli göçmenlerin Körfez ülkelerinin ekonomik hayatına çok sayıda faydası bulunmaktadır.

Bunların başında “işgücü desteği” gelmektedir. Diaspora, Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde özellikle enerji, inşaat, lojistik ve hizmet sektörlerinde işgücü açığını doldurmada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle 1970’lerden itibaren petrol gelirlerindeki artış, bu sektörlerde hızlı büyümeyi tetiklemiş ve yerel işgücünün yetersiz kalması nedeniyle dış işgücüne olan talebi artırmıştır. Göçmen işçilerin Körfez ülkelerindeki projelerde yoğun olarak yer alması, ekonomik büyümeyi desteklerken maliyetlerin düşük tutulmasını da sağlamıştır. Örneğin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan’daki büyük altyapı projelerinde düşük maliyetli Hintli mühendisler ve işçiler kritik görevler üstlenmiştir (Kumar vd., 2023).

Körfez ülkelerindeki sağlık, eğitim ve bilgi teknolojisi sektörlerinde de çok sayıda Hintli görmek mümkündür. Sağlık sektöründeki Hintli uzmanlar, yerel halka yüksek kaliteli tıbbi hizmetler sunarken, mühendisler ve teknoloji uzmanları inşaat ve iletişim endüstrisinde büyük projelerin başarısını sağlamaktadır. Aynı şekilde, Hindistan kökenli finans profesyonelleri, yerel finans sektöründe önemli bir rol oynarken, e-ticaret ve dijital pazarlama alanında uzmanlaşmış bireyler, Körfez ülkelerinin dijital ekonomisine büyük katkıda bulunmaktadır. Hint diasporasının bu geniş yelpazesi, hem Hindistan hem de Körfez ülkeleri arasında kültürel ve ekonomik bağları güçlendiren bir köprü görevi görmektedir. Bu nedenle, Hint diasporası, Körfez ülkelerinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunan, değerli ve saygın bir topluluktur (Bortolazzi vd., 2023: 223-235).

Hintli göçmenlerin Körfez ülkelerinin ekonomik hayatına katkılarının bir diğeri de tüketim ve pazar genişlemesi noktasında olmuştur. Hint diasporasının Körfez ülkelerindeki varlığı, Hindistan ile Körfez arasındaki ticari ilişkileri hem derinleştirmiş hem de genişletmiştir (Prakash, 1998: 3209-3112). Her geçen yıl bu durum dış ticaret hacmi verilerine de yansımaktadır. 2020 yılında Körfez ülkeleri ile Hindistan arasındaki ticaret hacmi 87 milyar USD civarında seyrederken, bu rakam 2024 yılı itibarıyla 161 milyar

USD'ye yükselmiştir. Bu artışta diaspora da etkili olmuştur (Embassy of India in Riyadh, 2024). Diasporanın, günlük yaşamlarında Hint ürünlerine ve hizmetlerine olan yüksek talebi, Hindistan ekonomisinin Körfez bölgesinde genişlemesine katkıda bulunmuştur. Hint diasporası, Körfez'de geniş bir tüketici tabanı oluşturmuştur. Özellikle gıda, tekstil ve teknoloji sektörlerinde Hindistan'dan ithal edilen ürünlere olan talep artmıştır. Diasporanın oluşturduğu bu pazar hem Hindistan hem de Körfez ülkelerinin ticaret hacmini artırmıştır (DHL, 2024).

Ayrıca Hintli girişimciler tarafından kurulan restoranlar, perakende mağazalar ve diğer hizmet sektörü işletmeleri hem yerel halkın hem diasporanın ihtiyaçlarını karşılamak için Körfez ülkelerinde hızla büyümüştür. Bu durum, hem Hindistan'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) ihracatını artırmış hem de Körfez ekonomisine canlılık kazandırmıştır. Hindistan'dan gelen ziyaretçiler, Körfez'deki Hint restoranlarını ve perakende mağazalarını tercih ederek bu döngüyü daha da güçlendirmiştir. Ayrıca Körfez ülkelerindeki diaspora toplulukları, Hindistan merkezli markaların uluslararası pazarlara açılmasında bir köprü görevi görmüştür. Örneğin gıda sektöründe Hint markaları (MDH, Amul, Tata Tea gibi) Körfez'de popüler hale gelmiş, Hindistan'ın film ve eğlence sektörü, diaspora aracılığıyla Körfez'de geniş bir pazar bulmuştur (Ahmad, 2021).

Körfez ülkelerinde yaşayan Hint diasporasının sadece bu ülkelerin ekonomilerine katkısı yoktur. Aynı zamanda Hindistan ekonomisinin gelişmesi ve güçlenmesi noktasında da diasporanın etkili olduğu bilinmektedir. Körfez ülkelerinde çalışan Hint diasporası, yıllık yaklaşık 48 milyar dolar döviz transferi yaparak Hindistan ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu transferler, Hindistan'ın dış ticaret açığını azaltmak ve döviz rezervlerini artırmak için kritik bir öneme sahiptir (Dar vd., 2024: 136-138). Bu transferler, Hindistan'ın döviz rezervlerinin güçlenmesine katkı sağlamakla birlikte Hindistan rupisinin değerinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum,

enflasyonun kontrol altında tutulmasına ve ekonomik istikrarın sağlanmasına da yardımcı olmaktadır (Economic Times, 2023).

Diğer taraftan Diaspora, Hindistan'da küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) finansmanına katkı sağlamaktadır. Göçmen işçilerin gönderdiği paralar, ailelerin geçimini sağlamakla kalmayıp yeni iş fırsatları yaratılmasına da olanak tanımaktadır. Ayrıca diasporadan dönen göçmenler, Körfez ülkelerinde kazandıkları deneyimleri ve birikimlerini Hindistan'da girişimlere dönüştürmektedir. Bu durum, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde gözlemlenmektedir (Menon, 2017). Benzer bir durum teknoloji Start-Up'ları için geçerlidir. Körfez'de çalışan mühendisler ve bilişim uzmanları, Hindistan'da teknoloji girişimlerini desteklemekte (Srivastava, 2021), bilgi ve teknoloji transferi sağlayarak inovasyon süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Özellikle Körfez'deki teknoloji ve mühendislik alanlarında çalışan profesyoneller, bu deneyimlerini Hindistan'a taşıyarak yeni iş modellerinin gelişmesini sağlamaktadır (Shamsu, 2023: 2-5).

3.3.2. Kültürel ve Sosyal Katkılar

Hint diasporasının Körfez ülkelerine yapmış olduğu katkıların kültürel boyutu da çok önemlidir. Her şeyden önce Hint diasporası, Körfez ülkelerinin çok kültürlü yapısını güçlendirmekte, bu ülkelerdeki sosyal çeşitliliği artırmaktadır. Hintli göçmenlerin festival kutlamaları, yemek kültürü ve sanat etkinlikleri, bölgedeki kültürel bağların zenginleşmesini sağlamaktadır. Bu durum son yıllarda Körfez ülkelerinde Hint mutfağının popüler hâle gelmesine yardımcı olmaktadır. Diasporanın talepleri doğrultusunda birçok Hint restoranı açılmış ve Hint yemekleri, yerel halkın da ilgisini çekmiştir. Hint yemekleri, Körfez'in farklı mutfak kültürleriyle kaynaşarak yeni lezzet kombinasyonları oluşturmuştur (Ansari vd., 2015: 39-41). Diğer taraftan Hint diasporası, Körfez ülkelerinde dil ve edebiyat alanında da önemli katkılar sağlamaktadır. Hintçe, Malayalam, Tamil ve Urdu gibi diller, Körfez'de yaygın olarak konuşulan diller arasına girmiştir. Ayrıca diaspora toplulukları,

edebî etkinlikler düzenleyerek ve yerel medyada Hint edebiyatını tanıtarak kültürel bağları güçlendirmektedir (Ganesh, 2018). Diaspora toplulukları, Hindistan'daki dinî ve kültürel festivalleri Körfez ülkelerinde kutlayarak yerel halkın bu festivallere katılımını artırmaktadır. Özellikle Diwali (Işık Festivali) ve Onam festivalleri Körfez'deki kültürel etkinliklerin bir parçası hâline gelmiştir (Bharath, 2024). Bollywood filmleri ve Hint televizyon dizileri, Körfez ülkelerinde büyük bir hayran kitlesine sahiptir. Diaspora topluluklarının talebi doğrultusunda, Bollywood filmleri Körfez sinemalarında düzenli olarak gösterilmektedir. Ayrıca, bu filmler, Hint kültürünü tanıtmaya ve popülerleştirme açısından önemli bir araç olmuştur (Times of India, 2006).

Bununla birlikte Hint diasporası, geleneksel Hint el sanatlarının ve modern sanat akımlarının Körfez ülkelerinde tanıtılmasına öncülük etmekte, Hintli sanatçılar Körfez'de düzenlenen sergi ve fuarlarda yer alarak kültürel alışverişi artırmaktadır. Bu durum, Körfez ve Hindistan arasında sanat alanındaki iş birliklerini güçlendirmektedir (Hassan, 2023).

Körfez Ülkelerindeki Hint Diasporasının sosyal hayata katkıları da fazladır. Hint diasporası; eğitim, kültür ve sosyal entegrasyon, kadınların toplumdaki yeri, toplum sağlığı, yoksullukla mücadele gibi farklı alanlarda Körfez ülkelerinin sosyal hayatına katkı sağlamaktadır. Eğitim bu alanların başında gelmektedir. Hint diasporası, Körfez ülkelerinde Hint okul sistemini tanıtarak eğitim alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerde yüzlerce Hint okulu faaliyet göstermekte ve yerel halkın çocukları da bu okullardan faydalanmaktadır. Hint diasporası, aynı zamanda Körfez'de kaliteli eğitimin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Hintli eğitimciler, Körfez ülkelerindeki okullarda ve üniversitelerde öğretmen ve akademisyen olarak görev yapmaktadır. Bu durum, eğitim kalitesinin yükselmesine ve kültürel çeşitliliğin artmasına katkı sağlamaktadır (Naha, 2024: 281-283).

Diaspora, kadınların toplum içerisinde güçlenmesine de yardımcı olmaktadır. Körfez ülkelerindeki Hintli kadınlar, sadece ev içi rollerle sınırlı kalmamakta, işgücüne katılım ve toplumsal liderlik gibi alanlarda da varlık göstermektedir. Bu, bölgeye has geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları değiştirmektedir. Özellikle hemşirelik, eğitim ve ev işçiliği gibi sektörlerde çalışan Hintli kadınlar, ailelerini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda sosyal değişimi teşvik etmektedir (Nair vd., 2023: 491-493).

Diaspora, dönem dönem hem kendi üyeleri hem de diğer göçmen topluluklar için destek ağları oluşturmaktadır. Bu ağlar, ekonomik zorluklar, iş kaybı veya acil durumlar gibi çeşitli sorunlarda topluluk üyelerine yardım etmektedir. Bunun güzel örneklerinden biri pandemi döneminde yaşanmıştır. COVID-19 pandemisi sırasında, Hint diasporası gıda yardımı, sağlık desteği ve iş imkanları sağlayarak dayanışma örneği göstermiştir (Raj, 2023: 233-235).

3.4. Hint Diasporasının Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Çabaları

Hindistan'dan Körfez ülkelerine göç eden işçilerin ekonomik fırsatlar bulmalarına rağmen çeşitli zorluklarla da karşılaştıkları bilinmektedir. Bu zorluklar sosyal, ekonomik ve yasal boyutlarda değerlendirilebilmektedir. Hint diasporası, Körfez ülkelerinde genellikle geçici işçi vizeleri ile çalışmaktadır. Bu vizeler, işçilerin işverenlere bağımlı kalmasına neden olan "Kafala Sistemi" gibi iş gücü düzenlemeleriyle sınırlandırılmaktadır. Özellikle Körfez ülkeleri ile bazı diğer Orta Doğu ülkelerinde uygulanan Kafala, yabancı işçilerin çalışma ve göçmenlik durumunu düzenleyen bir sponsor sistemidir. Arapça "kefil" anlamına gelen "kafala" kelimesinden türeyen bu sistemde, bir işçinin yasal statüsü, bireysel bir işveren (kefil) veya şirketin himayesine (sponsorluk) bağlıdır. Yabancı işçiler, Körfez ülkelerinde çalışabilmek için bir işveren veya sponsor tarafından işe alınmalıdır. İşveren, işçinin oturma izni ve çalışma izni gibi yasal belgelerini düzenlemekte ve

bu belgeler yalnızca işverenin izniyle geçerli olmaktadır. İşçiler, sponsorlarının izni olmadan iş değiştirememekte, ülke içinde hareket edememekte veya ülkeyi terk edememektedir. Ayrıca İşveren, işçinin pasaportuna el koyarak, onun üzerinde daha fazla kontrol sağlayabilmektedir (Baldwin, 2011: 24-38).

Diğer taraftan Körfez ülkelerinde göçmen işçiler, yerel halkla kıyaslandığında genellikle sosyal hiyerarşi içinde alt bir konumda yer almaktadır. Yerli nüfusa göre daha az haklara sahip olmaları ve topluma entegrasyonlarının sınırlı olması, bu ayrımcılığı artırmaktadır. Körfez ülkelerinde sosyal düzen, genellikle vatandaşlık statüsüne dayalı bir hiyerarşi üzerine kuruludur. Yerel halk, siyasi, ekonomik, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda geniş haklara sahipken, göçmen işçiler bu haklardan büyük ölçüde yoksundur. Göçmen işçiler, genellikle inşaat, temizlik ve hizmet sektörlerinde düşük ücretli ve düşük statülü işlerde çalışmakta ve bu durum toplumsal ayrımcılığı daha da pekiştirmektedir. Hintliler, kendi aralarında sosyal ağlar kurarak bu durumu aşmaya çalışsa da dil, kültür ve yaşam tarzı farklılıkları önemli bir bariyer oluşturmaktadır (Wickramasekara, 2006: 3-10).

Körfez ülkelerinde çalışan birçok Hintli göçmen, düşük maaşlarla uzun saatler çalışmak zorunda kalmaktadır. İş bulma sürecinde ise araçlara ödenen yüksek komisyonlar ve borçlanma gibi problemler ekonomik sömürüyü daha da artırmaktadır. Bu durum, göçmenlerin Körfez'deki ilk yıllarını ciddi bir borç yükü altında geçirmelerine neden olmaktadır (Fargues vd., 2019: 3-8). Bununla birlikte Göçmen işçilerin büyük çoğunluğu, Körfez'e yalnız gitmekte ve ailelerini arkalarında bırakmaktadır. Bu durum, hem aile üyeleri hem de göçmenler üzerinde psikolojik baskı yaratmakta, aileden uzak kalmak, aidiyet ve yalnızlık hissini derinleştirmektedir. Bu sosyal faktörler, işçilerin verimliliğini ve ruh sağlığını olumsuz etkileyen unsurlar arasında kabul görmektedir (Khan vd., 2023: 1-2).

Ayrıca Körfez ülkelerinde çalışan göçmen işçilerin çoğu, grev yapma, sendikalaşma veya adalet arama gibi temel haklardan yoksundur. Yasal hakların sınırlı olması, işçilerin işverenleriyle yaşadıkları anlaşmazlıkları çözme kapasitelerini sınırlamaktadır. Körfez ülkelerinde göçmen işçiler, genellikle grev yapma hakkından mahrumdur. Çoğu ülkede grevler ya tamamen yasaklanmıştır ya da sıkı düzenlemelere tabidir. Bu durum, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek için kolektif bir ses oluşturmalarını engellemektedir. Çoğu Körfez ülkesi, göçmen işçilerin sendika kurmasını veya sendikalara katılmasını da yasaklamaktadır. İşçilerin örgütlenme özgürlüğünden yoksun olması, haklarını savunma kapasitelerini önemli ölçüde sınırlandırmakta ve işverenlere karşı savunmasız bırakmaktadır. Yasal sistemlerdeki eksiklikler ve göçmen işçilere yönelik ayrımcı uygulamalar da işçilerin işverenleriyle yaşadıkları anlaşmazlıkları çözmesini zorlaştırmaktadır. Mahkemelerde uzun süren davalar ve dil bariyerleri, işçilerin haklarını arama süreçlerini daha da karmaşık hale getirmektedir (Sahai vd., 2004: 78-83).

Hindistan, Körfez ülkelerinde yaşayan yaklaşık 9 milyon vatandaşının bu sorunlarını çözmek, haklarını korumak ve refahını artırmak amacıyla bu ülkelerin hükümetleriyle çeşitli anlaşmalar ve görüşmeler gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleriyle işgücü hareketliliğini düzenlemek ve Hintli işçilerin haklarını güvence altına almak için ikili anlaşmalar imzalanmaktadır. Bu anlaşmalar, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmeyi, sosyal haklarını korumayı ve işverenlerle yaşanabilecek sorunların çözümünde hukuki destek sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar ve Kuveyt gibi ülkelerle yapılan anlaşmalar, işçilerin çalışma izinleri, ikamet hakları ve sosyal güvenlik konularını kapsamaktadır (Manivasakan, 2020: 57-60).

Körfez ülkelerinde uygulanan ve işçilerin işverenlerine bağımlı olmasına neden olan “Kafala” sistemi, Hintli işçilerin haklarını sınırlayan bir unsur olarak ele alınmaktadır. Hindistan hükümeti, bu sistemin reforme edilmesi için Körfez ülkeleriyle diplomatik

görüşmeler yapmakta ve işçilerin pasaportlarına el konulması, düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları gibi sorunların çözülmesi için baskı uygulamaktadır (Kalush, 2024, 15-17). Örneğin Katar, 2020 yılında Kafala sisteminde reform yaparak işçilerin iş değiştirme ve ülkeden ayrılma haklarını genişletmiştir. Bu tür reformlar, Hindistan'ın diplomatik çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (International Labour Organization, 2012: 2-4).

Hindistan, Körfez ülkeleriyle işçilerin sosyal güvenlik haklarını korumak amacıyla da çeşitli anlaşmalar yapmaktadır. Bu anlaşmalar, işçilerin emeklilik hakları, sağlık sigortası ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmalarını sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle BAE ile yapılan sosyal güvenlik anlaşmaları, Hintli işçilerin çalışma süreleri boyunca kazandıkları hakların korunmasını ve Hindistan'a döndüklerinde de bu haklardan faydalanmalarını güvence altına almaktadır (International Labour Organization, 2023: 99-101).

Hindistan, Körfez ülkeleriyle iş birliği yaparak, Hintli işçilerin mesleki becerilerini artırmak ve istihdam edilebilirliklerini yükseltmek için eğitim programları düzenlemektedir. Bu programlar, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmeyi ve iş güvenliğini artırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Hindistan hükümeti, yurtdışında çalışmak isteyen vatandaşlarına yönelik bilinçlendirme kampanyaları ve eğitimler düzenleyerek, onların hakları konusunda farkındalık yaratmaktadır (International Labour Organization, 2024). Hindistan, Körfez bölgesinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve krizler sırasında vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için dönem dönem Körfez ülkeleriyle yakın iş birliği içine girmektedir. Örneğin, 2015 yılında Yemen'de yaşanan iç savaş sırasında Hindistan, "Operation Raahat" adı verilen bir tahliye operasyonu düzenleyerek, Yemen'de mahsur kalan Hint vatandaşlarını ve diğer ülke vatandaşlarını güvenli bölgelere taşımıştır. Bu operasyon, Hindistan'ın Körfez ülkeleriyle koordinasyon içinde gerçekleştirilmiştir (India Ministry of Defence, 2015).

Sonuç

Hint diasporası, Hindistan'ın yumuşak güç stratejilerinin en önemli araçlarından biridir. Özellikle nükleer silahlanma konusunda eleştirilerin hedefinde olan, komşularıyla sınır anlaşmazlıkları bulunan ve insan hakları ihlalleriyle sıklıkla tartışılan Hindistan, sahip olduğu olumsuz imajı diaspora gücüyle düzeltme imkânı bulmaktadır. Milyonlarca Hintlinin yaşadığı Körfez ülkeleri de bu bağlamda önemli bir fırsattır. Bu noktada “Körfez ülkelerinde bulunan Hintliler diaspora bilinciyle hareket edebiliyor mu?” ve “Körfez ülkelerinin dış politikalarına, sosyal hayatlarına, ekonomilerine, eğitimlerine ve ticaret hacimlerine etki edebiliyorlar mı?” soruları ön plana çıkmaktadır.

Körfez ülkelerinde yaşayan Hint diasporası, modern göç hareketlerinin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Körfez ülkelerinde çalışan milyonlarca Hintli, bu ülkelerin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlarken, Hindistan ile ekonomik ve kültürel bağların güçlenmesinde de kilit bir rol oynamıştır. Diasporanın remitans yoluyla Hindistan ekonomisine sağladığı destek, dış ticaret açığının kapatılmasına, döviz rezervlerinin artmasına ve kırsal kesimdeki ailelerin ekonomik refahının yükselmesine olanak tanımıştır. Hint diasporasının Körfez ülkelerinde oluşturduğu kültürel etkiler, yalnızca Hint toplumuyla sınırlı kalmamış, ev sahibi toplumların kültürel yapılarında da çeşitliliğe yol açmıştır. Bollywood filmleri, Hint yemekleri ve geleneksel festivaller, diaspora aracılığıyla Körfez ülkelerinde geniş bir kitleye ulaşmıştır. Diaspora topluluklarının, hem kendi kimliklerini koruma hem de ev sahibi toplumlarla uyum sağlama konusundaki başarıları, kültürel çeşitliliği artırmış ve sosyal uyumu güçlendirmiştir.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, Hint diasporasının Körfez ülkelerinde yaşadığı bazı sorunlar diasporanın etki alanının sınırlı kalmasına sebep olmaktadır. Körfez ülkelerinin yönetim yapıları ve demokrasiye bakışları, kafala sistemi, işçi hakları ihlalleri, işçilerin

vasıf düzeyi ve sosyal içerikli sorunlar bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Körfez ülkelerinin Batı ülkeleri gibi demokratik bir anlayışa sahip olmaması temel engellerden biridir. Bu ülkeler dar kadrolarla yönetilmekte ve farklı düşüncelere, yeni siyasi örgütlenmelere izin verilmemektedir. Bu durum basit işgücü ihtiyacını karşılamak için gelen diaspora mensuplarının sistem içerisinde güç kazanmasına engel teşkil etmektedir. Bir anlamda diasporanın etki alanının sosyal, kültürel ve ekonomik düzlemde kalmasına yol açmaktadır. Siyasi anlamda etkili olamayan, lobicilik gücü zayıf bir diasporanın etkisi de sınırlı kalmaktadır.

Buna rağmen Hindistan'ın bu bölgede kısa, orta ve uzun vadeli bir diaspora stratejisi belirlemesi; bu kapsamda hukuki, ticari, kültürel, teknoloji gibi farklı alanlarda adımlar atması önemlidir. Hukuki adımların başında Kafala sistemi gelmektedir. Hindistan Körfez ülkelerinde işçilerin işverenlere bağımlı kalmasına neden olan Kafala sisteminin kaldırılması veya daha adil hâle getirilmesi için ikili anlaşmaların sayısını artırmalıdır. Hintli göçmen işçilerin pasaportlarına el konulmasını yasaklayan ve iş değişikliği yapmalarına olanak tanıyan yasal düzenlemeleri teşvik etmeli, diplomatik misyonları aracılığıyla işçi hakları ihlallerine karşı daha hızlı müdahale edebilecek hukuki ve sosyal destek mekanizmaları oluşturmalıdır. Bu noktada Körfez ülkelerindeki misyonları içinde "Hindistan İşçi Hakları Merkezi" gibi hukuki destek ve danışmanlık sağlayan kurumlar açarak, diasporanın bilinçlendirilmesini sağlamalıdır. Hindistan'a geri dönen göçmenler için yeniden entegrasyon programları oluşturulmalı eğitimden, ticarete kadar pek çok farklı alanda destekler sunulmalıdır.

Hindistan, Körfez ülkeleriyle ticaret anlaşmalarının kapsamını genişleterek, Hintli girişimcilerin ve KOBİ'lerin Körfez pazarına daha yoğun girmesini sağlamalıdır. Aynı zamanda Körfez'de faaliyet gösteren Hintli yatırımcılar için daha fazla teşvik ve vergi avantajı konusunda adımlar atılmalıdır. Diğer taraftan Hint diasporasının Körfez ülkelerine yapmış olduğu katkıların kültürel boyutu da çok önemlidir. Bu bağlamda çok sayıda faaliyet yapılmasına rağmen

hâlihazırda eksikler bulunmaktadır. Bunun için Hint mutfağı, Bollywood sineması ve geleneksel sanatlar gibi kültürel unsurların Körfez ülkelerinde yaygınlaştırılması için kültürel diplomasi projeleri artırılmalıdır.

Körfez ülkelerinde yaşayan Hintlilerin büyük çoğunluğu düşük eğitilmiş olup, dar gelirli ailelerden oluşmaktadır. Bu grup kendi yaşamlarını idame ettirme eğiliminde oldukları için etkili bir diaspora algısına da sahip değildir. Bu sebeple Körfez'deki yüksek vasıflı Hintlilerin (doktorlar, mühendisler, akademisyenler) sayısı artırılmalı, sınırlı alanlarda daha etkili bir diaspora faaliyeti oluşturulmalıdır. Bunu takiben Hindistan hükümeti, bölgedeki diaspora liderleriyle de düzenli toplantılar yaparak onların bölgedeki sorunlarını doğrudan ele almalıdır.

Görüldüğü üzere her ne kadar Körfez ülkelerinin yönetim yapıları ve demokrasiye bakışları, kafala sistemi, işçi hakları ihlalleri, işçilerin vasıf düzeyi ve sosyal içerikli sorunları olsa da, her geçen gün sayıları ve etki alanları artan Hintliler, özellikle eğitim seviyeleri ve bilinç düzeylerinin yükselmesiyle Körfez ülkelerindeki etkilerini artırmaktadır. Bu durum Hindistan'ın bölge ülkelerindeki etkisine de olumlu katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abbas, W. (2024). Dubai: Indian diaspora's population in UAE reaches nearly 4 million. *Khaleej Times*, 15 Aralık 2024, <https://www.khaleejtimes.com/uae/dubai-indian-diasporas-population-in-uae-reaches-nearly-4-million> (erişim: 12.01.2025).
- Abraham, R. (2012). India and its Diaspora in the Arab Gulf Countries: Tapping into Effective 'Soft Power' and Related Public Diplomacy. *Diaspora Studies*, 5(2): 124-146.
- Ahmad, T. (2021). India-Gulf ties over the next decade: Navigating frontier areas for cooperation. Observer Research Foundation, 26 Nisan 2021, <https://www.orfonline.org/expert-speak/india-gulf-ties-next-decade-navigating-frontier-areas-cooperation?utm> (erişim: 11.01.2025).
- Ansari, S.J. ve Kamal, A. (2015). Food Trade Relations: India and GCC. *GESD*, Vol: 7(3): 29-43.
- Arabian Post. (2024). Nine Million Indians in GCC Countries, <https://thearabianpost.com/nine-million-indians-in-gcc-countries-html> (erişim: 12.01.2025).
- Bacaksız, Ö. (2024). Hint Kültüründeki Geleneksel Öğeler. *Asya Studies*, Vol: 8(28): 149-164.
- Baldwin, E.M. (2011). Labour Immigration and Labour Markets in the GCC Countries: National Patterns and Trends". LSE Research Online Documents On Economics.
- Bhattacharya, S. (2023). Indian Migrants In Gulf States: A Critical Assessment Of Their Issues And Challenges From A Human Rights Perspective. 5 Temmuz 2023, <https://aklegal.in/indian-migrants-in-gulf-states-a-critical-assessment-of-their-issues-and-challenges-from-a-human-rights-perspective/> (erişim: 12.01.2025).
- Bharath, D. (2024). What is Diwali, the Festival of Lights?. Associated Press. 31 Kasım 2024, <https://apnews.com/article/what-is-diwali-festival-of-lights-celebration-a3a728c371f4d3b46dffcbf06f83773e> (erişim: 14.01.2025).
- Bortolazzi, O. ve Khan, N. (2023). From 'Brain Drain' to 'Capital Gain': Indian Skilled Migration to the UAE. *Gulf Studies*, 8(8): 223-248.
- Challagalla, S. (2023). The Diaspora and India's Growth Story. Observer Research Foundation, 20 Ağustos 2023, <https://www.orfonline.org/research/the-diaspora-and-india-s-growth-story> (erişim: 16.01.2025).
- Dar, Z.A. ve Janbaz, S. (2024). Navigating Indian Diaspora Dynamics in Gulf Countries: Challenges and Opportunities. *Journal of Political Sciences and International Relations*, 7(4): 135-141.
- DBS Private Bank Reports. (2024). Global Indian Family Offices: Evolution of the Indian Diaspora.

- Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH and International Labour Organization. (2015). Labour Market Trends Analysis and Labour Migration from South Asia to Gulf Cooperation Council Countries, India and Malaysia.
- DHL. (2024). Navigate Peak Season Shipping: Top Markets for India's Exports. 20 Kasım 2024, <https://www.dhl.com/discover/en-in/small-business-advice/growing-your-business/top-markets-for-export-from-india> (erişim: 18.01.2025).
- Ebrahim A.I.C. (2020). Traditional Trade Route of Indian Ocean: The Study About Trade Route. APJIR, 4(3): 304-314.
- Embassy of India in Riyadh. (2024). India and Gulf Cooperation Council, Eylül 2024, [https://www.eoiriyadh.gov.in/page/india-gcc-relations/#:~:text=During%20FY%202023%2D24%2C%20India,%2D24%20\(DGFT%20figures\)](https://www.eoiriyadh.gov.in/page/india-gcc-relations/#:~:text=During%20FY%202023%2D24%2C%20India,%2D24%20(DGFT%20figures).). (erişim: 12.01.2025).
- Errichiello, G. (2012). Foreign Workforce in the Arab Gulf States (1930–1950): Migration Patterns and Nationality Clause. International Migration Review, 46(2): 389-413.
- Fargues, P., Shah, N.M. ve Brouwer, I. (2019). Working and Living conditions of Low-Income Migrant Workers in the hospitality and construction Sectors in the United Arab Emirates. GLMM - RR - No. 2/2019.
- Fukuda, S. (1992). Omani Maritime Trade and The Indian Residents of Muscat in the 18th and Beginning of the 19th Centuries. Vol XXVIII: 1-16.
- Ganesh, K. (2018). Sociology of the Indian Diaspora. 24 Temmuz 2018, <https://ebooks.inflibnet.ac.in/socp11/> (erişim: 18.01.2025).
- Goud, T.C. ve Sinha, R.K. (2021). Indian Labour Migration to Gulf Countries: Development and Distress. Social Action, Vol 71: 126-137.
- Grant Thornton and FICCI Reports. (2020). India in The UK: The Diaspora Effect Şubat 2023, <https://www.grantthornton.co.uk/globalassets/1.-member-firms/united-kingdom/pdf/documents/india-in-the-uk-the-diaspora-effect.pdf> (erişim: 18.01.2025).
- Hassan, R. (2023). Indian Folk Artists Are Fully at Home in World Art Dubai. Gulf Today. 12 Mart 2023, https://www.gulftoday.ae/culture/2023/03/12/indian-folk-artists-are-fully-at-home-in-world-art-dubai?utm_ (erişim: 18.01.2025).
- Press Information Bureau Government of India Ministry of Defence. (2015). Evacuation Operations from YEMEN - 'OPERATION RAAHAT', 12 Nisan 2015. <https://pib.gov.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=118176> (erişim: 18.01.2025).
- Indian Council For Cultural Relations. (2024). Incoming Cultural Delegation, 13 Ocak 2024, https://iccr.gov.in/cultural/incoming-cultural-delegations?utm_source (erişim: 09.01.2025).
- International Labour Organization Migrant Forum in Asia Reports. (2012). Reform of the Kafala (Sponsorship) System, Policy Brief No. 2.

- International Labour Organization. (2023). Review of National Social Protection Legislation and Legal Frameworks for Migrant Workers in the Gulf Countries, Research Report 1.
- International Labour Organization. (2024). Skills for Migrants Workers. 22 Nisan 2024, <https://www.ilo.org/skills-migrant-workers> (erişim: 09.01.2025).
- Khan, M.I., vd. (2023). Mental Health Status of Indian Migrant Workers in the United Arab Emirates during the COVID-19 Pandemic. *Healthcare*: 11(1554): 1-17.
- Koya, S.M.M. (1976). Muslims of The Malabar Coast As Descendants of The Arabs. *Indian History Congress*, Vol. 37: 195-200.
- Kumar, S. ve Mehra, A. (2023). Indian Emigration to GCC Countries: Impact of remittances on the social protection of families. *Routed Magazine*, 15 Temmuz 2023, <https://www.routedmagazine.com/post/indian-emigration-to-gcc-remittances-social-protection-of-families?utm> (erişim: 19.12.2024).
- Manivasakan, S. (2020). Indian Diaspora: Major Issues and Challenges, *Yojana*, October 2020: 57-61.
- Mohyidin, R. (2019). The Rise and Decay of India's Soft Power, 09 Eylül 2019, <https://researchcentre.trtworld.com/featured/perspectives/the-rise-and-decay-of-indias-soft-power/> (erişim: 19.12.2024).
- Kalush, R. ve Saraswathi. V. (2024). Reforms without Rights: The GCC states' blinkered view of labour reforms, *Gulf Labour Markets Migration and Population*. GLMM - EN - No. 2.
- Martikainen, T. (2010). Din, Göçmenler ve Entegrasyon. (çev. N. Özmen), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38: 263-276.
- Menon, S. (2017). How economic downturn in Gulf states has resulted in a drop in remittances into India. *The Economic Times*, 17 Kasım 2017, <https://economictimes.indiatimes.com/nri/forex-and-remittance/how-economic-downturn-in-gulf-states-has-resulted-in-a-drop-in-remittances-into-india/articleshow/61511605.cms> (erişim: 09.01.2025).
- Mid-day. (2024). Positive work environment attracts more Indian women to employment opportunities in Saudi Arabia: official, 03 Kasım 2024 <https://www.mid-day.com/news/world-news/article/positive-work-environment-attracts-more-indian-women-to-employment-opportunities-in-saudi-arabia-official-23422369?utm> (erişim: 03.01.2025).
- Ministry of External Affairs. (2016). Merger of Ministries. 09 Mart 2016, <https://pib.gov.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=137567&utm> (erişim: 19.01.2025).
- Ministry of External Affairs. (2019). Consular Services Overview. 10 Ekim 2019, https://www.mea.gov.in/overseas-indian-affairs.htm?utm_source (erişim: 20.01.2025).
- Ministry of External Affairs. (2023). Annual Report on Indian Diaspora and Migration.

- Ministry of External Affairs. (2024). Consular Services. 26 Kasım 2024, <https://www.mea.gov.in/population-of-overseas-indians.htm> (erişim: 20.12.2024).
- Ministry of Finance. (2023). India received highest ever foreign inward remittances in a single year of \$89,127 million in FY 2021-22. 07 Şubat 2023, <https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1897036> (erişim: 27.12.2024).
- Ministry of Home Affairs. (2024) Comparative Chart on NRI/Person of Indian Origin / OCI Cardholder. https://www.mha.gov.in/PDF_Other/CompNRIPIOCI_25042017.pdf (erişim: 29.12.2024).
- Mohamed, K.M. (1999). Arab Relations with Malabar Coast From 9th to 16th Centuries. *Indian History Congress*, Vol. 60: 226-234.
- Naha, A. (2024). The Dynamic Role of the Indian Diaspora in Shaping India's Relationship with the Middle East, *Diaspora in MENA Region and Beyond*. UJ Press: 265-298.
- Nair, S.M. ve Priva, M.G. (2023). Understanding Women in Indian Diaspora: A Study of Migrant Women in Select Narratives. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 11(5): 491-498.
- Nandy, A. (2004). The Changing Popular Culture of Indian Food: Preliminary Notes. *South Asia Research*, 24(1): 9-19.
- Naresh, S. (2015). Emigration, Remittances and Its Impact on Indian Economy. *IRJMST*, 6(2): 93-109.
- Nye, J.S. (2005). Yumuşak Güç, Dünya Siyasetinde Başarının Yolu. (Çev. R. İ. Aydın), Ankara: Elips Kitap.
- Pethiyagoda, K. (2017). India - GCC Relations: Delhi's Strategic Opportunity. *Brookings Doha Center Analysis Paper* 18.
- Prakash, B.A. (1998). Gulf Migration and Its Economic Impact: The Kerala Experience. *Economic and Political Weekly*, December 1998: 3209-3113.
- Punathambekar, A. (2005). Bollywood In the Indian-American Diaspora. *International Journal of Cultural Studies*, 8(2): 151-173.
- Raj, P. ve Rahman, M. (2023). Migration, debt, and transnational livelihood: Indian labour diasporas in the GCC states amid the pandemic. *South Asian Diaspora*, 15(2): 233-254.
- Rajghatta, C. (2023). Participation in Politics and Public Life Sets Indian Diaspora Apart. 11 Ocak 2023, *Indiaspora*, https://www.indiaspora.org/feature_story/participation-in-politics-and-public-life-sets-indian-diaspora-apart/ (erişim: 29.12.2024).
- Rouvinski, V. (2023). China's Soft Power in Latin America. *Dialogo Politico*, Vol. 1: 56-65.
- Sahai, P.S. ve Chand, K. (2004). "India: Migrant Workers Awaiting Recognition and Protection", *Migrant Workers and Human Rights*. (Der.) Pong-Sul Ahn, New Delhi: ILO Publications, 58-99.

- Sasikumar, S.K. ve Thimothy R. (2015). From India to the Gulf Region: Exploring Links Between Labour Markets, Skills and the Migration Cycle. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH and International Labour Organization Report.
- Shahab, W. (2021). An Assessment of the Problems and Challenges Faced by Indian Migrants Living in Gulf Countries. *Journal of Research in Humanities and Social Science*, Vol. 9/7: 89-94.
- Shamsu S.T. (2023). Indian Diaspora: Policies and Challenges of Technology and Knowledge Transfer. Centre for Public Policy Research.
- Shan, T. ve Haitao, J. (2020). British Colonial Expansion Through The Indian Diaspora: The Pattern of Indian Overseas Migration. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 2(1): 56-81.
- Singh J.P. vd., (2022). Soft Power and Cultural Realitons Approaches in International Heritage Protection. George Mason University Report.
- Singh, R. (2022). Origin of World's Largest Migrant Population, India Seeks to Leverage Immigration, 09 Mart 2022, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/india-migration-country-profile> (erişim: 29.12.2024).
- Singh, S. (2020). India's Diaspora Diplomacy in the Twenty-first Century. *Shikshan Sanshodhan : Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 3(6): 7 – 13.
- Srivastava, M. (2021). Indian startups eye Gulf nations as the next market to conquer. *KrAsia*, 05 Ağustos 2021, <https://kr-asia.com/indian-startups-eye-gulf-nations-as-the-next-market-to-corner?utm> (erişim: 19.01.2025).
- The Economic Times. (2023). How NRI money is bolstering India's economy, 07 Nisan 2023, <https://economictimes.indiatimes.com/nri/invest/how-nri-money-is-bolstering-indias-economy/articleshow/99318136.cms?from=mdr#> (erişim: 11.01.2025).
- Times of India. (2016). Bollywood Films Gaining Popularity in Gulf Countries, 08 Ekim 2006, https://timesofindia.indiatimes.com/ahmedabad-times/Bollywood-films-gaining-popularity-in-Gulf-countries/articleshow/2121632.cms?utm_ (erişim: 14.01.2025).
- Tsagarousianou R. (2004). Rethinking the concept of diaspora: mobility, connectivity and communication in a globalised World. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 1(1): 52-65.
- Ulusoy, E. (2014). Diasporayı yeniden düşünmek: Diaspora teorisi ve Modern Diasporanın Temel Parametreleri. *Göç Dergisi*, 2(2): 208-228.
- Ünlü, H. (2021). Bir Sosyal Hareket Olarak Hindistan Diasporası: Körfez Ülkeleri Örneği. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 1(1): 80-99.
- Wickramasekara, P. (2006). Rights of Migrant Workers in Asia: Any Light at the End of the Tunnel. ILO International Migration Papers No: 75.
- Yaldız, F. (2013). Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18: 289-318.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 1 • Nisan/April 2025

ISSN: 1309-601X

TARLADAN SOFRAYA: “GRAF TEORİSİ” İLE TARIM ÜRÜNLERİ FİYAT DEĞİŞKENLİKLERİNİN ANALİZİ

*From Farm to Table: Analysis of Agricultural Product Price Variations
with Graph Theory*

Sabri ÖZ

Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fakültesi,
Havacılık Yönetimi Bölümü, İstanbul.

soz@ticaret.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6280-726X

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 13.03.2025

Kabul Tarihi: 30.03.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1656844

Kaynak göstermek için:

Öz, S., (2025). Tarladan Sofraya: “Graf Teorisi” ile Tarım Ürünleri
Fiyat Değişkenliklerinin Analizi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(1): 119-143.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

TARLADAN SOFRAYA: “GRAF TEORİSİ” İLE TARIM ÜRÜNLERİ FİYAT DEĞİŞKENLİKLERİNİN ANALİZİ

*From Farm to Table: Analysis of Agricultural Product Price
Variations with Graph Theory*

Sabri ÖZ

Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fakültesi,
Havacılık Yönetimi Bölümü, İstanbul.
soz@ticaret.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6280-726X

Özet

Tarım ürünlerinin fiyatları, tarladan sofraya ulaşana kadar birçok faktörün etkisiyle değişkenlik göstermektedir. Üretim maliyetleri, lojistik süreçler, piyasa dinamikleri ve dışsal ekonomik faktörler, bu değişkenlikleri şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu çalışma, graf teorisini kullanarak tarım ürünlerinin tedarik zinciri boyunca fiyat değişimlerini modellemeyi ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Graf teorisi, üretici, aracı, toptancı, perakendeci ve tüketici gibi farklı aktörleri düğümler (nodes) olarak ele alırken, bu aktörler arasındaki fiyat geçişlerini ve etkileşimleri bağlantılar (edges) aracılığıyla incelemektedir. Çalışmada, fiyat geçiş ağı oluşturularak, en kritik bağlantı noktaları, fiyat dalgalanmalarının nedenleri ve piyasa üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Bu sayede, piyasa şeffaflığını artırmaya yönelik öneriler geliştirilerek fiyat dalgalanmalarının minimize edilmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın metodolojisi graf teorisinde dijkstra algoritması kullanılarak bir örnek ürün üzerinden yapılan tasarımın değerlendirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışma tarım

ürünlerine dair fiyatların analizinde graf teorisi kullanımına dair bibliyometrik analiz ile de desteklenmektedir. Bu çalışma, gıda enflasyonu, tarım politikaları ve tedarik zinciri yönetimi açısından önemli çıktılar sunarak, karar vericilere stratejik önerilerde bulunacaktır. Graph teorisi tabanlı bu yaklaşım, tarımsal tedarik zincirlerinde fiyat dinamiklerinin anlaşılması için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Fiyatları, Fiyat Dalgalanmaları, Lojistik, Dağıtım Kanalları, Graf Teorisi, Enflasyon, Tedarik Zincir Yönetimi, Dijkstra Algoritması.

Abstract

Prices of agricultural products vary under the influence of many factors from the field to the table. Production costs, logistics processes, market dynamics and external economic factors are among the main elements that shape these variations. This study aims to model and analyze price changes throughout the supply chain of agricultural products using graph theory. While graph theory considers different actors such as producers, intermediaries, wholesalers, retailers and consumers as nodes, it examines price transitions and interactions between these actors through edges. In the study, the most critical connection points, causes of price fluctuations and their effects on the market are analyzed by creating a price transition network. In this way, it is aimed to minimize price fluctuations by developing suggestions to increase market transparency. The methodology of the study was carried out in the form of evaluating the design made on a sample product using the Dijkstra algorithm in graph theory. The study is also supported by a bibliometric analysis on the use of graph theory in the analysis of prices of agricultural products. This study will provide strategic recommendations to decision makers by providing important outputs in terms of food inflation, agricultural policies and supply chain management. This graph theory-based approach provides a powerful analytical framework for understanding price dynamics in agricultural supply chains.

Keywords: Food Prices, Price Fluctuations, Logistics, Distribution Channels, Graph Theory, Inflation, Supply Chain Management, Dijkstra Algorithm.

Giriş

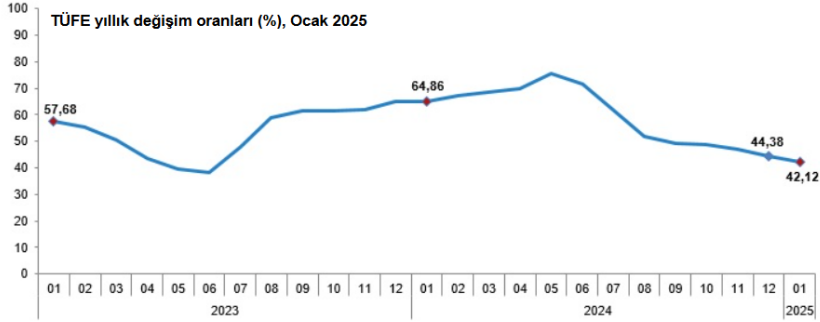
Türkiye ve dünyada, özellikle Covid-19 pandemi sonrası yeni dünya düzeninde enflasyonist bir ortam tüm ekonomilerin en önemli uğraşı alanı olmuştur. Ülkelerde, enflasyon sebepleri ve çeşitleri konusunda pek çok analizler yapılmaktadır. Literatürde bu alanda yazılmış kitaplar ve bilimsel çalışmalar oldukça yoğun bir şekilde alan yazılarına rastlanmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar enflasyon meselesinin sadece fiyat artışları ve ekonomik etkilere maruz bıraktığı sonuçlar değil aynı zamanda meselenin sosyal, politik, yasal ve teknolojik etkilerinin varlığı da ortaya konulmaktadır. Pandemi sonrası yaşanan özellikle tedarik zincirindeki aksamalar ve kısmen kopukluklar fiyatlar genel seviyesinin belirli ürünler için artışını ortaya koymuş ve ülkelerde ifade edilen faktörlerde etkilenmeleri meydana getirmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde, bilhassa fiyatlar genel seviyesinin sürekli artışında (TÜİK Meta Veri, 2024) en önemli sepet kaynaklarından olan tarım ürünlerinin tarladan yani çiftçiden, sofraya yani son tüketiciye gelene kadar fiyat artışlarının nasıl etkilendiği üzerine graf teorisi (graph theory) yaklaşımı ile bir model oluşturmaya yönelik araştırma yapılmaktadır. Graf teorisi ile sosyal bilimlerde model oluşturmaya yönelik yapılan çalışmalar bu çalışmanın da motivasyonu olmuştur (Kim, 1981; Kutnar & Marusic, 2009; Spyropoulos vd., 2021; Thornhill vd., 2018).

Yapılan çalışmada, graf teorisinin süreci nasıl modelleyebileceği üzerine araştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın ana sorunsalı yani "*research question*" (Akman, 2021; Bayram vd., 2022) enflasyona neden olan gıda sektöründe fiyat artışlarının graf teorisi ile modellenmesi üzerine odaklanmaktadır (Sapienza, 2004). Bu vesile ile graf teorisi fiyat artışlarını ve dalgalanmalarını nasıl bir model ile analiz edebilir konusuna açıklık getirme gayretinde olacaktır. Bu çerçevede, problemin daha spesifik bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

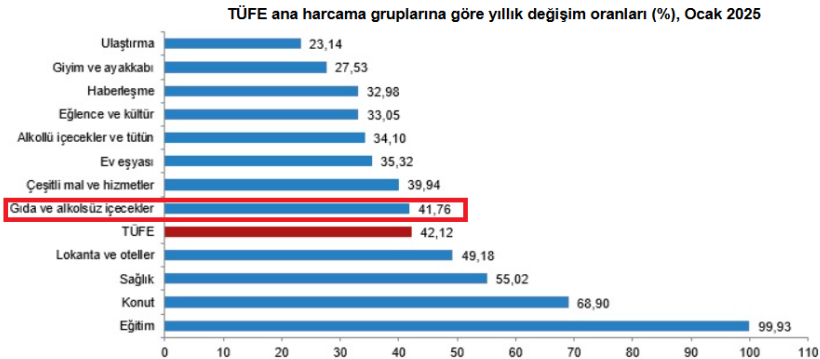
"Fiyatlar genel seviyesinin sürekli artışını sağlayan etkenler, yani enflasyon, kendisini oluşturan sepetin en önemli parçası olan temel

gıdanın, tarlada üretimden çıktığı hâlinin neden birkaç katı misli bir fiyat ile sofralara taşındığını graf teorisi ile analiz edebilir miyiz?” şeklindeki bir sorunsal bu çalışma için en uygun problem tanımı olarak ifade edilebilir. Problematığın neden gıda fiyatlarına odaklandığına gelince, üzerinde düşünülecek ana etkenin enflasyon olduğundan hareket ile, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) standartları gereği temel ihtiyaçlarda oluşan sepetin gıdaya yönelik ağırlığı ve enflasyonun gıdadan kaynaklanan artış ile önemli bir değişime sebep olduğu ifade edilebilir. Şekil 1, TÜİK verilerine dayalı tüketici fiyat endeksinin değişimini zamana bağlı olarak göstermektedir.

Şekil 1: Tüketici Fiyat Endeksi Ocak 2023 – Ocak 2025 aralığı. (TÜİK, 2025)

Şekil 1’de de görüldüğü üzere, enflasyon son iki yıl içinde %40-75 bandında dalgalanmaktadır. 2025 Ocak ayında TÜFE %42 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu artışın harcama grupları içerisindeki dağılımı Şekil 2’de verilmektedir.

Şekil 2: Harcama Gruplarına Göre Enflasyona Etki, Ocak 2025. (TÜİK, 2025)

Şekil 2'de de ifade edildiği gibi, TÜFE oranlarında gıda ve içecek fiyatlarının artış oranının paralel seyrettiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın önemi enflasyon temel değişkenlerinden olan gıda fiyatlarındaki artış ile açıklanabilir. Ancak, sağlık konut ve eğitimin dışında, en önemli etken (lokanta da dahil edilebilir) gıda fiyatlarındaki artış olarak ifade edilebilir. Şekil 3'de tarladan sofraya gıda fiyat değişimini son altı için veren bir grafik görülmektedir.

Şekil 3: Tarladan Sofraya Tarım Ürünleri Fiyat Analizi Eylül 2024-Şubat 2025 (Akakçe, 2025).

Şekil 3'te görüldüğü üzere, sadece gıda fiyatlarında, son altı aylık dönem içinde fiyatlar 200 ila 290 TL arasında bir yükseliş grafiği çizmektedir. 2018'de yapılan bir çalışmada, tarım ürünleri, gıda fiyatları enflasyonu önemli derecede (gıda fiyatlarında %1'lik bir artış, enflasyonun %0,8 artışına neden olmaktadır) etkilediği görülmektedir (Eştürk & Albayrak, 2018). 2020 yılında yapılan çalışmada ise gıda ürünlerinin enflasyonun hesabında %25'e yakın bir değerde tesirlidir (Ulusoy & Şahingöz, 2020).

Graf teorisi ile bu artışın analiz edilmesi için, öncelikle literatür taraması ile birlikte graf teorisinin de temel kavramları ve yapısı üzerinde durmakta fayda vardır. Literatür taramasının

bibliyometrik analizi ile birlikte yapılacak olması, dünya genelinde konuya ilişkin alan yazınlarda nelerin var olduğunu anlamak adına önemli olacaktır.

1. ÇERÇEVE KAVRAMLAR VE LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, graf teorisine dayalı temel kavramlar ifade edilecek ve akabinde bibliyometrik analizi ile graf teorisinin kullanım alanları üzerinde durulacaktır.

1.1. Graf Teoreminde Kullanılan Kavramlar

Graf teoreminin en önemli iki aracı uzayda ele alınan nokta ya da noktalar (vertex) ile bu noktaları birbirine bağlayan hatlardan (edge) ibarettir. Bir sistem anlayışı içerisinde, bir “graf” noktalar ve hatlardan oluşur. Nokta tabiri graf teoremi içerisinde köşe ya da düğüm olarak da ifade edilmektedir. Graf çeşitleri hatların noktaları nasıl bir birileri ile bağladığına, yönlü olup olmadıklarına ve ağırlıklandırılmış olup olmadıklarına göre farklı isimler almaktadır. Türkiye’de şehirleri bu şehirler arasında hava yolu hatlarının oluşturduğu bir örnekte, hava yolu işletmelerinin kalkış ve varış noktaları belirtilmiş ise, yönlü; mesafelere dayalı her hatta bir değer verilmesi durumunda (zaman, yakıt, km vs) ağırlıklandırılmış graflar elde edilebilir.

Tarladan, sofraya gelen ürünlerin izledikleri yollar (path) graf teorisi kapsamında farklı türlerde olabilmektedir. Örneğin bir domates, tarladan başladığı serüvene, toptancıya, oradan halciye, oradan marketlere ve nihayet sofraya gelen 5 düğümlü, 4 hatlı, tek yönlü bir graftır. Her bir düğümün ve hatların üzerine katma değer ve kar bilgileri eklendiğinde, ağırlıklandırılmış, yönlü bir graf olacaktır. Domatesin, domates olarak sofraya gelmesi durumunda durum bu iken, salça olarak gelmesinde izlediği yol ve oluşan graf türü farklılık arz eder. Böyle bir durumda, tarladan başlayan serüven, toptancıya, salça üreten tesislere, oradan fiziki dağıtım kanallarında depolara, depolardan da ihracat ve yurt içi tüketime dayalı olarak iki ayrı düğüm noktasına ve pazaryerlerine toptancılara, marketlere ve nihayet son tüketiciye yani doğrudan

sofraya olmasa da dolaylı olarak sofraya gelebilmektedir. Yine yönlü, ağırlıklandırılmış ancak düğüm sayısı ve hat sayısı farklılaşmış, paralel hatlar, döngüler içeren çoklu graf (multi graph) elde edilir.

Çam fıstığı reçeli örneğinde, tarladan çıkan ham (olgunlaşmamış) bir çam fıstığının serüveninde, önce toptancıya, sonra antrepolara, sonra ihracata dayalı verilen kuruma, oradan reçel tesislerine, sonrasında fiziki dağıtım kanallarına derecesine göre düğüm noktalarına ve ardından dünya pazarına veya Türkiye'ye ithalatına, toptancılara, markete ve çiftçi de dâhil olmak üzere sofralara gelebilmektedir. Böyle bir graf, yönlü, ağırlıklandırılmış, paralel hatlar ve döngüler içeren, çok hatlı ve düğümlü karmaşık (complex, 3D) graf elde edilebilir.

Graf teorisinin ne işe yaradığı hususunda da farklı uygulama örnekleri mevcuttur. Basit bir anlayış ile ve temel varsayımlar ile belirli bir algoritmanın çalıştırılması ve sonrasında meselenin daha karmaşık yapılar için de uygulamaya sokulması önemli bir yol haritası olabilir. Yani tek bir ürün, bir yol izleyerek tarladan sofraya ulaşmasında sabit bir yol (path) izlenmesi, ağaç grafiği gibi lineer bir yaklaşım anlayışı ile yola çıkılabilir. Ancak, aynı ürün birden çok kullanıma tabi olduğunda izleyeceği yollar farklılaşacaktır. Daha önce de ifade edilen çam fıstığı reçeli örneğinde olduğu gibi, çam fıstığını çerez olarak tüketmek ile reçel olarak tüketmek arasında yol farklılıkları mevcuttur. Öte yandan ürünün kendisi de pek çok tarladan yola çıkabilecek ve hatların ağırlık değerleri buna göre değişebilecektir. Daha da karmaşığı, tek ürün yerine onlarca hatta yüzlerce ürünün, yüzlerce farklı bölgelerden (düğümlerden) farklı işlemler için farklı yollarla tüketiciye erişimi söz konusudur. 2024 yılı aralık ayında TÜİK tarafından şeffaf olarak yayımlanan bildiride, 407 tüketim malzemesi, 12 ayrı grup altında yayımlanmıştır. Bu maddeler içinde, 01 kodlu ilk grup, gıda ve alkolsüz içecekler olup en büyük grubu oluşturmakta ve 407 kalem içinde 127 adetini barındırmaktadır (TÜİK, 2025).

Graf teorisi ile, yapılan bir benzetim (simulation) çalışmasının gıda fiyatlarında tarladan sofraya gelene dek izlediği yolların analizi sağlanmış olacak ve fiyat artışlarındaki kritik düğümler ortaya konulabilecektir. Tedarik zinciri boyunca fiyat artışına etki eden ana faktörlerin neler olabileceği üzerinde düşünmeye ve çıkarım yapmaya olanak sağlayacaktır. Graf teorisi bu süreci kritik düğümler ile var olan hatların durumuna göre dijkstra algoritması ile bir benzetim deneyimi gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede “Problemi Tanımlama” meselesinin ne kadar önemli olduğu da vurgulanmaktadır.

1.2. Literatür Taraması ve Kavramsal Çerçeve

Kısa yol problemleri, optimum yollar, kar maksimizasyonu gibi farklı alanlarda graf teorisi kullanılmaktadır (Lavanya vd., 2024; Spyropoulos vd., 2021; Thornhill vd., 2018).

Tarımsal alanda tedarik zinciri ve fiyat dalgalanmalarını modelleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda daha ziyade fiyat artışlarını tedarik zincir yönetimi dahilinde irdelemişlerdir (Gouel, 2016; Reardon vd., 2009). Fiyatlardaki artışlardan ziyade oynaklığın belirlenmesi konusunda da önemli çalışmalara rastlanmaktadır (Yuan vd., 2015; Zhang & Huang, 2022).

Tedarik zinciri içerisinde meydana gelen fiyat dalgalanmalarını inceleyen literatür çalışmaları yazında yer almaktadır. İncelemelerde analiz ve çözümler için graf teorisinin kullanıldıkları görülüyor (Ahuja vd., 1993; Bollobás, 2013). Bu çalışmada Dijkstra metodu ile indirgenmiş bir çalışma olması ayrı bir özellik katmaktadır. Tarım alanında, tedarik zincirinde, graf teorisi ile, fiyat dışı alanlarda da çalışmaların varlığı görülmektedir; fiyatların yanı sıra lojistik ve dağıtım kanalları ve kar üzerine odaklanmış çalışmalara rastlanmaktadır (Nagurney, 2006; Wang & Xu, 2019).

Enflasyon ve gıda fiyatları üzerine yapılan çalışmalar çok yoğunudur. Tedarik zincirindeki bozulmalar ve aksamaların gıda fiyatları üzerine etkilerinin varlığı ifade edilmiştir (Alvarez & Fuentes, 2020). Daha küresel yaklaşımlarla da fiyat dalgalanmaların olabileceği ve küresel etkilerin varlığı da ortaya konulmuştur (FAO, 2021). Tedarik zincirinde, zincir bazlı makro düzeyde fiyat aktarımla-

rının da etkisi olduğu belirtilmektedir (Hernandez vd., 2020; ILO, 2022).

1.3. Bibliyometrik Analiz

Dünya genelinde, sosyal bilimler alanında var olan bilimsel dergileri çatısı altında toplayan iki önemli portal mevcuttur: "Scopus" ve "Web of Science". Öz ve Kalkan tarafından yapılan bir çalışmada hem Scopus hem de Web of Science temelli verilerin bibliyometrik analizinde, paralel sonuçların ortaya çıktığı ve sosyal bilimler alanında bir portalın kullanımının uygun olacağı görüşü ifade edilmiştir (Öz & Kalkan, 2023). Bu nedenle bu çalışmada, Web of Science portalı kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz yapmak için, öncelikle anahtar kelimenin belirlenmesi gerekir. Hangi anahtar kelimenin, aranmakta olan çalışmaların hangi kısmında yer alması arzu ediliyor ise ona göre bir gelişmiş arama (advanced search) menüsü kullanılmaktadır. Bu çalışmada, "graph theory" ve "applications" kelimelerini aranacak çalışmaların başlık kısmında yer almasını istediğimizden I nolu SQL sorgusu kullanılmıştır.

TI = ("Graph Theory") AND TI = ("Applications") I

Bu sorguya dayalı, 355 adet çıktının olduğu görülmüştür. Bilim dünyasının yaptığı çalışmalara dayalı olarak hem web of science hem de vosviewer adlı paket program üzerinden analizler yapmak mümkündür. Şekil 4'te elde edilen 355 adet bulgunun hangi kategorilerde olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Web of Science Kategorilerine Göre 355 Çalışmanın Sınıflandırılması (WoS, 2025).

Şekil 4'te de görüldüğü üzere, Graf Teorisinin uygulamalarının daha ziyade sayısal ve fen bilimleri alanında uygulama alanları bulunduğu görülmektedir. Bu durum, bu çalışmanın ne denli özgün olduğuna önemli bir vurgudur. Detaylı inceleme yapıldığında, Graf Teorisinin uygulamalı çalışmaların Sosyal Bilimler (%2.0) ve Çevre Bilimi (%1,7) üzerine toplamda %5'in altında bulunmaktadır.

Öte yandan çalışmaların içerdiği bölge ve ülke analizi yapıldığında ise, Türkiye odaklı yapılan çalışmaların toplam içerisinde %1.5 gibi bir değerde kaldığı görülmektedir. Tablo 1'de ülke gruplarına göre yapılan çalışmaların yüzdeleri görülmektedir.

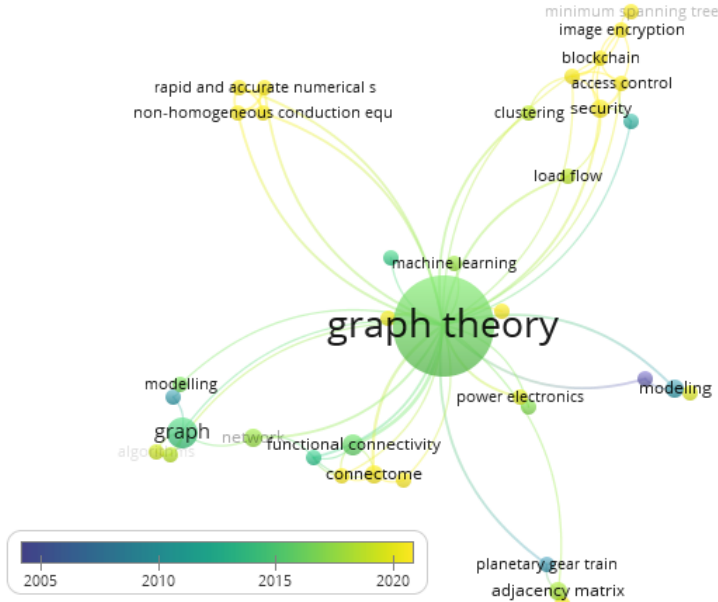
Tablo 1: WoS Bünyesinde Yapılan Çalışmaların Ülke ve Bölge Bazlı Listelenmesi

Ülke/Bölge	Bulunan Doküman Sayısı	Yüzde Oranı
1-ABD	101	28,5
2-Çin	56	15,7
3-Kanada	22	6,2
4-Polonya	15	4,2
.....		
22-Türkiye	5	1,8

Kaynak: (WoS, 2025) kaynağından faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, en çok çalışmalar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin tarafından yapılmıştır.

Yazarların, graf teorisi ve uygulamalar kelimelerini çalışma başlıklarında işleyen bilimsel çalışmaları, kullandıkları anahtar kelimeleri analiz edildiğinde Şekil 5'te görülen network grafiği elde edilmektedir.

Şekil 5: Vosviewer Program Çıktısı (Yazar anahtar kelimeleri üzerinden yapılan analiz) (Vosviewer, 2025)

Şekil 5'te de görüldüğü gibi, fiyat değişkenliği ve lojistiği içerir network kelimelerine dayalı modellemeler bir küme olarak (cluster) ifade edilmektedir. Şekil 5, sol alt köşesinde modelleme, graf, network, algoritma, taşımacılık ve lojistiğe dayalı anahtar kelimelerin belirlediği bir grup ilişkisi görülmektedir. Vosviewer programında 48 adet anahtar kelimelerini içeren bu analiz, 13 küme olarak ayrıştırılan anahtar kelimelerinde üçüncü küme üyeleri sol alt köşedeki düğümlerden ibarettir.

Yapılan bibliyometrik analizin anlamı, verilen mesaj, graf teorisinin fiyat dalgalanması ve ekonomik alanlarda lojistik uygulamaları üzerine modellemede kullanıldığı ancak bir bütünün oldukça küçük bir parçası olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışma özgün bir değere sahiptir.

2. Tarladan Sofraya Graf Teorisi Uygulaması

Graf teorisinin uygulama alanlarından olan network analizi ve düğümler, hatlar boyunca işlenen yol sıralamaları ve programlar vesilesi ile yorum yapma olanağımızın arttığı görülmektedir. Bu çalışmada, tarlada üretilen bir gıda ürününün tüketicilerin sofrasına gelene dek hangi düğümlerden (alıcı katma değer verici ve satıcılardan oluşan düğümler) geçtiği ve ne kadar artı değer oluştuğu üzerine graf elde edilecek ve benzetim (simulation) modeli ile dijkstra algoritması ile çözüm aranacaktır.

2.1. Graf Teorisini neden kullanıyoruz?

Teorik ve pratik hayata dair uygulamanın en basit hâli ile ve en temel bir örnek üzerinden modellemenin yapılmasına olanak sağlayan graf teorisi, ağırlıklandırmalar ışığında tarladan sofraya en kısa ulaşım olanağını ve gerektiği haller için zorunlu uğrak noktaları (düğümler) göz önüne alarak çözümler sunabilmektedir. Zorunlu uğrak noktaları ile kastedilen, bir tarla mahsulünün taze hâli ile değil de işlenmiş hâli sofraya gelmesi gerekiyorsa bu işlemeyi yapacak olan tesisler bir örnek olarak verilebilir. Örneğin, ürün zeytin ise, zeytinin ağaçtan toplandığı hâli ile sofraya getirilmesi söz konusu değildir. (Savaştepe’de belirgin bir bölgede yetişen ve rüzgârın, zeytinin acı suyunu ağaçta iken ayırıştırıran ürün değilse).

Ürünlerin bir akış yönü olması gerektiği için, graf, yönlü bir graf olmalıdır. Her iki düğüm arasında, lojistik ve katma değer üretimi olacağından hatların bir değere sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle de ağırlıklandırılmış (weighted) bir graf türü üzerinde çalışılmıştır.

2.2. Benzetimli Graf İçin Hazırlık

Matematiksel modelleme ve yöntemi belirlemek için, tedarik zincirinde başlangıç noktasını, çalışmanın da temel konusu olan tarlanın (çiftçinin) seçilmesi doğru olacaktır. Tarlaya gelene dek, ürünün hasılat hâline gelmesine kadar mal oluş maliyeti üzerine ilk

hat değeri toptancıya çizilen hat üzerinde ağırlık olarak ifade edilecektir. Sonrasında olası düğüm kenar ve ağırlıklar için şu temel öğeler belirlenebilir:

Düğümmler (Nodes): Çiftçi, tüccar, lojistik firması, hal, market, tüketici

Kenarlar (Edges): Fiyat değişimlerini gösteren yollar

Ağırlıklar (Weights): Fiyat artış oranları, maliyetler, katma değer artışları

2.3. Alternatif Modeller ve Algoritmalar

Amaç fonksiyonuna bağlı olarak kritik düğüm tespitleri, en kısa yol çalışması, tedarik zincir optimizasyonu için çalışmalar yapılabilir. Graf Teorisi ile fiyat değişimlerinin analizi nasıl yapılabilir diye düşünüldüğünde, aşağıdaki metotlar ile algoritmalar yazılabilir.

Kısa yol (shortest path) algoritmaları → En az maliyetli tedarik zinciri yolları

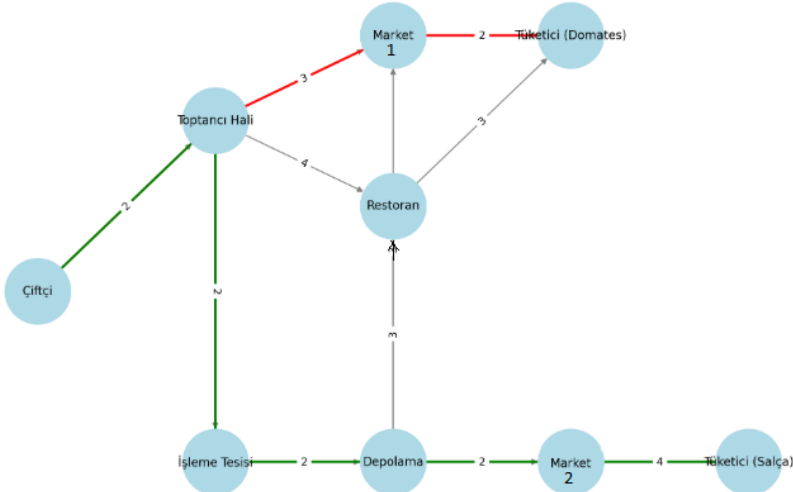
Ağ merkeziliği (centrality) → En çok fiyat artışı olan kritik aşamalar

Minimum kesit (minimum cut) → Pahalı tedarik zinciri noktalarını belirleme

Bu çalışmada, benzetim usulü ile, tarladan domates ürünün iki farklı tüketici grubuna (salça tüketicisi ve taze domates tüketicisi) erişimi göz önüne alınmıştır. Oluşturulan yönlü ve ağırlıklandırılmış graf için dijkstra yöntemi ile simülatif çözüm ortaya konulacak ve daha kompleks yapı için phyton kodu oluşturulacaktır. Karmaşık yapı için sadece ürün sayısında artış değil aynı zamanda her bir ürün için fiyat oynaklıklarının (price volatility) sebebi olarak mevsimsellik, lojistik maliyetlerinde farklılaşma, döviz kuru etkisi, arz zinciri kesintisi ayrı ayrı modeli genişletmek için kullanılabilir.

2.4. Graf Teorisi ile Modelleme

Bir ürünün tarladan çıktığı hâli ile, hasatın toplanmasının ardından, basit bir güzergâh ile sofraya taşınmaya kadar geçen süreci, düğümler ve hatlar üzerinden değerlendirildiğinde Şekil 6'da ve Şekil 7'de görüldüğü gibi yön ve ağırlıklardan arındırıldığında basit, ancak gerçeğe uygun yön ve ağırlıklar verildiğinde yönlü ağırlıklandırılmış bir graf elde edilebilir. Şekil 6, yapay zekâ Gemini ile elde edilen ve çözümü dijkstra (Bardi & Lopez, 2016; Bogdan, 2015; Li & Niu, 2014; Sun vd., 2017) ile gerçekleştirilmiş, tarladan çıkan domates için salçalık ve taze tüketimi için birleştirilmiş bir graf yapısı görülmektedir.

Şekil 6: Tarladan Sofraya Domates Graf Yapısı ve Dijkstra Algoritması ile Yapılanma (Yapay Zekâ Gemini Tarafından Oluşturuldu) (Gemini, 2025)

Şekil 6'da verilen değerler birim olarak +maliyetleri hat ağırlıkları olarak varsayılmıştır. Bu grafa, düğüm sayısı 9 (grafın mertebesi – order of the graph), bölge sayısı 4, hat sayısı ise 11 (grafın boyutu – size of the graph) olarak görülüyor. (Bölge sayısı – Hat Sayısı + Düğüm Sayısı = 2). En yüksek dereceye sahip olan düğüm, Restoran ve 4 adet hatta bağlı olarak görülüyor (Grafın seviyesi – degree of the graph: 4'tür).

Salça ve Taze Domates için ayrı ayrı çözüm ortaya konulmuş olan bu modelde, Dijkstra Algoritması ile Alternatif Düşük Maliyetli Çözüm Rotaları aşağıdaki gibi oluşmaktadır:

◆ **Taze Domates İçin En Düşük Maliyetli Yol**

Rotası: Çiftçi → Toptancı Hali → Market → Tüketici (Domates)

Toplam Maliyet: 7 birim

Öneri: Toptancı halindeki maliyetleri düşürmek için doğrudan satış ve kooperatif modeli teşvik edilmeli.

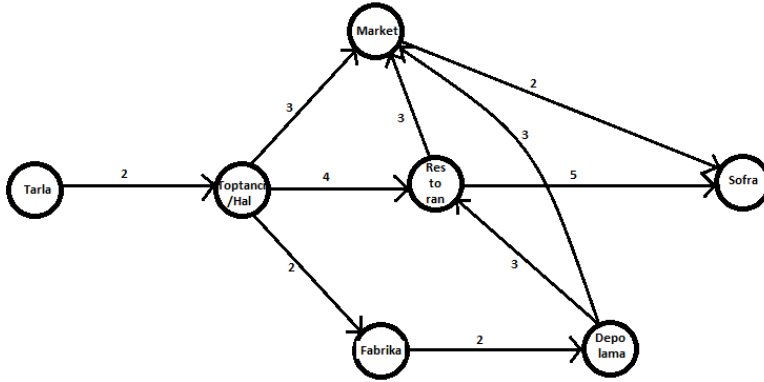
◆ **Salça İçin En Düşük Maliyetli Yol**

Rotası: Çiftçi → Toptancı Hali → İşleme Tesisi → Depolama → Fabrika → Tüketici (Salça)

Toplam Maliyet: 12 birim

Öneri: İşleme ve depolama maliyetlerini düşürmek için enerji verimli üretim sistemleri geliştirilmeli.

Şekil 7'de yazar tarafından oluşturulan graf için çözüm yine dijkstra algoritması ile gerçekleştirilmektedir.

Şekil 7: Tarladan Sofraya Domates Graf Yapısı ve Dijkstra Algoritması ile Yapılanma (Yazar Tarafından Oluşturuldu)

Şekil 7'de de görüldüğü gibi, yapay zekâ programından farklı olarak market ve tüketici tipleri birleştirilmiştir. Oluşturulan yeni ağırlıklandırılmış yönlü grafın bileşenleri şu şekilde özetlenebilir:

Toplam düğüm sayısı 7, toplam hat sayısı: 10 ve bölge sayısı 5 olarak bulunur.

Tarla (T) başlangıç düğümü ve Sofra (S) bitiş düğümü olmak üzere, Toptancı/Hal için (H), Market için (M), Restoran için (R), Fabrika için (F), Depolama için (D) kısaltımları kullanılmaktadır. Dijkstra algoritmasına uygun olarak uygulandığında Tablo 2'deki adımlar oluşturulur (Lavanya vd., 2024).

Tablo 2: Şekil 7 Grafına Dair Dijkstra Algoritmasının Adımları ve Çözüm

Tarla	H	M	R	F	D	Sofra
	2	∞	∞	∞	∞	∞
		2+3=5	2+4=6	2+2=4	∞	∞
				4	2+2+2=6	∞
						∞
		5	6	∞	∞	∞
		5	∞	∞	∞	2+3+2=7

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de fabrikaya uğrama zorunluluğu yok iken, elde edilen rota;

Tarla → Toptancı/Hal → Market → Sofra

olacak şekilde 7 birim olarak bulunmaktadır.

Fabrikaya uğrama zorunluluğu var iken, aynı algoritma ile;

Tarla → Toptancı/Hal → Fabrika → Depo → Market → Sofra

şeklinde toplam 11 birimden oluşan bir yol en kısa yol olarak tespit edilir.

Her iki rotada da kritik olmayan düğüm, Restoran olarak görülmektedir. Her iki tercih için de restoran, ağırlıksız ve yönsüz bir graf için, Euler Yolu aranmadığı takdirde, Restoran graftan elenebilecek bir düğüm olarak görülmektedir. Esasen bu durum, Restoranda gerek domates, gerekse de salça tüketiminin daha da

yoğun bir fiyata maruz kaldığı anlamını da taşır. Bu simülasyon için geçerli ve önemli bir bulgu olarak ifade edilebilir.

Öte yandan, hem taze domates, hem de salça olarak dijkstra çözümüne dair yolların üzerinde oluşan ağırlık miktarları yüzde değerleri ile analiz edildiğinde, tarladan 2 birime çıkan domates, Toptancıdan geçerek Markete 5 birim fiyatına gelmekte, oradan da sofraya 7 brim fiyatına taşınmaktadır. Yüzdelik artış miktarına bakıldığında Toptancı/Hal fiyat artışının en yukarıda seviyede olduğu görülmektedir. O halde, burada çıkartılabilecek bir mesaj olarak denetimin toptancı/hal üzerinden başlanması gerektiğidir. Benzetime uygun olarak salça fiyatları üzerindeki baskının yine Toptancı/Hal düğümünde olduğu görülüyor. Bu yolda, Toptancıya 2 birime gelen ürünün, 4 birim ile fabrikaya ulaştığı, ardından 6 birim fiyata depoya ve oradan da 9 birim fiyata markete, hasılı 11 birim fiyata da sofraya geldiği görülüyor. Yüzde artış konusunda yine en yüksek artışın toptancıdan başladığı, yüzde olarak sonraki artışların daha makul seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, denetleme ister taze domates ister salça oluşumu olarak tarladan sofraya gelecekse de yapılması gereken denetim mekanizmasının toptancı/hal aşamasından itibaren başlaması gerektiğidir.

2.5. Phyton ile Kodlama

Şekil 8’de ele alınan simülasyon için Şekil 6’ya dair önerilebilecek bir kodlama görülmektedir:

import networkx as nx
import matplotlib.pyplot as plt
def create_graph():
G = nx.DiGraph()
Düğümler (Tedarik Zinciri Aşamaları)
nodes = [
"Çiftçi", "Toptancı Hali", "İşleme Tesisi", "Depolama",
"Market", "Restoran", "Fabrika", "Tüketici (Domates)", "Tüketici (Salça)"
]
G.add_nodes_from(nodes)
Kenarlar ve Ağırlıklar (Maliyetler)

```

edges = [
    ("Çiftçi", "Toptancı Hali", 2),
    ("Toptancı Hali", "Market", 3),
    ("Toptancı Hali", "Restoran", 4),
    ("Toptancı Hali", "İşleme Tesisi", 2),
    ("İşleme Tesisi", "Depolama", 2),
    ("Depolama", "Market", 3),
    ("Depolama", "Restoran", 3),
    ("Depolama", "Fabrika", 2),
    ("Fabrika", "Tüketici (Salça)", 4),
    ("Market", "Tüketici (Domates)", 2),
    ("Restoran", "Tüketici (Domates)", 3)
]

G.add_weighted_edges_from(edges)

return G

def draw_graph(G):
    plt.figure(figsize=(10, 6))
    pos = nx.spring_layout(G, seed=42)
    nx.draw(G, pos, with_labels=True, node_color="lightblue", edge_color="gray",
            node_size=3000, font_size=10)
    edge_labels = {(u, v): d for u, v, d in G.edges(data='weight')}
    nx.draw_networkx_edge_labels(G, pos, edge_labels=edge_labels, font_size=9)
    plt.title("Domatesin Tedarik Zinciri Grafiği")
    plt.show()

def find_shortest_path(G, source, target):
    path = nx.shortest_path(G, source=source, target=target, weight='weight')
    cost = nx.shortest_path_length(G, source=source, target=target, weight='weight')
    return path, cost

def analyze_graph(G):
    centrality = nx.betweenness_centrality(G, weight="weight")
    sorted_centrality = sorted(centrality.items(), key=lambda x: x[1], reverse=True)
    return sorted_centrality

# Graf oluşturma ve çizim
graph = create_graph()
draw_graph(graph)

# En kısa yolları bulma
domates_path, domates_cost = find_shortest_path(graph, "Çiftçi", "Tüketici (Domates)")
salca_path, salca_cost = find_shortest_path(graph, "Çiftçi", "Tüketici (Salça)")

# Merkeziyet analizi

```

```
critical_nodes = analyze_graph(graph)
# Sonuçları yazdırma
print(f"En kısa domates yolu: {domates_path}, Toplam maliyet: {domates_cost}")
print(f"En kısa salça yolu: {salca_path}, Toplam maliyet: {salca_cost}")
print("Merkeziyet Analizi (Fiyatlara En Çok Etki Eden Noktalar):")
for node, centrality in critical_nodes:
    print(f"{node}: {centrality:.3f}")
```

Şekil 8: Phyton ile Kodlama Örneği ((Gemini, 2025) tarafından alınan kodlar yazar tarafından uyarlanmıştır)

Sonuç

Model oluşumunda üç katman analizi yapılabilir. Bu model, tedarik zincirindeki kritik maliyet unsurlarını belirleyerek fiyat artışlarının enflasyona etkisini analiz ederek düzenleyici otoritelere çözüm önerileri sunacaktır. Modelin katmanları; tedarik zinciri katmanı, fiyat analizi katmanı ve stratejik politika geliştirme katmanı olarak ifade edilebilir.

Tedarik Zinciri Katmanında, tarladan tüketiciye kadar olan tüm aşamalar, fiyat oluşumundaki maliyet artırıcı faktörler ile incelenir. Graf teorisi ile temsil edilen düğümler ve kenarlar buna uygun olarak ifade edilir.

Fiyat Analizi Katmanında, her aşamada fiyat artışına neden olan faktörler tespit edilir ve ağırlıklı yönlü graf kullanarak hangi aktörlerin en fazla fiyat artışına neden olduğu bulunur.

Politika ve Strateji Katmanında ise, verilere dayanarak kanun koyuculara yönelik çözüm önerileri geliştirilir. Hangi aşamada müdahale edilmesi gerektiği, fiyatların nasıl düşürülebileceği raporlanır.

Modelleme Sürecinde graf teorisine uygun olarak düğüm ve hatlar ağırlıkları ile birlikte tanımlanır. Modeli Graph Teorisi + Dijkstra Algoritması + Merkeziyet Analizi ile kurmak mümkün olabilir. Çalışma bu temelde gerçekleşmiştir. Model sürecini üç adımda tamamlamak mümkün olmuştur:

Adım 1: Tedarik Zincirinde Kritik Noktaları Belirleme

Fiyat değişimini en çok etkileyen düğümleri bulmak için Betweenness Centrality (Ara Düğümler Analizi) kullanılabilir. “Hangi düğümler en kritik rolü oynuyor” ve “en fazla fiyat artışı hangi noktada oluyor?” ise bu düğümlerin işaretlenmesi önemlidir.

Adım 2: Gıdadaki fiyat dalgalanmaları ile birlikte enflasyon artışını tetikleyen faktörleri belirleme ve varsayım genişletme işlemi için aşağıdaki başlıklar dikkate alınmalıdır:

Arz Sorunları - Girdi maliyetleri, su kıtlığı, hava koşulları vb.

Lojistik ve Dağıtım Maliyetleri - Yakıt, nakliye, stok maliyetleri

İşleme ve Depolama Maliyetleri - Soğuk zincir, depolama maliyetleri

Aracı ve Komisyon Problemleri - Toptancı ve perakendecinin fiyat üzerindeki etkisi

Talep Dalgalanmaları - Mevsimsel etkiler, spekülasyon

Adım 3: En Düşük Maliyetli Alternatifleri Önerme

Dijkstra Algoritması ile en düşük maliyetli tedarik zinciri senaryosu çıkarılabilir ve alternatif rotalar ve stratejiler üretilir. Bu çalışmada graf teorisi ile dijkstra temelli bir uygulama ortaya konulmuştur.

Bulgular ve Çözüm Önerileri

Tespit edilen enflasyon faktörlerine karşı uygulanabilecek öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Arz Artışı için Çiftçiye Destek

- Girdi maliyetlerini düşürmek için sübvansiyonlar ve teşvikler artırılmalı.
- Tarımsal üretimde sulama altyapısı ve dijital tarım teknolojileri geliştirilmeli.
- Tarlada, çiftçinin verimliliğini artıracak stratejiler üzerine çalışmalar yapılmalıdır.

Nakliye ve Lojistik Maliyetlerinin Azaltılması

- Kooperatif bazlı lojistik sistemleri kurulmalı, çiftçiler doğrudan marketlere ürün gönderebilmeli.
- Demiryolu, tarla-depo ara-raylı sistemler için altyapı oluşturulmalı ve denizyolu lojistiği teşvik edilmeli.

Soğuk Zincir ve Depolama Yatırımları

- Soğuk hava depolarının artırılması ile ürün kayıpları en aza indirilmeli.
- Enerji verimli depolama sistemleri teşvik edilmeli.

Aracı ve Komisyon Sistemlerinin Düzenlenmesi

- Haksız fiyat artışlarına karşı denetimler sıkılaştırılmalı. Bu benzetim örneğinde, denetimler Toptancı/Hal düğümünden başlanmalı, arz/talep olgusu içerisinde Restoranlar uğranabilecek düğüm olabilmesi için yapısal çözümler geliştirilmelidir.
- Yerel üretici pazarları ve doğrudan satış kanalları artırılmalı.

Spekülasyon ve Fiyat Manipülasyonunu Engelleme

- Halde ve toptancılarda anlık fiyat değişimlerini kontrol eden yapay zekâ sistemleri kurulmalı ve kontrollü olarak uygulama yapılmalıdır.
- Üretim-tüketim dengesine göre dinamik fiyat belirleme politikaları geliştirilmeli.

Graf teorisi ve dijstra algoritması ile yapılan benzetim çalışması domatesin tarladan sofraya serüveninde taze domates ve salça olarak tüketimi konu edilmiştir. Kritik düğüm noktalarının fiyat artışının yoğun yaşandığı, ele alınan benzetim dâhilinde, Toptancı/Hal düğümü olduğu görülmüştür. Ancak bu bir benzetim ve ağırlıklı grafin yüzdeli fiyat artışları göz önüne alındığı zaman

elde edilen kritik düğümlerdir. Bu düğümden itibaren fiyat artışlarının denetlenmesi gerektiği en önemli çıkarım olabilir. Toptancı/Hal düğümü sonrası teknolojik etkenler, ara transfer lojistik taşıma modlarının farklılaşması gibi ek tavsiyeler hem reel sektöre hem de kanun koyuculara tavsiye olarak sunulabilir. Gerek salça gerekse de taze domates tüketimi için Restoran düğümünün fiyat artışı münasebeti ile talebin varlığı göz önünde bulundurularak en yoğun denetimi geçirmesi gereken düğüm olarak ifade edilebilir. Zira, dijktstra algoritmasında hem salça hem de taze domates için restoran “pass geçilen” graftan çıkabilecek düğüm olarak görülmektedir.

Meseleye akademik taraftan ne önerilebilir diye bakıldığında, buradaki benzetim yapısında yapay zekâ ya da farklı algoritmalarla enflasyon sepetindeki 127 kalem için çalışma genişletilebilir. Böyle bir durumda, 127 kalem için ayrı ayrı kritik noktalar değerlendirilebilir. Fiyat dalgalanmaları ürün bazlı analiz edilmelidir.

Fiyat dalgalanmalarında elbette enerji, hammadde fiyatları, insan kaynağı ücret ve niteliği, yönetim organizasyon maliyetleri, ülkenin genel ekonomik ve finansal şartları gibi önemli faktörler de etkinliğini korumaktadır. Ancak bu çalışmanın tali konusudur. Çalışmada ele alınan hususlar kritik düğümlerin ve enflasyon konusunda iyileştirmeye gidilebilecek düğümlerin hangileri olduğu yönünde fikir vermiştir.

Kaynakça

- Ahuja, R. K., Magnanti, T. L., & Orlin, J. B. (1993). Network flows: Theory, algorithms, and applications. Prentice Hall.
- Akakçe, E. R. W. S. (2025). Akakçe, Ekonomik Analizler Raporu.
- Akman, K. (2021). Kitap İncelemesi Hukuk Devletinin Sonu Olağanüstü Halden Diktatörlüğe Terörle Mücadele. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2): 1553-1557.
<https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.871113>
- Alvarez, R., & Fuentes, J. R. (2020). The impact of supply chain disruptions on food prices: An empirical study. Journal of Economic Policy, 35(2): 120-138.
- Bardi, M., & Lopez, J. P. M. (2016). A Dijkstra-Type Algorithm for Dynamic Games. Dynamic Games And Applications, 6(3): 263-276.
<https://doi.org/10.1007/s13235-015-0156-0>
- Bayram, S., Öz, S., & Ekmekci, İ. (2022). A Review On Advanced Industrialization And Cyber Security Concepts.
- Bogdan, P. (2015). Dijkstra Algorithm in Parallel- Case Study. İçinde I. Petras, I. Podlubny, J. Kacur, & J. Vasarhelyi (Ed.), 2015 16th International Carpathian Control Conference (ICCC) (ss. 50-53). IEEE.
<https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/f9b7cbbe-d5ee-4189-ae0f-7c494246aeda-014f505211/relevance/1>
- Bollobás, B. (2013). Modern graph theory. Springer Science & Business Media. Springer Science & Business Media.
- Eştürk, Ö., & Albayrak, N. (2018). Tarım Ürünleri-Gıda Fiyat Artışları Ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.353991>
- FAO. (2021). The state of food security and nutrition in the world. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
<https://www.fao.org/publications>
- Gemini. (2025). [Software]. <https://gemini.google.com/app?hl=tr>
- Gouel, C. (2016). Agricultural price instability: A survey of competing explanations and remedies. Journal of Economic Surveys, 30(1): 142-164.
- Hernandez, M. A., Rashid, S., & Lemma, S. (2020). Price transmission in agricultural supply chains: A review of evidence. Agricultural Economics, 51(4): 523-538.
- ILO. (2022). Supply chain disruptions and food inflation: A global perspective. International Labour Organization Reports.
<https://www.ilo.org/publications>

- Kim, K. (1981). Graph-Theory and Its Applications to Problems of Society—Roberts,fs. *Mathematical Social Sciences*, 1(2): 219-221.
[https://doi.org/10.1016/0165-4896\(81\)90012-3](https://doi.org/10.1016/0165-4896(81)90012-3)
- Kutnar, K., & Marusic, D. (2009). On Certain Graph Theory Applications. İçinde A. K. Naimzada, S. Stefani, & A. Torriero (Ed.), *Networks, Topology And Dynamics:Theory And Applications To Economics And Social Systems* (C. 613, ss. 283-291). NET Conference 2007, Berlin. Springer-Verlag Berlin.
<https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/37116cab-03aa-4be7-8169-a463fe74489a-014a1dd0a9/date-descending/1>
- Lavanya, K., Sravanti, K. S., & Vijayasekhar, J. (2024). Facilitating Easy Navigation within a College Campus using Dijkstra's Algorithm: An Application of Graph Theory. İçinde M. Varkolu, M. P. Mallesh, & K. P. Oruganti (Ed.), *Impending Inquisitions In Humanities And Sciences, ICIHS-2022* (ss. 235-241). CRC Press-Taylor & Francis Group.
<https://doi.org/10.1201/9781003489436-38>
- Li, D., & Niu, K. (2014). Dijkstra's algorithm in AGV. *Proceedings Of The 2014 9th Ieee Conference On Industrial Electronics And Applications (ICIEA)*: 1867-1871.
<https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/f9b7cbbe-d5ee-4189-ae0f-7c494246aeda-014f505211/relevance/1>
- Nagurney, A. (2006). *Supply chain network economics: Dynamics of prices, flows, and profits*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Öz, S., & Kalkan, M. (2023). GIG Ekonomisi ve Emek Piyasaları Bibliyometrik Analizi (GIG Economy and Labour Markets: A Bibliyometric Analysis). İçinde *Türk Emek Piyasasında Güncel Tartışmalar* (Murat Kalkan) (s. 343).
- Reardon, T., Barrett, C. B., Berdegúe, J. A., & Swinnen, J. F. M. (2009). Agrifood industry transformation and small farmers in developing countries. *World Development*, 37(11): 1717-1727.
- Sapienza, A. M. (2004). *Managing Scientists: Leadership strategies in scientific research* (2. bs). John Wiley & Sons.
- Spyropoulos, T. S., Andras, C., & Dimkou, A. (2021). Application of Graph Theory to Entrepreneurship Research: New Findings and a New Methodology Framework. İçinde P. Polychronidou, A. Karasavvoglou, & P. Sklias (Ed.), *Economies Of The Balkan And Eastern European Countries-Volume 2021, EBEEC* (ss. 139-156). Knowledge E.
<https://doi.org/10.18502/kss.v5i9.9891>
- Sun, X.-C., Liu, Y., Yang, B., & Zhang, J. (2017). Application Teaching Case of Dijkstra Algorithm. *3rd Annual International Conference On Modern Education And Social Science (MESS 2017)*, 135: 343-345.

- <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/f9b7cbbe-d5ee-4189-ae0f-7c494246aeda-014f505211/relevance/1>
- Thornhill, I., Batty, L., Hewitt, M., Friberg, N. R., & Ledger, M. E. (2018). The application of graph theory and percolation analysis for assessing change in the spatial configuration of pond networks. *Urban Ecosystems*, 21(2): 213-225. <https://doi.org/10.1007/s11252-017-0724-8>
- TÜİK, T. İ. K. (2025). TÜİK, TÜFE Değişim Oranları.
- TÜİK Meta Veri, T. İ. K. M. V. (2024). Türkiye İstatistik Kurumu Meta Veri.
- Ulusoy, A., & Şahingöz, B. (2020). Türkiye’de Gıda Ürünleri Fiyatlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2).
- Vosviewer. (2025). Vosviewer [Software].
- Wang, H., & Xu, M. (2019). Application of graph theory in logistics and supply chain management: A systematic review. *Journal of Logistics Research*, 8(1): 45-67.
- WoS. (2025). Web of Science [Software].
<https://www.webofscience.com/wos/woscc/analyze-results/501e4081-3118-44b9-a4f6-124052ed4a19-014a125b4a>
- Yuan, X. M., Zhao, W. Y., Lu, X. S., & Yuan, C. W. (2015). Forecasting Stock Index Volatility with GARCH: Case of Chinese Aerospace and Defence Industry. *International Conference On Advances In Management Engineering And Information Technology (AMEIT 2015)*, 35-41.
<https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/4990e4d3-4116-44ea-ab1d-dde9a64c7a8c-ab17bb94/relevance/1>
- Zhang, X., & Huang, J. (2022). Analyzing price volatility in perishable food supply chains. *Food Policy*, 108, 102257.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğlu'nun Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).